

Рік XIV.

Р. 1905 кн. III.

Т. LXV.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŠKYJ.

XIV Jahrgang.

1905, III B.

B. LXV.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під надзором К. Ведиарського.

Вийшло 2371 с. с. 1906.

КНИГАРНЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

у Львові, Театральна ч. 1

має на складі між иншими отсі книжки:

	Корон
Адріян. Аграрний процес у Добростанах	1 —
Антонович В. Польсько-українські відносини XVII ст.	0 40
Барвінський В. Досліди з поля статистики	0 20
Водяницький О. Українські казки, зі вступом і поясненнями	0 50
Боровиковський П. Маруся, теж	0 26
Брайтенбах В. Біологія в XIX в.	0 26
Будвиновський В. Хлопська посісль	2 —
О. Вайсмаєр. Про туберкульозу	0 90
Верхратський Ів. — Начерк соматології	3 —
„ Знадоби для пізнаня угро-руських говорів, т. 1—2 по	2 —
„ Про говор долівський	1 30
Візнер Ю. Життя рослин у морі	0 10
Гнатюк Вол. Словацький опришок Яношик в народній поезії	0 50
„ Русини Пришівської епархії і їх говори	0 70
„ Словаки чи Русини?	0 80
„ Hungarico Ruthenica	0 20
„ Пісенні новотвори в укр.-р. народ. словесности	0 55
„ Угроські духовні вірші	2 50
Грушевський М. Історія України-Руси, т. I і II, вид. 2, по	7 50
„ т. III—V див. Збірник іст. фід. секції (т. III вид. 2 в друку).	
„ Люстрації королівщин в руських землях XVI в., т. I—IV див. Жерела.	
„ Вітки з жерел до історії України-Руси ч. I, до пол. XI в.	2 00
„ Розвідки й матеріали до історії України-Руси, II—V	12 00
„ Останні романи Г. Сішкевича	0 40
„ Вступний виклад з історії давньої Руси	0 20
„ Хмельницький і Хмельницщина	0 20
„ Звенигород галицький	0 70
„ Похоронне поле в с. Чехах	0 60
„ Описи Ратенського староства	0 60
„ Хронологія подій Галицько-волинської літописи	1 00
„ Чи маємо автентичні грамоти кн. Льва?	0 50
„ Економічний стан селян в Львівській королівщині XVI в.	0 50
„ Звичайна схема „руської“ історії й справа раціонального укладу історії східного словянства	0 20
„ Етнографічні категорії й культурно-археологічні типи в сучасних студіях східної Європи	0 30
„ Спірні питання староруської етнографії	0 50
„ Справа українсько-руського університету у Львові	0 50
Драгоманов М. — Листочки до вінка на могилу Шевченка	0 20
„ Рай і поступ 2 вид.	1 00
„ Микола Ів. Костомарів	0 16
„ Літературно-суспільні партії в Галичині	1 80
Епан Б. Економічне положення руських селян на Угорщині	0 26
Енгельс Ф. Людвік Фаєрбах	0 50
„ Початки родини, приватної власности і держави	1 50
Етнографічний збірник т. I—IV, VII—X і XII по 3 — кор. т. V, VI і XIII—XV по 4 00 кор., т. XI	6 00
Єфремов С. Національне питанє в Норвегії	0 30
Жерела до історії України-Руси, т. I. — Люстрації королівщин в землях Галицькій і Перемишльській	4 00
„ т. II: Люстрації королівщин в землях Перемишльській і Сяноцькій	4 00
„ т. III: теж — в землях Холмській, Львівській і Белзькій	5 00
„ т. IV: Галицькі акти з р. 1648—9	4 00
„ т. V: теж — з р. 1649—51	4 00
„ т. VII: Люстрація королівщини з р. 1570	4 00
Життя і Слово, вістник літератури історії і фольклору, рік 1 і 2 по 10, рік 3	5 00
Закляньський Ром. — Чи можна Федьковича Косованом звати?	0 40
Заневич — Знесенє пашчини в Галичині	1 00

Рік XIV.

Р. 1905 кн. III.

Т. LXV.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŠKYJ.

XIV Jahrgang.

1905, III B.

B. LXV.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Веджарського.

Вийшло 23/VI с. с. 1905.

НБ ПНУС

249206

БІБЛІОТЕКА
Івано-Франківського
педагогічного Інституту
Інв. 249206

Зміст LXV тому.

1. Піонер української етнографії (Зоріан Доленга-Ходаковський), написав Василь Доманицький с. 1—43
2. Причинок до історії переселення „турецьких Запорожців“ на Кубань, подав Симон Петлюра с. 1—11
3. Матеріали до історії торгівлі Львова, подає Іван Крип'якевич, I—II с. 1—46
4. Miscellanea: а) „Люди в пенегах“, под. М. Грушевський; б) Вірша про отця Негребецького, под. Ів. Франко; в) Недруковані вірші Марк. Пашкевича, под. І. Созанський с. 1—20
5. Наукова хроніка: Етнографія в часописах за р. 1903, подає Зенон Кузеля (Конець) с. 1—17
6. Бібліографія (рецензії й справоздання, зміст на с. 54) с. 1—55

Inhalt des LXV Bandes.

1. Ein Vorkämpfer der ukrainischen Ethnographie (Zorian Dolega-Chodakowski), von Basilius Domanyčkyj S. 1—43
2. Ein Beitrag zur Geschichte der Uebersiedelung der „türkischen Zaporoger“ ins Kuban-Gebiet, von Simon Petljura S. 1—11
3. Materialien zur Geschichte des Lemberger Handels, mitgetheilt von Ivan Krypjakevyč, I—II S. 1—46

4. Miscellanea, von M. Hruševskýj, I. Franko, I. Sozanskýj	S. 1—20
5. Wissenschaftliche Chronik: Ethnographie in den Zeit- schriften für das J. 1903, von Zeno Kuzelja (Schluss)	S. 1—17
6. Bibliographie (Inhalt siehe S. 54)	S. 1—55

Inhalt voriger Bände (deutsch) siehe den ersten Band jedes Jahrganges.

Піонер української етнографії.

(ЗОРІАН ДОЛЕНГА-ХОДАКОВСКИЙ).

Написав Василь Доманицький.

Відродження і дальший розвиток української літератури на переломі XVIII—XIX ст. стоїть в тісному звязку з початками української етнографічної науки: то був час нового соціального і літературно-поетичного інтересу до усього народного не тільки на Україні, взагалі в Славянщині, але скрізь на Заході. Спеціально що до України — етнографічні дослідження виказали велику оригінальність української народности, дали змогу зрозуміти правдивіше її минавшину, життє, народній характер, і обслідування їх стало справою не місцевого лишень патріотизму, але питанням науковим, питанням цілого національного самопізнання. Під впливом етнографічних здобутків почала ставати на міцний ґрунт і література наша. З приводу книжки кн. Цертелєва „Опытъ собранія старинныхъ малороссійскихъ пѣсень“, автора якої звичайно вважають першим (хронологічно) етнографом українським, проф. Дашкевич справедливо зауважає: „Во ім'я народности Цертелєв вимагав уваги літератів до народньої поезії, обслідування рідної природи, вдачі і характеру свого народу і його мови. На сей і подібні поклики і пішли українські літерати почавши з кінця 20-тих рр. минулого століття. З того часу українські літерати стали етнографами, подібно до Котляревського, і прилучили ся до романтичного одушевлення народністю. В такому напрямку працював Квітка і визначніші діячі нового покоління: Бодяньський, Срезневський і пізнійш Могіла (Метлинський) та Галка (Костомаров). Най-

близчим наступником Цертелева на полі української етнографії був Максимович¹⁾.

В науковій літературі, як відомо, історія етнографії української починаєть ся з першої, присвяченої спеціально українській народній поезії, книжки кн. Цертелева; далі йдуть збірники Максимовича (1827 і 1834 рр.), потім „Запорожская Старица“ Срезневского (1833—1834), а в середині між ними уміщають Зоріана Доленгу-Ходаковского, імя якого „мало великий розголос в двадцятих та тридцятих роках, тай довго згодом ставили його в ряді значнійших дослідників славянської та руської народної старовини, тих, що за перших часів сих дослідів пробивали нові шляхи, кидали сьвітло на темне ще поле старини і народніх переказів“²⁾. Тим часом тільки нещаслива доля літературного скарбу Ходаковского, який за життя успів видрукувати лише кілька невеличких статей, а решта або побачила сьвіт після його смерти, або лишилася майже цілком незнаною в літературі (як раз матеріали етнографічні), — позбавила його почесного місця першого українського етнографа, який скількістю матеріалів безперечно перевищував усіх українських етнографів (з виімком О. Бодянского, який мав збірку коло 8.000 пісень) аж до експедиції П. Чубинського в 70-тих рр. минулого століття, зібравши більш 2.000 українських, польських, російських та білоруських пісень. Узявши на увагу, що се було зроблено в часі, коли ні в російській ні в польській, ні в українській літературі не було ще в сїм напрямі майже нічого розпочато, — і були лишень дрібні проби, як Григорія Калиновского Описаніе свадебныхъ украинскихъ простонародныхъ обрядовъ, въ Малой Россіи и въ Сло-

1) Н. Дашкевичъ. XXIX Отчетъ о присужденіи уваровскихъ наградъ, 116—122. Для більшої ілюстрації великого впливу етнографічних дослідів на розвиток літератури не тільки української, але й російської вкажемо на той факт, що Максимович збірником своїх пісень (переважно збіркою Ходаковского) став у великій пригоді М. Гоголеви, який багато з них користав ся для свого „Тараса Бульби“ і під впливом симпатичних і величнїх образів українських пісень, для контрасту їм, написав відомі неси „Женитьбу“ і „Ревізор“. Так само й Пушкін, пишучи свою „Полтаву“, признавав ся Максимовичеві, що він „обиралъ“ його пісні (виданне 1827 р), і героїня „Полтави“ Марія Кучубеївна, один з найперших живих жіночих типів в російській літературі, змалювана під впливом жіночих українських пісень, таких ніжних і загарливих.

2) А. Пыпинъ. Исторія русской этнографіи. Т. III. Этнографія малорусская, стр. 38.

бодскої Українскої губернії, також і в великоросійських слободах, населених малоросіянами, употребляемых“ (СПбр. 1777), „Молодикъ съ молодкою на гуляньѣ съ пѣсельниками“ (СПбр. 1790), пісня „На бережку у ставка“ з нотами і хорами (Москва, 1794) та ще в часописі „Nowy Pamiętnik Warszawski“, „Swactwa, wesela i urodziny ludu ruskiego na Rusi Czerwonej, przez obywatela tamtego kraju opisane“ (Warszawa, 1805, t. XVIII—XIX), — можемо зрозуміти, який величезний вплив могла б була зробити збірка пісень Ходаковського, уложена на кілька років раніш видання книжки Цертелева і може в 200 раз більша від неї своїм змістом!

Маючи тепер під руками оригінальні українські записи самого Ходаковського, про які мова буде далі, які дивним дивом заховали ся до наших часів, правда вже в значно меншій кількості і поцесовані зубом часу (лишило ся ще 1631 пісня, з яких українських 1354), подаємо в понизших рядках де-які спостереження і додатки як що до біографії піонера української етнографії, так і до зібраного ним матеріалу, який, сподіваємо ся, незабаром побачить нарешті сьвіт після мало не столітньої мандрівки, почасти за той час вже визисканий в літературі, але безперечно дуже цінний і тепер, принаймні з погляду історично-літературного.

Щоб яснійш було видно історію перших етнографічних наших записів, роблених з науковою метою, вважаємо не зайвою річю переглянути головні моменти в житю першого українського етнографа, спиняючись переважно на тому, що має безпосередні відносини до нашої етнографії, з осібна на рукописах пісень, а також на невикористаних в літературі біографічних подробицях.

I.

Відомого в історії етнографії українського діяча Зоріана Доленга-Ходаковського в дійсности звали Адам Чарноцкый. Походячи з родини збіднілого шляхтича, „офіціаліста“, народив ся він на сьвіт божий 4 цьвітня р. 1784 у с. Підгайній коло Несвіжа, в Мінській тепер губернії. Батько його, шукаючи хліба, тиняв ся по всіх усюдах на Білій Русі та Мазовії, возячи з собою й молодого Адама. Ся обставина мала ту добру сторону для хлопця, що наблизила його до сільського люду,

заснайомила його близько з народнім житєм. Лишивши ся рано без матери, без пильного догляду, хлопець мусів шукати розривки в гурті сільської дівори, і тут він, певно, вперше стрів ся з обрядами, байками, народніми звичаями, народньою поезією, які згодом натхнули йому думку про вагу студіювання проявів народнього духу, заціпили йому замилованне до давньої темної старовини і зробили з нього загарливого проповідника студіювання її і великого аматора живої народньої поезії. Ся власне обставина — окруженне простого люду і близькість до нього — була єдиним імпульсом до утворення згаданого напрямку діяльності Ходаковського, бо тогочасні наукові засоби до викликання такої діяльності взагалі були дуже нездатні, штучна література, знана йому, була цілком иньшого складу, питання такі були зовсім чужі для його окруження, та й шкільна освіта його була дуже не широка.

На 14-му році життя вступив він до другої класи повітової школи в Слущку, яку й скінчив в р. 1801. З наук любив найбільш історію і географію; відчитуванне давніх книжок та рукописів було найлюбішою для нього роботою; і ще в шкільні часи говорив він про конечну потребу критичного студіювання історії, про воскресенне рідної поезії, про вагу збирання сільських пісень, давніх вірувань і звичаїв люду. „Сьміяли ся не раз з нього, прозивали його „zaraleńcem“, коли він пильно допитував старих хліборобів про усякі вірування їх прадідів або з цікавістю прислухав ся до співів селянок“¹).

Скінчивши школу, Чарноцкий розпочав правову практику адвоката в Новгородку десь коло р. 1803. Здаєть ся, праця така була йому не по душі, та він лишив ся при ній і далі, і в р. 1807 переніс ся до Мінська, де мав приватну адвокатуру, але разом з тим не залишив праці над історією, місцевим правом; рив ся в архивах, переглядав давні документи. Того ж таки року узяв він приватну посаду — помічника управителя у графа Несьоловского в губ. Городненській, в повіті Новгородським, і тут дав лад графському архивові. Та й тут довго не посидів. Саме в тім році утворено герцоїство Варшавське під зверхністю короля Саксонського. По конститутції, герцоїство повинно було мати 12.000 жовнівів. Наполеонови ся скількість

¹) Teka Wileńska, N. 2, статья Dominika Chodźka (се джерело, як і иньші польські, цитую за Равитою-Гавронським „Zoryan Dołęga-Chodakowski, jego życie i praca, Lwów, 1898).

вельми була придатна. І от Адам Чарноцкий забажав скуштувати військової служби, і на пропозицію одного з родичів ір. Несьоловського Чарноцький одписав йому про свою згоду. Але лист сей не попав на властиву адресу і опинився в руках урядників (тоді виїзд з Литви був заборонений), був перечитаний, і 5-го марця 1808 р. Чарноцького схоплено, завезено до Городна, 30 квітня до Петербургу, а звідти, при кінці грудня, до Новгороду. Чарноцького засудили на позбавлення шляхетства і оддачу в москалі, і призначили до другої дивізії генер. Глезенаппа, що стояла в Омську, в Тобольській губ. В протязі 1809 і половини 1810 Чарноцкий пробував в Омську, записуючи по дорозі туди і там на місці народні звичаї, лікарські секрети, татарські вірші, назвиська переіначених славянських місцевостей, уложив словничок мов Черемиської, Чувашької, Татарської, Вотяцької, Кірізьської, Якутської і племен бурятських. Все се деє загинуло потім. В серпні 1812 р. Глазенапп вирушив на Литву, і в червні р. 1811 був вже в Бобруйську. Тут Чарноцький „*wugobii sobie wujazd do K. i L.*“ (Корони і Литви), — простійше мовити, втік з війська. Військове слідство урядово сконстатувало його смерть...

Умерши урядово, Чарноцкий за кілька літ народився знову, прибравши нове ім'я — Зоріана Доленгі-Ходаковського. З дійсним своїм назвиском він не міг вже більше існувати, бо хоч Олександр I згодом і дав амністію польським втікачам, але Чарноцкий мав на своєму сумлінню де-що більше ніж дезертирство: втікаючи з Литви, він не забув узяти з собою плян Бобруйської фортеці. Ставши політичним злочинцем і дезертиром, Чарноцький, натурально, мусів опісля критись з своїм минулим; тим то він згодом, в часи його літературної слави, коли допитувалися в нього про його жите, він і вигадав ту ніби-то автобіографію, яку передав Полевому і яку довго вважали за дійсну не тільки російські, але й польські його почитателі, поки аж після його смерті, і то не скоро (в р. 1838—1840) не викрила ся справжня дійсність.

Деж пробував Чарноцький після погрому Французів? Біографи його, як Домінік Ходзько, за ним Лелевель, а в Росії славний критик та історик етнографії А. Пипін тримають ся тієї гадки, що по упадку Наполеона Чарноцкий якийсь час перебував в Галичині, спершу під назвою Хшановського, потім — Доленгі-Ходаковського. В дійсности справа стояла не так. Чарноцкий справді був в Галичині, тільки не тоді, після розбиття

Наполеона, але аж чотири роки згодом (в рр. 1817—1818); а щоб затерти по собі сліди, він, дійсно, міг пустити чутку про свою подорож туди, і така версія могла опісля дістати ся з російських джерел до Домініка Ходзька. Зрештою, останнє лише здогад, а безперечно лишень те, що Чарноцкий, втікаючи з Наполеоном, під великою тайною повернув знову на Литву; тим то й поясняєть ся, що за весь час від р. 1812 аж до 27 серпня 1817, коли в Галичині з'явив ся Доленга-Ходаковский, ми не маємо жадної автентичної звістки Чарноцкого про самого себе. Таку гадку цілком оправдано підпірає д. Равіта-Гавронський¹). Користаючись де-якими джерелами новими або незаними иньшим біографам (як напр.: листи Ходаковского до Л. Голембіовського і генер. Кропінського, збірка автографів Гінтерів, архив кн. Чарторийських в Кракові, де-що з бібліотеки Оссолінських), д. Гавронський доводить, що Чарноцкий згадані чотири роки (1814—1817) пробув на Волини, Поділю й Україні (Київщині та Подтавщині), — і се дійсно ті роки, на які згодом (в р. 1818) Ходаковский покликав ся, як на чотири роки своїх „мандрівок і праці“²).

Коли скінчила ся нещасливо військова кампанія французська, Чарноцкий рушив на Волинь, може бути до одного з дядьків своїх в Острожському повіті, лишивши військову зброю і запевнивши, що іде до Галичини. Тут на Волини він заприятелював ся з генералом Кропінським, з яким міг познайомитись під час кампанії 1812 р., і який лишивши також військову службу, осів ся стало в своїй маєтности, в Ворончині (здаєть ся, в пов. Кременецькій). Переїзд на Волинь став зворотним пунктом в житю Ходаковского. Тут в голові його почали достигати пляни обслідованя Славянщини і малювали ся в будуччині ширші заміри виміряти її власними ногами. Згодом 24/XII 1812 р., писав він до одного з своїх родичів: „Чотири роки провів я (spędziłem), не привязуючи ся до жадного місця... Звикши до пригод, любячи подорожі, я замислив оглянути увесь рід славянський і витягти з того пасмо нових уваг, так потрібних, щоб пояснити перші події на півночі і вказати

¹) В цитованій праці: Zoryan Dołęga-Chodakowski, jego życie i praca, Lwów, 1898.

²) В розвідці: „O Słowiańszczyźnie przed Chrzesciianstwem“, написаній в марті 1818 р. він пише: „Я ніколи не думав писать про се ранійш, як зберу усеї записи. Я накидав лишень деякі мислі, винесені з чотиролітньої моєї мандрівки і праці“ (останній уступ розвідки).

джерела нашої народности“¹⁾. Мандруючи від села до села, з торбою за плечима, Чарноцький справді почував себе дуже добре, відчував моральне задоволення: „Єсть ще щастє на землі! — занотував він тоді в своїому нотатнику“. „Тиняти ся помежи людом, жити поетичним житєм селян! Який же я щасливий в своїй свитині (siermiędze), з мосю убогою стравою, коли мені оповідають згадки свої, бажання свої! Між людом живе чеснота, між людом живе поезія! Зле серце має той, хто не кохає люду усею братерською любовію!“²⁾.

Обходячи волинські села і міста, він завитав і до Кременця, тогочасного огнища освіти, голосного тоді на всю Польщу. Тут він зробив чимало знайомостей, тут пережив краші може хвилини в своїм житю. Згодом, з Галичини (в р. 1818) він писав до генер. Кропінського: „між приемними його долінами, на вершечку Дівич-гори, снував я перші пасма своїх мислей“, і звітти ж, з Сеняви, посилає до Кременця свою першу працю — розправу „O Słowiańszczyźnie przed Chrześcijaństwem“ з прошеннєм перечитати її в присутности усіх для того, щоб переконати невірющих, що праця його не була забавкою і завстидати тих, що бажать „загасити його охоту і міцний замір“ (stałe przedsięwzięcie)³⁾. Про се він

¹⁾ Raw.-Gawr. 32.

²⁾ Teka Wileńska, 1858, N. 6, 248. Про спосіб записування пісень Ходаковским знаємо дещо від Вацлава Залеского, відомого етнографа, сучасника Ходаковского, якого Залеский дуже поважав. „Я чув про спосіб його записування народніх пісень, як він в купецькій кожущині, з торбинкою за плечима і пляшкою горілки під пахвою, ходить від села до села, від попа до попа, від органіста до органіста, від дяка до дяка, від одної баби співачки до другої, від одного сільського музики чи сільського лірика до другого, і як він скрізь то просьбою і умовленнєм, то частуваннєм і примусом, то почавши сам пісню, вміє видобути усе, що лише дотикає славянства. Се й єсть єдиний і справжній спосіб збирання пісень“. (Цитую за А. Пппіном, Истор. русск. этногр. т. III, 58). В Задіпрянщині він ходив уже з поводатарем хлопцем, про якого згадує в листі до генер. Кропінського.

Деякі вказівки про те, від кого записував Ходаковський пісні, дають його рукописи, де подекуди подибуємо його нотатки, напр.: „U Mełynskiego zegarmistrza iest Bakalarz, którego matka w Michunkach(?) zyjąca umie pieśń o Bonaku szoludivym i o Rakoczum“. Часом бачимо реєстр осіб, від яких в тій сп иньшій місцевости варт дещо записати: „Maryna Szewczycha wdowa“, „Maryna Kostiučzkowa“, „Horpєna Hanszenka nakrytka“. „Wojtowniczka Harasymicha“, „w Dubynie (?) Napka Łuciewa zynka“, „Barbołycha stara, Krywurłycha“.

³⁾ R.-Gawroński. 30.

говорить, сидючи в Галичині, як про річ вже минулу, — отже, виходить, в Кременці він бував до того часу, в рр. 1814—1816.

Далі, з пізнійших листів Ходаковського відомо було досі, що на Волині він часто бував в Порицьку (Володимирського пов., де працював в бібліотеці куратора виленського округу кн. Адама Чарторийського і записував в сумежніх селах пісні; бував ще часто в Переділі (Овручськ. пов.), де закохав ся в одну панночку, дочку властителя Переділу Ігнатія Кульчинського. Се також була з виду незвичайна панна. Вона, як оповідає Ходаковський в листі до генер. Кропинського з 13/XI 1818 р., окрім пнших усяких чеснот, збирала співанки славянські і навіть з благословення шановної мами своєї узяла ся товаришувати мені по сусідніх селах і допомагала мені зібрати більш пісень, потрібних мені. В Переділі була провідником по хліборобських хатах... і впевняла, що се все її до вподоби, усе її до смаку¹⁾. Та не до смаку був батькам панни-етнографа *mésalliance* шляхтянки з якимсь волоцюгою, і Ходаковський врешті дістав гарбуза. Взагалі шляхетне панство з погордою і подивом дивили ся на оригінальне занятє Ходаковського, і напр. така пані Мальчєвска „на Волини“, добре знайома з Ходаковським, „*niechętnie widziała*“ як він короководив ся „*z babami, młodycami i dziewczkami*“.

Повернувши ся з Галичини (в р. 1818), Ходаковський як знаємо, пробував в Вишневці, Кременці, в Клевані, був в Острові, Дорогобужу, Ровному, Чорторийську на Сипрі, не раз бував і попереду і тепер в Ворончині та в Волосівцях, маєтностях генер. Кропинського.

Крім Волини відвідував і Подільщину: відомо, що був він в Межибожі, Гранові; в Київщині, де був двічі, побував він в Радомислі, Білій Церкві, самому Києві, а в Полтавщині — в Переяславі.

Стільки ми знали досі про подорожуваннє Ходаковського. Але на підставі рукописів Ходаковського, які ми мали змогу переглянути, каталої місцевостей, куди навідував Ходаковський, можна значно побільшити. Се ми й робимо далі, тримаючись географічного порядку.

Як можна бачити з приписів побіч пісень, далеко не коло кожної пісні (на жаль нема ані однієї хронологічної дати, окрім, в одному місці, „*30 padolista w Braclawskim*“ та ще

¹⁾ Bibl. Warsz. 1866, II, zesz. V, 183, XI.

двох загадкових дат)¹⁾, просторонь, яку виміряв Ходаковський власними ногами, дійсно може викликати подив і справжнє поважаннє до сеї свідомої своєї мети оригінальної жертви ідеї.

Почнемо з губернії Волинської. Коли поглянемо на мапу Волини, то зауважимо, що найбільш місцевостей, де був Ходаковський, припадає на повіт Володимир-Волинський, — південну його частину в околиці Порицька, де Ходаковський довго і часто пересижував. Отже з рукописів знати, що він бував окрім Порицька в сс. Риковичі, Іваничі, Хоров, м. Трубки, Грушево, Ляшки, Бодячів, Нискиничі, Ласків, м. Локачі, поблизу Володимира; вище на північ Ходаковський мабуть заглядав рідко, хоча повинен був там бути, бо бачимо, що відвідував Дубенку, уже в Люблинській губ., на правім березі західного Бугу, яка лежить значно на північ від Володимира. Взагалі за Буг, в Люблинську губ. він пореходив не раз, і бував окрім Дубенки, в Крилові, Старгороді, Висловичах, Печигорах, Ятвезі...

В сумежному з Володимирським повітом — Дубенському бачимо одно лишень с. Кораблище, за те в Кременецькому, де він бував у генер. Кропінського і в самому Кременці, таких пунктів значно більше: окрім Кременця, с. Комнатка, Тетильковці, Мусуровці, Вишневець, Вороновці (Вороньчин?). В Ровенському повіті відвідав: Ровно, Клевань, Білів, а далі в Луцькому — Жидичин, Колки, Чорторийськ²⁾. В Острозькому повіті бачимо Ходаковського в Острозі, у єпископа (православного) Романовського, а також в с. Св'ятім і в Дорогобужі, на

¹⁾ Зверху пісні „Утікай, сину, в Волощину — нельзя в Польщі жити“ стоїть: „1795“; потім Ходаковський, знати — пізнійш, свіжіїшим атраментом цифру року узяв в (), а по боках її проставив: w Me-dżu-Bożu“. Тепер годі вже дошукати ся, через що пісня ся нотована р. 1795-тим; у всякім разі, можна гадати, що Ходаковський не безпідставно се зробив.*). Ще більш загадковий рік проставлено в иньшому місці. Побіч пісні: „Сосновая коновочка, дубовее денце“ приписано: „Trzyrecze, wieś w P—cie Grodzonskim 1781“. В повіті гродненському Ходаковський жив після р. 1802. Можливо, що йому передав хто небудь давній запис, або переказав сю пісню, яку чув від когось в р. 1781. Як-не-як, а тут ми маємо одну з досить давніх дат взагалі для нашої пісні.

²⁾ Літом р. 1818, повернувши ся з Галичини, він удав ся з Кременця на Острог, а звідси через Дорогобуж на Ровно, Клевань, Чорторийськ. Поки доїхав до Чорторийська, — „przybyło mi wiele uroczysk ziemnych, pieśnią pieśni“, пише він.

*.) Може він видів в пісні відгомін обставин 1795 р.? Ред.

півночи повіту; в Староконстантинівському повіті не стрічаємо Ходаковського зовсім; в Заславському — лише коло Заславля, а в Новгород-Волинському — на півдні, в Любарі; в Житомирському — в Чуднові, Волосовці, а по дорозі на Київщину (на Радомисль) — в Турчинці і Могильній, Овручського пов., а також і в Переділї, куди він навідувався часто. Нарешті знаходимо слід пробування Ходаковського в півд.-зах. частині Волини — в пов. Ковельському: в Ратному і в Датині коло Ратного. Може бути, що там він був вертаючи ся з Литви на Волинь в р. 1813 через губ. Городненську, бо маємо також чимало записів з сеї останньої, найбільш в Бресті і пов. Городненському. Правда, що до цього останнього, то записи там пороблені скорійше, ще в ті часи, коли Ходаковський пробував після р. 1802 в Городненському повіті в маєтности гр. Несьоловського.

Таким чином бачимо, що з 12 повітів Волинської губ. Ходаковський побував в 11; та й що до дванадцятого, Староконстантинівського, тяжко думати, щоб він до нього не заглядав: він був йому не раз на дорозі з Житомирського і Новгород-Волинського або й Кременецького повіту — на Межибож, на Поділлі, куди він часто навідувався.

Переходячи до Подільщини бачимо, що на заході найдалі бував Ходаковський в Проскуровському пов. в Сатанові над Збручем, потім в Летичівському — Межибожі, Шпичинцях, Волосовцях, Міхунках; в Литинському — в Хмельнику, в Винницькому — коло Винниці і в Тиврові; досить часто в Брацлавщині — Брацлаві, Волчку, Городниці, нарешті в Гайсинському — Райгороді, Куні, Гранові. Отже, виходить, бував він лишень в північній та північно-східній частині Подільщини (хвіба що ще може був в Балтському пов., коли покласти ся на пісню „З Балти до Крутих (Балт. пов.) поїду“, як записану в місцевості свого походження та, на такій саме підставі, в Бару, — на межі Литинського та Могилівського повітів), і твердження Гавронського, що по повороті з Галичини Ходаковський обійшов знов частину України, Волини і Поділя, „siągrawszy aż do Kamieńca i Dniestra“ ¹⁾, треба вважати гіперболою. Сього він не міг зробити хоч би з браку часу: відомо, що 13 падолиста (р. 1818, по повороті з Галичини) він з Волини тільки що добрав ся до Межибожа; тут незабаром

¹⁾ Op. cit. стр. 57—58.

його спіткала неприємність з женячкою, і при кінці того ж таки місяця він був вже в Радомислі, по дорозі до Київа, а звідти до Петербурга. І сам же д. Гавронський говорить далі, що „rúszył tedy na Radomyśl do Kijowa,... prawdopodobnie wprost z Międzyboża się udał“¹⁾. Додамо ще, що сам Ходаковський, згадуючи про свої подорожі, ніде не згадує про те, що він доходив до Дністра; звичайно він каже про пісні, записані „над Дніпром, Богом, Бугом, Соном (Сяном) і чорною Вислою“.

В Київщині Ходаковський, як сам каже, був двічі. Тут він заглядав до Прилуки (Липов. пов.), мабуть заскочив туди якось з Винниці, бо подорож його до Київа обидва рази лежала на Радомисль; окрім Радомисля, одвідав ще с. Казенну Гуту, Брусилів, далі був в Білій Церкві, в Василькові і околицях, нарешті завитав і до Київа, куди „po gaz drugi“ добрався з початку січня р. 1819 і був там три тижні.

Пробуваючи в Київі вперше, десь перед р. 1817, Ходаковський перебрався і на лівий бік Дніпра, в Полтавщину, і доходив до Переяслава і далі, в Золотонощину (був в с. Ліп'яві). Гавронський твердить, що Ходаковський був в Полтавщині в р. 1819, під час других одвідин Київа, але се дуже сумнівно. Як знаємо, в Київі Ходаковський був до кінця січня, звідки, на думку д. Гавронського, удався до Переяслава, Козельця та Чернигова і нарешті прибув до Гомеля в другій половині марця. Отже за 5 неділей треба було одвідати Полтавщину, Черниговщину, і опинити ся на півночі в Гомелі! У всякім разі чи був сям разом Ходаковський в Полтавщині, чи не був, а головна його знайомість з Лівобережною Україною припадає на першу його подорож туди, не пізнійше першої половини р. 1817, бо вже в своїй розправі „O Słowiańszczyźnie“, написаній р. 1818 в Галичині, згадує він: „przez Niegr zaurzałem nieco do Połtawskiego okręgu“, де власне й упевнив ся нарешті, що українські пісні значно перевищують великоруські.

Подорож до Галичини добре відома з листів Ходаковського і стоїть посередині між першою подорожжю Ходаковського по Україні і другою (останньою), по повероті звідти. Як відомо, Ходаковський вибрався до Галичини з Пулав в осени 1817 р., прибравши нове ім'я, одержавши за допомогу від кн. Адама Чарторийського, яко особа, що має ясно поставлену мету: обслі-

¹⁾ Ibid. стр. 58.

дованне славянських старинностей. За сею помічю він міг звернути ся до Чарторийського лише тоді, коли десь в р. 1816 прибув до нього з своєї мандрівки по Україні і привіз чималу збірку народніх пісень і розпочату працю над історично-географічним словником. У всякім разі се мало бути десь при кінці р. 1816, а може на початку 1817, коли Чарторийський зацікавив ся науковими плянами Ходаковського і одіслав його далі працювати до свого маєтку в Пулави. „Сижу над фоліянтами і нікуди не рушу до повороту його милости князя“, — писав він тоді до Кропницького, який найбільше старав ся за Ходаковским перед Чарторийским. Тоді ж таки в одному з листів своїх він висловив ясно свій панславистичний погляд що до відносин до ріжних славянських народностей в справі своєї праці над відшукуванням давньої, ще поганської, старовини на широкому славянському полі: „коли перестану бути братом для Русинів, Чехів та иньших, то муситиму залишити свій замір“¹⁾.

7 вересня р. 1817 Ходаковський виїхав з Пулав до Кракова, заглянувши по дорозі в Радом, Сандомир, Белз, Ченстохів, Скалу. Тоді то, очевидно, і поназбирав він пісень польських²⁾. Найдовше задержав ся в Сіняві — більш пів року. Се була його головна резиденція, звідки він робив зимою по селах подорожі (нпр. в Дибчу, Обшицах, Здонари, Теплові, під Розвадовим), збирав там пісні, монети, переглядав приватні архиви. „Тут Сан відділяє Русь од Ляхів, — пише він до Кропницького, — тут мова Русинів більш помішана з польщиною, як звичайно се буває на пограничу. Пісні їх, в волинському діалекті, повні образів і виразів стародавніх; запишую їх і тішу ся надією, що ступивши в глибину Червоної Русі, коло Львова і Галича, знайду ще більше“³⁾. Записи польських пісень не задовольнили Ходаковського: мало в них знайшов останків лютого йому поганства⁴⁾. Він сподівав ся значних жнив в сім

¹⁾ Bibl. Warsz. 1866, t. VI, zesz. V, 163.

²⁾ В двох рукописних зшитках Ходаковського зараз єсть 199 польських пісень. З місцевостей можемо записувати: „Pod Olkuszem“, „w Prosowick. pow., Leliowie (pod Puławami), Kaliszu, Krakowie, Pod Jarosławiem nad Sonom, Sendomirzu, Kielcach, Szczerzyck. pow., Samoklęskach (Lubl.), Pod Łysą górą w Slupie, Pod Gorajem, w Miechowie pod Lublinem.

³⁾ Raw. Gawr. op. c. 45.

⁴⁾ „Co się tyczy podań wiejskich w śpiewach i obrzędach Polaków, ze smutkiem wyrażę, że tak mało znalazłem, iż zaledwo można

напрямку на Підгір'ї, а також і в Татрах, але йому туди не довело дістати ся. Сидячи в Сїняві, виготував рукопис статі „O Słowiańszczyźnie przed Chrześcijaństwem“, а потім рушив до Перемишля. „Чарноцкїй любив Русь, — пише його біограф, — охоче до неї заглядав, високо ставив скарби її поетичних забутків і шукав зближення з нею“¹⁾. Цікава та подробиця, що подорожуючи по землях польських, він обминав костели і ксьондзів, а на Русі, навпаки, перш за все звертав ся до духовенства. Так нпр. коли згодом був у Пскові, — „chętnie przystawał“ з архієпископом Евгенієм (Болховитиновим), відомим вченим²⁾; в Кїві звертав ся до духовенства, в Перемишлі познайомив ся з уніятським митрополитом Левицьким, од якого „dużo wiadomości wyczerpał“, в Острозі приятелював з єпископом Романовським³⁾.

Оглянувши Перемишль, Ходаковскїй звернув до Львова, по дорозі навідавши ся, як бачимо з рукописів, до сіл і місто-

ślad okazać, że co jest na Rusi, było kiedyś i w Polsce, a biorąc miarę ze zbiorów moich między Bugiem (zachód.) a Dnieprem, tedy jak 1 do 16 uważać można“ (Raw.-Gawr. 33). Тут очевидно зайшла помилка, бо в листі до Ад. Чаргорнїського Ходаковскїй писав: як 1 до 10 (ibid. прим. 1). Се відповідає і дійсности: 200 пісень на 2000 усіх в збірках Ходаковського!

¹⁾ Raw.-Gawr. op. s. 45.

²⁾ Сей вчений муж був від р. 1822 митрополитом кїївським. По смерті лишив величезні наукові скарби, — одних рукописів 310 N N (усі вони знаходять ся в Кїєво-Софійській бібліотеці). Серед тих рукописів між иньшим знайшло ся: найдавійша копія перших частин Євєїди Котляревського, 1794 р. (рук. N N 497) і невдрукований ще твір Гр. Сковороди „Ікопа Алквіадская или Израильскій змії“ N 416, л. 175—204) і багато иньших дуже цінних творів (див. Н. Петровъ Краткое обозрѣніе рукописей Кїєво-софійской бібліотеки“ в „Чтеніяхъ въ Истор. Общ. Нест. Лѣтоп. кн. XV, вып. II).

³⁾ Про відносини Ходаковського до сього останнього і взагалі про велику толерантність його в релігійних питаннях знаходимо цікаві подробиці в листі до генер. Крошинського „Люблю мого пастря, — пише він. — Гостинність і ввічливість його, під час мого побуту в Острозі, пам'ятні для мене, а широка борода і милий голос, коли він восилає молитви славянські до Бога, нагадуючи мені старих прабатьків наших, покорили мене. Жив він в часи, коли переможець Русин міг гордувати нужденим Ляхом, про те сей пастир завжди був для нас прихильний, любив нашу мову і в бібліотеці своїй має головїйших наших письменників. Раджу панови генералови познайомити ся з ним особисто, а релігійні упередження нехай собі йдуть до Стамбулу або Мадригу — нам же не до лиця вони“ (R.-Gawr. 122).

чок: Висоцьке, Радохинці, Дроздовиця, Верхратц, Рава, Потиліч, Крехів, Жовква, Городок, Гряда. Зі Львова заїжджав ще до Сургова та Лежахова під Ярославлем¹⁾. Тут у Львові зустрівся він з Лукашом Голембіовским, своїм знайомим кремінецьким, бібліотекарем в той час в Порицьку, і тут вони обговорювали подорож Ходаковського і її наукові здобутки, мріяли дещо про будучність, і тут мабуть, виникнув новий плян, що став новим поворотом в життю Ходаковського — поворот на Волинь і надія на нову далеку подорож на північ, до Петербурга. Зі Львова Ходаковський вернув ся назад до Сіняви, а потім на Збараж (с. Капустинці), Вишневець, Кремінець до Клевани — на початку липня 1818 р. Отже уся подорож по Галичині тревала від жовтня р. 1817 до 24 червня 1818. Нові заміри захопили думки Ходаковського і нові надії пхали його на північ...²⁾

Ще коли Ходаковський пробував в Галичині, Чарторийський уживав всяких засобів, щоб Ходаковського підтримали у Вильні або в Кремінці і дали йому можливість на ширше розпочати задуману їм працю. Повернувши з галицької подорожи Ходаковський вдавав ся й сам до деяких осіб можновладних: до Малевського, ректора виленського, а також і до канцлера Румянцева. Та особливої користи для нього не вийшло ніякої. Малевський одповів Чарторийському, що дійсно „посвята сеї людини такій тяжкій і мозольній праці річ незвичайна, і щось подібне нелегко подбати, але з другого боку, коли немає певного систему та підготовлення до такої праці, то страшно, щоб праця його не пішла на марне. Статю його, уміщену в „Pamiętniku Wileńskim“ (O Słowianszczyźnie...) прийнято неприхильно“. Тільки й усього, що виленський університет присла: йому на початку р. 1819 одкритий пергаміновий лист, з великою печаткою. „Три роки назад (себто в рр. 1815—1816) я мав одкритий лист від Плятера з Комісії Едукаційної, але виленський, як значно більш імпозантний, більш ненї помагає. Як би вже прийшло ся до краю, — шуткує Ходаковський, — і забракло чобіт,

¹⁾ Відомо ще кілька сіл, де записував пісні Ходаковський, але не можна напевно визначити їх топографію. Такі села: Серпанці, Зджари, Добра, Дубровиця, Шила, Лози, Дубина.

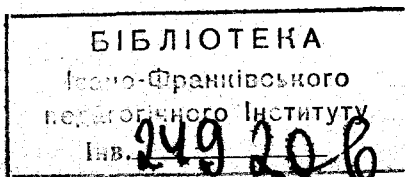
²⁾ Варто і тут занотувати, що описуючи досить докладно подорож по Галичині, Ходаковський ніде не кинув жадної згадки про попереднє своє там пробування: жадної згадки про знайому місцевість, назву, — усе нове, чуже, незнане... Се ще один доказ на користь того, що Ходаковський не був раніш в Галичині.

то можна було б викроїти з нього добрячу пару, — такий він великий¹⁾. Відмова виленського університету, знати, дуже його вразила, і від тепер усі надії покладає він на російську допомогу. Одвідавши в лютому і на початку марця р. 1819 Переяслав (?), Козелець і Чернигів, Ходаковський в другій половині марця був вже в Гомелі, де пробув чимало: аж до вересня, не мігши раніш вирушити звідти через цілковитий брак фондів. Сидячи тут, він знову вдаєть ся до видатніших осіб, які могли б йому допомогти: до Карнеєва, куратора в Харкові, Магницького, куратора в Казани, Євгенія, архієпископа псковського, і до кн. Голіцина, міністра освіти. Таї знову нічого з того не вийшло, і коли б в вересні не прийшла допомога з Пулав, Ходаковський опинив ся б в цілком неможливому становищі. Тепер вже він міг дістати ся до Петербурга, а там може й пляни його здійснять ся...

Пробуваючи досить довго в Гомелі, він, як і скрізь, записував в околицях білоруські пісні²⁾, Усяких пісень в той час разом з иньшими історично-археологічними матеріялами набрала ся ціла скриня. Про них згадує Ходаковський в листі до родича, Кароля Ходаковского, на початку р. 1819, оповідаючи з жалем про нещасливі свої матрімоніяльні заходи: „Через те, що я назбирав дві скрині своїх мрій (marzeń) і з ними мушу все далі й далі посовувати ся, відповіли мені, що жінки я не повинен мати, бо мати її не така славна річ. Переслабував, поки дійшов сам до того переконання. Треба було відірвати ся од своєї богині і іти між те, що під рутяним вінком провадить на поля славянські“. З Гомеля знову, коли матеріяльне становище його там було дуже лихе, він писав, що йому нераз вже приходила до голови думка занехати усе і вернути ся до дому. Шкода тільки було йому лишити на ласку долі „скриню кількатиньої праці“. Хотів сам її відвезти до Кременця, але то була не легка річ через той самий брак фондів. Своїми збірками і паперами він завжди дуже дорожив і шанував їх, і ні за які гроші не віддав би їх нікому: „Скрині моєї на папілочки не віддам, — писав він до генер. Кропинського

¹⁾ Ateneum, 1842, IV, 216.

²⁾ Зараз єсть їх 128; найбільш (76) записано в самому Гомелі, а решта в Добруші, Бихові і Биховському повіті, Острі і Любечі (сі два в Черниговщині), Климовцях, і (півніш) в Полоцьку.

з Петербурга при кінці р. 1819, — а діла початого з таким пожертвоуванням, не маю й думки залишити“¹⁾).

Діставши запомогу, Ходаковський вирушив 9 серпня з Гомеля на Могилів, Витебськ і Полоцьк. По дорозі з Полоцька до Пскова, куди його притягала старинність сього міста і вчений архієпископ Євгеній, з ним трапила ся пригода, про яку йому, певно, і у вісні перед тим не снило ся: він оженив ся... Разом з ним по дорозі до Пскова їхала в Петербург до матери панна Констанція Флемінгі, шляхтянка з Поморя. Вона годувала Ходаковського дуже скоро і смачно звареним обідом, говорила добре по російськи, знала сей край, де вони переїздили. Ідучи разом, задержували ся то тут, то там, оглядали разом городища, записували пісні, — отже сього досить, щоб на 12-ий день знайомости закоханий Ходаковський узяв з нею шлюб в Пскові, не захотівши навіть заждати до Петербурга, де жила мати молоді, нічого не відаючи про пригоду з її донькою.

У Пскові Ходаковський завитав до архієп. Євгенія, до якого він писав ще з Гомеля. Цікаві матеріали що до знайомости сеї і взагалі до біографії Ходаковського за сей час (р. 1819—1820) знаходимо в листах архієп. Євгенія до В. Г. Анастасевича, видруковані в „Русским Архиві“²⁾, про які не знали біографи Ходаковського — А. Пипін і Р.-Гавронський. Листи сі тим цінніші, що додають деякі риси до змалювання постаті Ходаковського, значно з'ідеалізованого Равітою-Гавронським, і свідчать про те якого в дійсности погляду був на Ходаковського архієп. Євгеній, що так „chętnie“, як каже Р.-Гавронський, „przystawał“ з ним. В понизших рядках цілий рік в життю Ходаковського (з половини р. 1819 до серпня 1820) ми перекажемо переважно словами арх. Євгенія.

Отже від 8 серпня, ще до приїзду Ходаковського до Пскова, він пише: „От вам ще новина: 5 серпня одержав я цілого, кругом списаного, листа з Гомеля від підписаного під ним Зоріяна Доленгі-Ходаковського, члена Варшав.-королів. Товариства прихильників наук, 22 липня 1819 р. Я б не зрозумів його нісенітниць, як би не порівняв з вашим витягом з 26 марця,

1) Pamiętnik umiejętności, 1830, IV, 214. Оден паочпий свідок подорожі Ходаковського по Галичині бачив вже тоді у нього цілі фоліяли, що дотикали ся старинностей славянських, серед яких була й богата збірка переказів зібраних між простим людом і пісень сільських. яку він вважав найціннішою річю (ibid. 209).

2) 1889 р., N N 5—7.

надісланим мені; з листа його до вас видно яснійше, ніж в моім. А весь сей навкруги списаний лист кінчаєть ся запитаннем: чи не має в Псковській губ. городищ, шанців та валів? Мені відповісти йому легко, бо обїзджаючи епархію я про них розпитував, а деякі й сам оглядав. Відповідати буду, але повідоміть мене: чи сей Поляк має який чин? Чи є звичай у Поляків величати ся по батькови і як його звати по батькови? Я ніколи з Поляками не листував ся, а ви до сього звикли¹⁾. Пізнійш, 22 серпня, він знову пише до Анастасевича: „Ходаковский, що відважив ся і до міністра адресувати ся з своїми гіпотезами проти Каравина²⁾, мені здаєть ся, est une tête exaltée entêtée et infatuée. Канцлер³⁾, знати, добре роздивив ся його, коли відмовив йому в рекурсі. Тепер я не знаю, куди й відписувати йому; гадаю, що сей польський ковтун не всидить довго на однім місці; а відповідь йому в мене вже виготовлена. Не знаю, чого він може просити і сподівати ся від Президента російської академії⁴⁾, який займаєть ся лишень етимологією. А міністр певно покаже його мрії перш за все Карамзинови, і тоді химерник буде вбитий що до кредиту. Краще б він публікував се де небудь в часописі і дожидав суду сторонніх вчених. Бо коли він і сам признає себе убогим на джерела, то з чогож він зачерпне що небудь проти того, що вистарчить цілі річки? В історії не досить сказати, але треба й доказати, бо инакше вийде роман. А Литву розмежовувати на підставі сучасних осель — непевно, бо сумежні часто переселяють ся, змішують ся і переіначують свою національність. В самих східніх Прусах, де Ходаковский покладає межу Литві, більша частина осель з руськими і славянськими назвами. Зрештою, не бачивши його мапи, я нічого певного виводити не можу, а у міністра мапа ся заляже під паперами і на сьвіт не покажеть ся. Коли ви побачите і мапу, і пояснення, то повідоміть і мене“⁵⁾.

1) Русск. Архивъ, 1889, Ч. 6, 209.

2) Пишучи лист до міністра Голіцина, Ходаковский, щоб більше себе зарекомендувати, послав йому критичний осуд „Історіи“ Каравина. Лист сей згодом був видрукований в „Вѣстнику Европы“, про що буде мова далі.

3) Румянцев, який жив тоді в Гомелі, і до якого Ходаковский звертав ся за помічю, але марно.

4) Шишкова.

5) Русск. Архивъ, 1889, Ч. 6, 212—213.

5 вересня арх. Євгеній сповіщає між иньшим, що відповідь Ходаковському він вислав вже в Гомель, але не особисто йому, а в пакеті до канцлера: „не знаю, чи буде він задоволений“, — додає архієпископ¹⁾.

Під 19 вересня читаємо: „Я й перше думав, що порожньоголовий Ходаковский тупий і канцлер злегковажить його. Педанти вважають себе здібними до усього, усе беруться поправляти, за все сперечати ся, і скрізь лишають ся тільки сьмішними педантами; нехай вони публікують свої парадокси в *Rocznikach* варшавських²⁾).

На початку жовтня Ходаковский нарешті опинив ся в Пскові і зробив візиту арх. Євгенію. Про се останній так пише в листі до Анастасевича 3 жовтня: „Позавчера сів було відповідати вам, але о 12 годині несподівано явив ся до мене Ходаковский і до 7 г. вечера³⁾ розважав мене читанням своїх теорій, другого дня теж докінчував і їде до вас тим самим бавити вас: зробіть запас терпцю. З вами буде він розмовляти вже по польськи, вважаючи вас великим знавцем польської мови і майже Поляком“⁴⁾. За тиждень (10 жовтня) арх. Євгеній знову пише: „Тепер Ходаковский вже у вас і певно мучить вас читанням; мені переказували, що він в Пскові, розпрощавши ся зі мною, одержав з почти і відповідь від міністра, а яку — не відаю“⁵⁾. Трохи згодом, 11 жовтня, Євгеній запитує Анастасевича: „Чого то успіє у вас Ходаковский і що відповідати-ме йому історіограф? А я думаю, що він не захоче з ним і балакати, а не тільки звернути на нього увагу. Він ставить себе вище усякої критики, і Каченовский⁶⁾ охрип тільки від даремного крику“⁷⁾. 24 жовтня він

¹⁾ Ibid. стр. 214. Мабуть листа сього Ходаковский вже не одержав, бо 9 вересня він вже виїхав, а знаємо, що лист Ходаковского від 19 липня арх. Євгеній одержав аж 5 серпня.

²⁾ Ibid., 218.

³⁾ Про першу знаємість у Гавронського читаємо: „przyjął gościa zdaleka bardzo uprzejmie i odrazu nawiązała się ożywiona serdeczna rozmowa naukowa, która przeciągnęła się aż do północy“ (Z. D. Chodak., стр. 74).

⁴⁾ Русск. Арх., 1889, Ч. 6, стр. 218.

⁵⁾ Ibid., 220. В листі сьому Голіцині радив звернути ся особисто до Карамзіна, який один лише міг би довести до здійснення його уваги і витягти з них якусь користь.

⁶⁾ Редактор „Вѣстника Европы“.

⁷⁾ Русск. Арх. Ч. 6, 222.

запитує знову про зносини Ходаковського з Шішковим: „Що то Ходаковский ваш здобуде у тямкого президента етимольоїї; а здасть ся, найде коса на камінь, позмагають ся і нічого не порішать. Зрештою й етимольоїя одного і другого ріжної міри; хіба Лінде був би під статъ?“¹⁾ 4-го падолиста знову читаємо: „На чому скінчать ся Ходаковського географічно-етимольоїчно-анальоїчні пригоди, повідоміть мене. А кандлер ледви що не правий, коли не зрозумів мети його, як і я. Карамзінови ж ніколи з ним і розмовляти про такі дрібниці: йому потрібніший час для важкої справді історії царя Грозного, творця нашої монархії“²⁾. Що до Карамзіна, то арх. Євгеній помилив ся: Карамзін зустрів Ходаковського прихильно, згодив ся з багатьма увагами Ходаковського і скористав з них в додатках до VIII т. своєї історії. Незадоволений лише був з того, що лист Ходаковського до Толіцина, з увагами про його історію, хтось в Москві видрукував в „Вѣстн. Европы“, але Ходаковский його перепросив, і він обіцяв навіть постарати ся за нього перед міністром в справі коштів на наукову подорож. За тиждень Євгеній вже пише з сього приводу: „дивую ся, що історіограф прихильно зострів Ходаковського. Але гадаю, що окрім вказівки на межі Литви в Курляндії нічого иньшого він не прийме; бо городословіє та городищесловіє його навряд чи на що небудь в історії здадуть ся. І завдання — віднайти межі усіх племен славянських і усіх удільних князівств, ніхто тепер не виконає“³⁾.

25 падолиста Євгеній знову пише до Анастасевича: „Ходаковського статю в „Вѣстнику Европы“ я читав і дивувався, яким чином вона туди заскочила; признаю ся, мало було не погрішив, подумавши на вас; але ви в листі від 15 числа відкрили мені винуватця, і я в думці не похвалив сього вчинку. Сім пошкодили і Ходаковському в пересправах з історіографом і, думаю, образили міністра, який його боронить. Ви питаєте, якої я думки про сю статю? Склад мови увесь переправлений, бо він по російськи дуже не митець писати, як мені відомо з його листів до мене. Тон увесь із манерових загадок, запитань і вагань. Окрім уваг про межі Литви в Курляндії (що вимагає що докладнішого обслідування і доказів), решта все здогадлива етимольоїя і *promptus contradicendi* по деяким примітам. Здасть ся, ні читателі, ні сам історіограф не скори-

1) Ibid., 224. 2) Ibid., ч. 226. 3) Ibid. 227.

стають з сеї темної критики на здогад; відповідати треба не манівцями, а ясно і довідно, особливо історіографови, який й під час самої праці мабуть запасав ся вже відповідями на закиди¹⁾.

На початку грудня арх. Євгеній знову пише до Анастасевича з приводу наукової вартости теорій Ходаковського. „Про користь від городословія і городищесловія Ходаковського я б згодив ся з вами, як би вони усї приладжені були до часу початку їх істнування і до меж країн. А без того се пустий словник, який нічого більш не доказує, окрім тотожности назв в ріжних сторонах. А словник застарілих слів здатен хиба иноді для коренів. Я вгадав, що „Вѣстникъ Европы“ посварить його з історіографом і завадить городищесловним його подорожам. Не думаю я, щоб і переклади сеї статі викликали велику увагу в Європі. Автор цікавіший від сеї дрібної критики²⁾. Арх. Євгеній не вірить, щоб Ходаковському справді дали урядову запомогу на його подорож. 9 грудня він пише: „Ходаковский нічого не вистараєть ся, як і В. Н.—ч³⁾. Добре, коли дадуть гроші за поштові конї або дурно відвезуть з ким небудь до Варшави. Коли б городищесловіс його й узнали корисною річю, то дешевш добули б сї відомости через ґубернаторів⁴⁾. Але песимістичні гадки арх. Євгенія знову не справили ся, і під 19 грудня він пише до Анастасевича: „Дивую ся, що гордий російський історіограф піддав ся польському виходцеви. А ну, чи не облудна обіцянка, замість якої почаєть критику його критичною таки заміткою, як на Каченовського. Автори самолюбні і не легко поступають перед супротивником. В 9-му томі (Карамзін) певно скористуєть ся з історії Нємцевича більш, ніж з Ходаковського, який вказав йому її. Що вас він вважає передавцем критики Каченовському, се натурально завдяки знайомости вашої з автором перш усіх петербуржців; але через знайомих, напевно, допитаєть ся він і про зрадника, а посланий Ходаковским до міністра „дужий“ лист ледви чи осягне що, окрім хиба милостині⁵⁾. В сій саме справі писаний і другий лист, 2 січня

1) Ibid. 230—231. 2) Ibid. ч. 6, 232.

3) Каравин, основатель харківського університету. Ходаковский, познайомившись з ним, заохотив його до обслідування українських могил (Русск. Арх., 1889, ч. 6, 227).

4) Русск. Арх. ч. 6, 235.

5) Ibid., ч. 6, 235—236.

1820 р.: „Про Ходаковського усе що предрікав вам, усе справдило ся і справдить ся. Історіограф тільки виписував з нього те, що йому потрібне або користне, або щоб збити опісля. Передача його просьби в учений комітет — се тільки відхиляння від себе відмови, що під рукою вмовлена буде комітетови, якому немає чого стидати ся розляти сей проєкт. Невдача у історіографа і у президента рос. академії повинна була уже бути для нього недобрим проїностиком. А В. Н.¹⁾ один не в силі підтримати його і усіх переконати, особливо коли й сам він нічого не дістав собі і ледви чи дістане, хоч ви і запевняєте мене“²⁾ Пізнійш, 24 лютого він твердить теж саме: „Поки Ходаковський не мати ме в руках обіцяного, нічого за певне вважати не можна. Скорійш усього, дадуть тільки гроші за почтові коні на дорогу назад. А В. Н.—ча старання за нього ледви чи мають силу, і, чого доброго, чи не пошкодять його успіхови“³⁾.

В листі від 6 квітня арх. Євгеній згадує про проєкт археологічної подорожи по Росії і славянських землях, який Ходаковський передав Карамзину, а той, як уже згадувало ся вище, віддав в спеціальну комісію. Нарешті проєкт сеї ухва-

1) Каразин. 2) Рус. Арх., ч. 7, 321.

3) Р. Арх. 1889, ч. 7, 331. Теж саме писав він і 9 лютого: „Що то гадає ваш Ходаковський, що губить і надію походити по Росії з своєю Орлеонпдою на кошти уряду. Чи прийдець ся хоч стільки, щоб було на що вернути ся до дому; а пера його мабуть не боїть ся вже й історіограф“ (Ibid., 330). В листах сього часу Євгеній кілька разів вертаєть ся до одної археологічної річи — шаблі над надгрібком псковського князя Гаврила. На державови гарними готичними літерами викарбовано: *hologem meum nemini dabo*. Ходаковський приписував її Домонтови. З приводу сього арх. Євгеній пише: „Над Домонтовим надгрібком висить меч його, в державом на три чверти аршина; а над Гавриілом — довгий готичний спис. Коли він так оглядати ме й городища, то не багато йому вірити можна“ (Ibid., ч. 7, 326). За Ходаковским пішов і Карамзін, умістивши сю звістку в VIII т. своєї історії. Арх. Євгеній пише Анастасевичови: „Спитайте його (Ходаковського), на якій підставі він запевняє се. У нас по Соборному реєстру він Гаврилів; а балясники, що поважають більш Домонта за його довгочасне князюванне, і відваги йому придали“ (Ib. ч. 7, 333). „Збрехав він на псковських попів, — пише він другим разом. — Про Домонтів спис один тільки дурний піп висловив йому свій здогад. Але великий спис справді споконвіку висить над гробом Гаврила. Подорож Ходаковського, знати, похожа буде на Кюхельбекерову обморочену В. Н.—м“ (Ib. ч. 7, 336).

лили, і міністер Голіцин подав його Олександрови І для затвердження. Проєкт сей був великий. Про нього отсе і згадує Євгеній: „Про волоцюжний проєкт Ходаковського на 15 аркушах і думати не хочу. Він і других і себе обманює¹⁾, і в иньшому листі (4 мая) він знову додає: „Щоб Ходаковському дали на 4 роки по 3000 р. серебром що року, я сьому ніколи не повірю²⁾. Проте і на сей раз пророцтво Євгенія не справдило ся, і 3 липня Олександр І затвердив проєкт: 2000 Ходаковському і 1000 р. помічникови. Про те, що справа сим пішла на добре, Євгеній певно довідав ся від Анастасевича, тим то під 21 червня він і пише: „Отже я помилив ся в гадках про надгороду Ходаковському; але гадаю, що я не помилив ся на тому, що він обмане наші сподіванки“³⁾. Він все ще не вірить, щоб цар затвердив предложенний йому проєкт подорожи: „Бажаю сильно я знати, чи вихлопотав йому що небудь міністер перед від'їздом Государя. Я гадаю, що він йому об'явить, що на се, на жаль, не послідовало „благоволенія“, як се звичайно об'являють. Нехай но краще візьметь ся та перетолкує нам по своїому Ігорову піснь зібраними ним піснями. Коли й набреше, то і се потіха критикам“⁴⁾. Але вже в липні Євгеній довідав ся, як стоїть справа. „Отже, против мого гадання, Ходаковському вже дали 3000 р.⁵⁾, помічника за 1000 р., укази синода і сената, підводи і т. и.! Хто тепер не грає довірем уряду? Ходаковському ж лишаєть ся тільки робити здогади та мріяти. Тоді і Карамзіну лекше буде сьміяти ся над його волоцюжством“⁶⁾. Євгеній незадоволений з сього: він раднійший би був, як би послали когось иньшого, не Ходаковського: „Хоч би зібрати і описувати останки (одежі та знарядя в монастирях) послать якого подорожника, який би для нашої національності знайшов більше цікавого, ніж Ходаковський могил огляд, Келлер стіно-

¹⁾ Р. Арх. ч. 7, 339. По сьому проєкту подорож повинна була тягти ся 4 роки. Ходаковський мав переїхати через Росню в чотирьох напрямках з півноч на південь, а потім зі сходу на захід, від Уральських гір до устя Дунаю (українську територію мав він переїхати від Бобруйського повіту на Шполу (в Звенигородщині) до устя Дніпра і Дністра) (Див. „Сынъ Отечества, 1820, ч. 63, 527—528).

²⁾ Ibid. стр. 346. ³⁾ Ibid. 354. ⁴⁾ Ibid. 357.

⁵⁾ В дійсности 2000 (3000 з помічником).

⁶⁾ Р. Арх. ч. 7, 358.

гляд¹⁾ і Шмід „язнкоіскатель“ в додаток до Аделунгових 3000 мов, порівняннє яких може завести до таких мрій, до яких довели Ходаковського могилі і городища²⁾).

Далі довідуємо ся, що Анастасевич радив Ходаковському видати українські пісні, але він, захоплений иншою справою, не звернув, видно, на се уваги. „Добре ви прирадили Ходаковському видати проспект сього волоцюжства³⁾ і зібрані їм українські пісні, поки ще є у нього гроші; а провівши їх, не лишить і пам'яті про себе. Принаймні його проспект може инші краще виконать⁴⁾“. В дальших листах Євгеній не перестає остро висловлювати ся проти подорожі Ходаковського, вважаючи її пропашною справою. „Ходаковському щасливої дороги на мандрівку по російським могилам; а в Новгороді він мабуть, багато надibaє, принаймні тримаючись мого розкладу вулиць. На Добрининській вулиці певно знайде сліди, як Добриня навертав поган Славян на хрестиянство списом. Сентиментальному мандрівникови тут більш булoб матерії. Але Ходаковському яке діло до успіху? Гроші вже взяв, і він безсоромно може тепер сказати: *populus me sibilat etc.*“⁵⁾. Під 24 серпня пише знову: „Перечитав я виклик Ходаковського в ч. 33 „Сына Отечества“⁶⁾. Міркує він розумно; але до чого і що визначає словник 1254 зібраних їм слів, — я розгадати не міг. На стр. 291, здаєть ся, він себе розуміє під „Славянскимъ витязем“, а на стр. 292 „Макферсономъ“. Але певнійш, він зробить ся Дон-Кихотом і „перелицьованим Віргілієм“⁷⁾. Тепер вже починаєте і ви згоджувати ся зі мною що до думки про нього. З критика Карамзіна він, на перший раз, виставив себе вже панегіристом“⁸⁾. Останній лист Євгенія, з 3 вересня, містить мабуть найгострійший присуд про Ходаковського: „Поява в Петербурзі нового сьвятця („ханжи“), що вийшов з Малоросії, тепер не в дивовижу. Скрізь таких протегують. Сьвятцям та волоцюгам, таким як Ходаковский, тепер честь і щастє“⁹⁾.

1) Їздили щоб описати для охорони давні будівлі в Росії.

2) Р. Арх. 1889, ч. 7, 360.

3) Видрукований в „Сыль Отечества“ в ч. 63 за р. 1820.

4) Р. Арх. ч. 7, 362. 5) Ibid. 364.

6) Се й є „Прозкъгъ ученаго путешествія по Россіи“ — на 16 аркушах.

7) Останній вираз сьвідчить, що арх. Євгеній знав „перелицьовану“ Енеїду Котляревського, найдавійша копія якої (з р. 1794) лишила ся після смерті в його бібліотечі.

8) Русс. Арх. 1889, ч. 7, 365. 9) Ibid. ч. 7, 367.

Вирушивши ся в осени р. 1820 з Петербурга, Ходаковський удав ся в околиці Білого озера та Неві — в край колишньої Весі. До грудня р. 1821 (за 15 місяців) обіхав він пять нинішніх північних губерній Росії. Тяжко доводило ся йому в сьому дикому, непривітному краю серед чужих людей і невідповідних обставин. „Я загинув би у тім північнім Полісі, — писав він, — як би не мав написів на моїх крилах: „По разнымъ мѣстамъ Россійской Имперіи и по Высочайшому повелѣнію“. В Ладозі жінка його повила сина, та за кілька день й поховали його там, а трохи згодом поховав Ходаковський і жінку (у Твері).

На початку р. 1821 прибув він в Москву, — мусів вже скласти справозданне з подорожі, якого вимагали з Петербургу. Пересидів тут зиму, весну і літо — поки не відібрали від нього урядової запомоги. Взагалі Москви не полишав уже він більше. Справоздане своє вислав він з Москви 1 липня р. 1822 в комісію, де головну участь брав Калайдович, сам археолог. Неприхильний його відзив (він добачав багато довільних гіпотез) спричинив ся до того, що Ходаковського позбавили урядової запомоги, і він опинив ся на московському бруку без жадних засобів до життя, без змоги до дальшої праці. Зразу становище його, яко члена петербурської академії наук, сприяло завязанню зносин і знаємостей з усякими видатнішими особами з літературних кругів, як напр. Н. Полевой, і з молодіжю, перенятою одушевленнем до народництва. Серед сеї останньої був і Михайло Максимович, який саме в р. 1819 вступив до московського університету. Максимович був знаємий з Ходаковским, і років 10 потім (в р. 1834) згадував, що Ходаковський „показував йому збірник пісень народніх“, які він опісля і набув від вдови Ходаковського.

Опинивши ся в прикрому становищі Ходаковський почав спродавати свої річи, навіть кнпжки, задовжив ся у знаємих; а в додатку до сього ще вдруге женив ся, не знати на кому — здасть ся, на власній служниці. Нарешті узяв місце управителя маєтности якогось пана в Тверській губ. в с. Петровскому, де 17 падолиста 1825 р. закінчив своє житє.

„То була людина оригінальна і талановита, які не раз трапляють ся в історії славянського відродження і перших проявів народности — з такими чи иньшими рисами загального типу. Вийшовши в більшости з лона самого людю вони тягнуть до нього завдяки горячому, хоча неясному інстинктові; вони

задержують з ним зверхні звязки — в простоті звичаїв, що виникає з постійних відносин з ним, і звязки внутрішні: їм дорогої прикмети народнього побуту та світогляду, які вони намагають ся пізнати і ввести в літературні круги, де вони бажають народніми образами і фарбами заступити штучну чужу поезію, і в сферу історії, яка здаєть ся їм непевною і хибною без її народнього елемента, в чому вони часто відгадують правду. Поява таких людей буває якоюсь загадкою на літературному полі. Щоб викликає їх діяльність, коли, здавалось би, ні обставини матеріяльні, ні освіта не веда їх на сей шлях?

„Об'яснити се можна хіба впливом стихійної історичної сили, яка висуває наперед людей, коли настане потреба нового морального напруму суспільства¹⁾. Лишаєть ся ще додати, що поява такої людини з посеред польського суспільства тим дивніша, що в ньому лишень за останніх часів починають з'являти ся працівники на полі народознавства того типу, репрезентантом якого був Ходаковський. Як що ми маємо в першій половині ХІХ в. факти зближення польської інтелігенції з українським людом, то се звичайно бувало не стільки впливом дійсного інтересу до сього останнього, до його духовного скарбу, скільки — реакцією проти польсько-шляхетського укладу життя. Згадаймо хоч таке „балагульство“ за часів Ходаковского і трохи пізніше²⁾.

Діяльність Ходаковского ще за життя його робила велике вражіння на сучасників і сприяла появі, чи посередно вплинула на не одного з визначних опісля діячів в сфері української етнографії. Не кажучи вже про Максимовича, який стояв в тісних відносинах до Ходаковского і користав ся згодом чимало з його рукописів, згадаємо нпр. Вацлава Залеского, відзив якого про Ходаковского, яко етнографа, наводили ми вище і який дуже поважав його, вважаючи за ідеального записувача етнографічних матеріялів. Дуже можно також, що не без впливу Ходаковского почав з'являти ся в молодих польських кругах Галичини інтерес до галицько-руської народньої поезії, зразки якого коло 30-х років починають вже з'являти ся в польських часописах та збірниках ще до появи великої збірки Вацлава За-

¹⁾ Пыпинъ, Истор. русской этногр. т. III. Этнография малорусская, 67.

²⁾ Див. І. Франко „Король балагулів“ (Записки Наук. Товариства ім. Шевченка т. LVII).

леского¹⁾. Пізнійші покоління говорили про Ходаковського з великим подивом: „Людина, якій будучина поставить пам'ятник, наш племенний апостол і пророк — Адам Чарноцький, чи як інакше його звать Зоріян Ходаковський“, пише один з польсько-русинських народників в 60-х рр.: „Він перший підняв стяг будучности, перший вказав нам її конешну мету — нарід; перший підняв ся до вікової праці і усіх кликав до неї. Честь йому і слава на віки! І не вважаючи на свою великість, покинув сьвіт не знаний, без признання його іенія, і ще тепер люде, які займають високе становище в науковім сьвітї, говорять про Зоріяна з якимсь жалем, немов про вередливу дитину, свавольні пустощі якої не вимагають кари, але всеж таки вони вередливі пустощі. І проте славянство мало не багато таких людей“²⁾.

„Панетірик занадто вже сильний. Та всеж, не вважаючи на багато хиб в діяльності Ходаковського: довільність висловів, фантазування, без чого не можна обійти ся на початках усякої нової науки, запал і надмірність, — заслуга його та, що він „перший заявив про потребу іти між люд не тільки, щоб збирати там етнографічні матеріали, але щоб зрозуміти народню душу і природу, які творять народню вдачу і поезію. Все отсе разом і заставили потім згадувати з поважаннем імя Ходаковського, не вважаючи на усі його помилки, не вважаючи на те, що реальна вкладка в науку, яку лишив він, була дуже незначна. Він власне й цікавий тим, що в його панславистичному завязатті бачимо і потребу наукову і живе почуття любови до народу, почуття, яке мало досягти дійсних здобутків для політичної і моральної користи сього народу... Він був першим речником такого настрою, де починав ся етнографічний рух, який згодом цілком змінив напрям історіографії і самої літератури“³⁾.

¹⁾ Див. в „Pielgrzymie Lwowskim“ (1823) „Ueber Galizische Volkslieder“ — дещо про руські та польські пісні в Галичині; в „Państw Narodowy“, Львів, 1827 р. — стаття про народні пісні — польські та руські; „Lud Polski, jego zwyczaje, zabobony L. Gołombiowskiego, przytęła Ходаковського, Warszawa, 1830; його ж „Gry i zabobony rożnych stanów etc. Warszawa, 1831.

²⁾ Див. згадки про Вагилевича Стахурского-Свенціцкого в часописі „Siolo“, 1866, вип. I, 79—80.

³⁾ Інпін, стр. 68—69, 76—77.

II.

Діяльність Ходаковського на полі етнографії, археології і літератури можна поділити на два періоди. Перший, початковий, до р. 1817, період етнографічний — коли він збирав лише пісні, і взагалі етнографічні матеріали, збирав їх, так мовити, інстинктивно, добачаючи в них великий духовий скарб народу, на підставі якого можна було б багато дечого зробити для зрозуміння минувшини славянства, і другий період від р. 1817 — власне вже археологічний, коли на Ходаковського звернули увагу більші люди і він мав змогу потроху приступити до зреалізування своїх замірів і гадок та робити наукові виводи із зібраного ним матеріали. З цього часу етнографія для нього вже річ другорядна, а на першому місці — пам'ятки славянської старовини, ще з часів поганства. Вже коли лише прибув він до Пулав, у нього в голові був плян, чи краще — перші його зариси, які поволи ширшали і по повороті його з Сіняви цілком достигли. Виконання цього пляну відірвало Ходаковського від початкової праці в напрямку етнографічному і перекинуло його на північ Росії, де за хвилю морального вдоволення, після тяжких пригод, він заплатив своїм життям.

Першою літературною працею Ходаковського, написаною під час його побуту в Галичині, була розвідка „O Słowian-szczyźnie przed Chrześcijaństwem“¹⁾, де він між иньшим вказав на вагу народніх пісень і перший подавав приклад і зразок їх збирання.

Та цікаво попередю застановити ся над тим, які літературні впливи можна прослідити на літературній діяльності Ходаковського. Почнемо з літератури західньо-європейської. Відомо, що Ходаковський не знав жадної чужої мови, окрім ла-

¹⁾ Надрукована вперше в „Pamiętniku Umiejętności“ т. IV, 220 і далі. Прямірник її, рукописний, присвятив Ходаковський Олександрови I під час його побуту в Варшаві — „Czołem bijąc na moście ze trzciny usłanym Żoryan Dołęga Chodakowski czteroletnią podróż i pracę z niniejszym jej rysem — ze stałą ochotą jej dokończenia i wierne służby swoje poświęca“. Прямірник, безперечно, був призначений для Олександра I, але очевидно, не дійшов на властиву адресу, і згодом якийсь чином опинив ся у Максимовича, який в р. 1845 подарував його Свидзинському з написом: „Свидзинскому отъ Максимо-вича 1845 Кіевъ“ (Див. Raw. Gawr. 123—124).

тинської; тим то головні джерела, сучасні йому, як пісні Оссіана, Fingal (1762), Temora (1865), пісні Нібелюнгів (1751, 1782), не були йому приступні. На шкільній лаві ледви чи запало що небудь в сїм напрямі в його душу, — вперше він зійшов ся ближче з народом під час побуту на селі, під час подорожі до Омска і назад. Але ся близькість була випадкова, без якогось уложеного наперед пляну, викликана спеціально цікавістю його натури. Коли Ходаковський відбував свою „rodzój bez chęci“ до Омска, в Європі означив ся вже ширший рух в напрямі обслідування народнього світогляду та давньої старовини. У Німців дали йому початок брати Яків та Вільгельм Грімми, а в Сербії Вук Караджич. Перші видали в Берліні *Kinder und Hausmärchen* (3 т. 1812—1822), а потім *Deutsche Sagen* (2 т. 1816—1818); разом з тим Вук Караджич видав збірку сербських народніх пісень „Мала простонародна песнарица“ (1814). Та Ходаковський не знав ні німецької, ні сербської мови, — хіба що міг про них щось чути в Порицьку або Кременці, то й то не певно. Пізнійші дослідники славянської старовини — Копитар, Ганка і навіть Колляр та Добровський не могли мати й найменшого впливу на етнографічну працю Ходаковского, бо їх діяльність припадає на самий кінець діяльності його; після 1818 р. він зайняв ся переважно археологією перед-історичною, поганською, збиранне ж пісень народніх, за невеликим виїмком, закінчило ся між роками 1813—1817; в рр. 1817—1818, під час подорожі в Галичину, Ходаковський зібрав вже небогато. Про збірники пісень: силезькі, чешські, моравські і угорсько-славянські „не можу нічого сказати, ще не знаючи їх, але стараю ся про се“, — пише він в р. 1818 в розправі „O Słowiańszczyźnie“. Та тоді майже й не було ніяких друкованих збірників пісень.

Що до польської літератури, то й тут не можна вказати жадного джерела, яке мало б вплив на Ходаковского. Виїмком міг би бути лист Гуґо Коллонтая, ще з початку р. 1802, писаний до книгаря краківського, Яна Мая, в якому Коллонтай, перший в Польщі, звернув увагу на значінне народніх звичаїв, пісень, переказів, і дав навіть вказівки, яким чином найліпше збирати їх. Але лист сей був видрукований тоді, коли Ходаковского не було дома, та й те ще дуже непевно, чи познайомив ся він з ним хоч опісля в Кременці чи взагалі де на Волини. Та вже тоді власні погляди Ходаковского що до ваги

і потреби етнографічного обслідування люду давно сформулювалися і є підстава гадати, що етнографічні проби його зачалися ще як він був в Слущку¹⁾, себ-то до р. 1803. Додамо ще, що в р. 1819, в „Tygodniku Wileńskim“²⁾ з'явилися „Obzředy weselne ludu wiejskiego w gub. Mińskieј, w pow. Borysowskim“, матеріал до яких зібраний був в pp. 1800—1803, як раз в тій місцевості, де пробував тоді Ходаковський і як раз в ті часи. Чи не стояв невідомий сей збирач в яких відносинах з Ходаковским, і чи не під його впливом робилися й самі записи?

Що до літератури української та російської, та за браком ще першої, впливів на етнографічну діяльність Ходаковского шукати-мем лише в останній, хоча Равіта-Іавронський не вагається сказати, що „wówczas książki w języku rusińskim, którym mało nasza literatura interesowała się (а багато тих книжок було!), dochodzić mogły chyba przypadkowo. Zresztą miał już nasz badacz wskazówki daleko szersze od Kollontaja“, — категорично заявляє він³⁾, сам висловивши незабаром перед тим (стр. 106—107) сумнів що до можливості знайомості Ходаковского з листом Коллонтая. В російській же літературі в той час тільки й було два видатніші збірники, що містили українські пісні, се: Григорія Калиновского „Описание свадебныхъ украинскихъ простонародныхъ обрядовъ, въ Малой Россіи и въ Слободской Украинской губерніи, такожъ и въ великороссійскихъ слободахъ, населенныхъ Малороссами, употребляемыхъ“ (С. Петербургъ, 1777)⁴⁾, а друга „Молодикъ съ молодкою на гуляньѣ съ пѣсельниками“ (Спб. 1790)⁵⁾. Що до першої, то Р.-Іавронський висловлює сумнів, чи знав її Ходаковський і, певно, має всяке право до того. З рукописів ніде не видно, щоб Ходаковський знав про неї. За то цілком певно, як видно з тих самих рукописів, що Ходаковський добре був обзнайом-

1) Принаймні, в рукописах знаходимо записи пісень біля Слущка, в якому він, виїхавши з Мінськ. губ. в р. 1803, здається більш не бував.

2) Ч. 130, 15 stycznia; Ч. 132, 15 lutego 1819.

3) Стр. 109.

4) Передрукована вперше в „Архивѣ“ Калачева, а недавно вдруге в „Харьковскомъ Сборникѣ“, 1889, вып. 3, — усього на 12 сторінках.

5) Цитую за показчиком „Литература украинского фольклора“ Б. Гринченка, стр. 6, ч. 3. Ходаковський сю книжку (коли дійсно її!) цитує инакше.

лений з иньшим якимсь виданнем з р. 1790, яке Ходаковський цитує так: „Собрание народных русских пѣсенъ 1790 г.“ і виписує звідти в свій збірник 25 пісень великоруських (весільних та хороводних) і кілька українських. Не відаю, чи докладно поданий заголовок видання „Молодикъ съ молодкою“ — в показчику д. Грінченка, не згідний з заголовком видання з тогож таки року у Ходаковского, але се, в усякім разі не може бути книжка Попова „Новѣйшій всеобщій и полный пѣсенникъ, или собрание всѣхъ употребительныхъ, доселѣ извѣстныхъ новыхъ и старыхъ отборныхъ пѣсенъ лучшихъ въ семь родѣ сочинителей, въ шести частяхъ Спб. 1819“, — раз тим, що Ходаковський докладно скрізь нотує її „1790 р.“, а друге, згадує її в своїй розвідці „О Slowianszczyźnie“, написаній в р. 1818 (до появи збірки Попова): „На Русі північній при кінці XVIII ст. зібрано співи і оголошено друком; видавець захваляє широку її однотайність по всіх округах, але поетичну висність признає за малоросійськими, себто піснями південної Русі. Згоджую ся на се з власного переконання, коли через Дніпро заглянув трохи в Полтавщину. Треба сказати правду, що в тій дванадцятитомовій збірці не видно сталої ціли; видно що старали ся більш про гучні ноти або „kalipuszki poserpne“, ніж про саму річ; займали ся сим невідомі особи, не зроблено жадного вибору“. Отже маємо вказівку на 12-тому збірку; чи се той „Молодикъ съ молодкою“, згаданий вище, чи яка иньша російська збірка, незнана нам — не відаємо. Додамо лишень, що в рукописах єсть ще дві пісні виписані з „Карманныхъ пѣсенъ“ (Москва, 1817) і один вірш під заголовком „Древніе праздники“ (пзъ Рушера) — узятий з часописи „Улей“, ч. 2.

Отсе і все, що ми знаємо про літературні джерела що до української етнографії, з якими був зазнайомлений Ходаковський.

Окрім розвідки „О Slowianszczyźnie“, за життя Ходаковского були видруковані ще ось які праці: „Разысканія касательно русской исторіи“ (надруков. в „Вѣстн. Европы“, 1819, жовтень, 277—302), — перша праця написана їм по російськи в Гомелі, в липні р. 1819; далі „Проектъ ученаго путешествія по Россіи для объясненія древней славянской исторіи“, — написана 18 марця 1820 р. в Петербурзі і надрукована в „Сынѣ Отечества“, 1820, ч. 63—64 (т. XXXIII—XXXVI, XXXVIII—XL), відповідь Ходаковского з приводу статі Ма-

карова і замітки Бояркина в „Вѣстнику Европы“ 1821, ч. CXVI, ч. 4, 322—327; звістка про подорож Ходаковського, по його листах (Сѣв. Архивъ, 1822, ч. II, 314—318; лист з Москви, де оповідаєть ся про старинности в губ. Московській та Тверській („Сѣверн. Архивъ“, 1822, ч. II, 465—471); замітка про „Гуляй-городъ“ — *ibid.* 1823, ч. 5, 309—37); нарешті дві грамоти: Свидригайла і Вітовта, видобуті з бібліотеки в Пулавах, а також і замітка „Опытъ изъясненія словъ: князь, хіадз“ (*ibid.* 1824, ч. IX, 14—18 і X, 219). Була ще якась стаття Ходаковського в „Украинскомъ Вѣстникѣ, що виходив в Харкові, але ближче нічого про неї не знаємо.

В році 1825 Ходаковский вмер, лишивши заповіт, щоби після його смерти усі його папери були віддані до рук Н. Полевому, що й було зроблено. Вдова Ходаковського думала, (а може хто з боку вклав їй сю гадку!), що їй в сих рукописах дістав ся цілий скарб, але Полевой не дуже був зацікавлений працями Ходаковського і не дуже квапив ся робити з них який ужиток. Тимчасом вдова, певно з чиеїсь намови, подала скаргу на Полевого до генерал-губернатора, обвинувачуючи Полевого в тім, що він зразу обіцяв видрукувати рукописи її чоловіка, а тепер пропонує їй забрати їх назад, бо певно вибрав з них для себе що краще й цікавіше. Полевой вияснив всю справу перед генер.-губернатором, доказав, що книжки й рукописи цілі, і нарешті просив його узяти від нього їх¹⁾. Згодом, в р. 1836 вони опинили ся в руках Погодіна²⁾, який почав їх друкувати в „Русскому Историческому Сборнику“, виданню Моск. Товариства Истории и Древностей³⁾. В першому томі його була видрукована цікава стаття Ходаковського „Комунікаційні шляхи давньої Руси“ (власне видані), М.

¹⁾ Хоч судова справа скінчила ся для Полевого як найліпше, проте в літературі ще не раз можна було зустріти напади на нього і обвинувачення за те, що він ніби присвоїв рукописи Ходаковського і видавав його праці з руської історії за свої; таке обвинувачення виставляв між иньшим Н. Надеждин, а пізнійше і М. Максимович (див. „Записки“ К. Полевого, 1888, 213—219).

²⁾ Після смерти Погодіна перейшли разом з його рукописами до Публичної Бібліотеки в Петербурзі.

³⁾ Ще ранійше хтось видрукував в „Вѣстнику Европы“, 1829, ч. VII, 244—250 15 пісень („Изъ Сборника Ходаковскаго“) під заголовком „Нѣсколько народныхъ пѣсень, извѣстныхъ за Днѣпромъ и въ Галиціи“.

1837 (1838), т. I, кн. I, 1—50; в 3-му томі: „Історична система Ходаковського“ — уваги про географічний матеріал руської старовини та про городища (т. I, кн. 3, 2—109); се відповідь на книжку Калайдовича, який своїм відзивом убив пляни Ходаковського; далі „Уривок з подорожи Ходаковського по Росії — Ладога, Новгород“ (т. III, кн. 3, 131—200); ще: „Реляція про перші успіхи в Росії Зоряна Долуга Ходаковського, в Москви 13 липня 1822 (т. VII, М. 1844, с. 378). Ще були видруковані: „Подорожні записки Ходаковського“ (в Ж. М. Н. Пр. 1838, т. 20, грудень, 479—527), далі (по словам Лелєвеля) стаття в „Московск. Наблюдателі“ про стан славянських могил; нарешті лист Ходаковського до Карнеєва (18/VI 1819) — в „Кієвск. Старині“, 1891, т. XXV, 469 і далі. Ото і все, що побачило світ з праць Ходаковського¹⁾.

Згадаємо ще, що рукописні праці та матеріали, які доховали ся до наших часів, розглядав в Публичній бібліотеці д. А. Пипін. Порівнявши те, що тепер є, з тим, що було там в р. 1841²⁾, маємо такі наслідки: 1) Словник назв городищ та сіл, у мові польській, 4 томи. Се чотири величезні фоліанти з заголовком „Stare Sta“. З сих матеріалів черпав Ходаковський до своєї „Реляції“, але усього не вичерпав; 2) Нотатки географічні та мітольоґічні, про які було зазначено, що вони у Погодіна. Останній справді згадує, що в нього було „Кілька шпаріалів, що належали до географії та мітольоґії руської“; тепер їх в Публичн. бібліотеці нема; 3) Докладна мапа Росії з помітками Ходаковського, бракує 4—5 мап; 4) Гербовник з розвідками — про нього занотовано, що він зберігаєть ся у Максимовича. Далі ще згадуєть ся, що у когось повинні бути на схованці: 6) Зшиток славянської мітольоґії і 7) Мапа розміщення славянських племен; про них більше нічого невідомо; 8) у когось, на думку Лелєвеля, повинна знаходитись (коли задержала ся) та записна книжка, яка розкрила біографію Чарноцкого-Хо-

¹⁾ Додамо ще, що мабуть в 30-их рр. зняте було питання про видання його пісень. Запитували Лелєвеля, чи матимуть вони збут в Польщі; Лелєвель відповів, що матимуть, коли надруковані будуть латинськими буквами (Максимович тоді вже видрукував свої пісні російським правописом).

²⁾ Див. статю С. Р. (Савелєва-Ростиславича) в „Енциклопедич. Діксиконі“ Плюшара, т. XVII, 97—102.

даковського; далі 9) є в Публ. бібліотеці „Донесеніє“, писане рукою самого Ходаковського (с. 275) і 10) брульон листа від 19/VII 1823 до якогось Михайла Тадеєвича, управителя Городненської губ. Нарешті 11) Савелев (в р. 1841) згадує про зошит українських пісень (не вказуючи нічого ближше), — по Пипіну, „мабуть той самий, що набув згодом Максимович“¹⁾. Дійсно, в передмові до другого видання своїх пісень (в р. 1834) Максимович згадує, що „набув відому збірку народніх пісень Зоряна Д. Ходаковського, дуже богату на пісні обрядові і особливо весільні“, а пізнійше, в новому виданню (1849 р.) знову пише, що в сей збірник увійшли пісні „переважно волинські“ із збірки „купленої у вдови Ходаковського“. Але очевидно, що коли Максимович набув збірку Ходаковського перед р. 1834 і мав її у себе і в р. 1849, то се не міг бути той зошит, що в р. 1841 Савелев бачив в Публичній бібліотеці в Петербурзі. Ясно, що то був якийсь иньший шмат цінної збірки Ходаковського, а та збірка, з якої користав Максимович та яка доховала ся й до наших часів, подібно до иньших матеріалів Ходаковського, не попала в Публичну бібліотеку, а мандрувала десь по руках, поки в 1880-их рр. не дійшла до рук редактора „Київської Старини“ В. П. Науменка, який дозволив ласкаво нам переглянути її.

З приводу сей збірки (двох зошитів) ось що писав свого часу д. Науменко до А. Пипіна²⁾: „Максимович в передмові до свого видання пісень з р. 1834 згадує, що він набув відому збірку народніх пісень З. Ходаковського, богату піснями обрядовими і особливо весільними. Незадовго перед сею друкованою заявою писав він про туж таки збірку до Гоголя, що видно з листа Гоголя до нього з 9 падолиста р. 1833, а власне: „я дуже тішив ся, почувши від вас про багатий набуток пісень із збірки Ходаковського. Як я бажав би бути тепер з вами та переглянути їх разом. Та, я вас прошу, зробіть ласку, дайте переписати усї пісні, які є у вас, виключаючи друкованих та тих, що я уділив вам. Зробіть ласку, і пришліть сей примірник мені“ (Письма Гоголя кь Максимовичу, по подлин. исправл. и дополнен. С. Пономаревымъ. Спб. 1877 г., с.

¹⁾ Пипинъ, стр. 170.

²⁾ Лист сей уміщений в його історії української етнографії, стор. 86—87, передруковано у Рав. Гавровського, ст. 177—180.

3). Дійсно, рукопис Ходаковського був опісля переписаний, але чп спеціально для Гоголя, чи Максимович сказав переписати щоб зручніше було користати ся піснями для свого видання, рішити не беру ся; але певнійше останнє, бо в переписаному примірнику пороблені поправки тексту, і з семи поправками надруковані ті ж пісні в його виданню. Коли рукопис був переписаний, Максимович пообіцяв його Гоголеви, що видно з листа останнього з 29 марця 1834 р.: „Пісню твою про Нечая одержав учора. Се й все, що маю від тебе замість обіцяних якихось книг“ (ibid. с. 6). Незабаром, одначе, Максимович сповнив свою обіцянку, бо в листі Гоголя з 20 квітня читаємо: „Дякую тобі за пісні. Я тепер читаю твої грубі книжки: в них є багато краси“ (ibid. с. 9)¹). Що дійсно сей переписаний примірник був у Гоголя в руках, видно з кількох пісень цинічного змісту, власноручно ним вписаних в рукопис на відвороті аркушів²). Рукопис, знати, довго був у Гоголя; в листі його до матери, з Риму, з 5 лютого р. 1838 пише він: „Ще я забув спитати вас: чи відіслали ви дві товсті рукописні книжки у Київ до професора Максимовича або відвезли їх самі, будши в Києві? Зробіть ласку, сповістіть мене про се“ (Сочин. Гоголя, изд. Кулиша, т. V, с. 303—304)³). Куліш подає в примітці, що мова тут про „українські пісні, зібрані Зоряном Ходаковским“. Сам Максимович про сей примірник вперше (та здасть ся й в останнє) сказав в передмові до видання пісень р. 1849.

„Але коли було відомо хоч що небудь про переписаний примірник, то про автентичний рукопис Ходаковського нічого ясного ніхто ніде не сказав, та й самий слід її був згублений. Порядкуючи бібліотеку Максимовича в початку 80-их років,

¹) Що сей переписаний примірник (в двох грубих книжках) післаний був в Петерб. в р. 1834, свідчать самі сі книги, на одній в яких стоїть на оправі: „Книгу сю слѣдуетъ возвратить Максимовичу 1834, марта 7. Москва.

²) Гоголь, як знаємо, надавав чимало ваги пісням цинічним. В листі до Максимовича з 9/XI 1833, коли сам працював над історією України, він писав: „Ви не можете уявити собі, як мені помагають в історії пісні. Навіть неісторичні, навіть п... (похабні) — вони все дають якусь нову рису в мою історію, усе розкривають яснійш і яснійш — і минуле жите... і минулих людей“ (Сочин. и письма Гоголя, изд. Кулиша, 1857, V, 188—189).

³) Вернено їх в р. 1840: помітка про се є на заголовному аркуші.

я знайшов тільки переписаний примірник в 2-х великих частинах, писаних in folio, російським правописом, і так, що кожда пісня написана на окремому аркуші, і аркуші переплетені по нумерах підряд¹⁾. Через кілька років потому мені пощастило набути з приватних рук і самий оригінал, про який я скажу поки кілька головніших даних.

„Рукопис містить ся в 2-х полетурованих зошитах, писаних польським правописом. Один, списаний in 4°, зберіг ся цілком і має заголовок „*Spiewy Sławiańskie pod strzechą wiejską zbierane*“. Епіграф узято з Красицького „*Święta prosto, ktoż się uwielbić zdoła*“. Усіх нумерів в сьому зошиті 1017, в яких лишень деякі пісні великоруські, польські та чеські, а решта все українські²⁾. Записані пісні твердим письмом, досить гарним, але загальний вигляд зошита робить вражінє брульона: записують ся пісні у дві шпальти; дуже тісно йдуть одна за одною, так що можна подумати, що записи зроблено в якійсь хронологічній наступности, в міру того як Ходаковський надбував ту чи иньшу пісню; а се було б дуже важне для уставлення самого шляху, який пройшов Ходаковский. Се доводить до виводу, що записував пісні Ходаковский спершу або на клаптиках, або в яких записних книжках, звідки згодом вже атраменгом переносив у сей зошит, мішаючи записи усякого часу³⁾. Далеко не кожда пісня має вказівку, де вона записана, але всеж дат сих досить і врешті можна буде уложити приблизну мапу тих місцевостей, де побував Ходаковский⁴⁾.

¹⁾ Додамо лише, що в 1-ій частині вирізаний 7 аркуш, так що нема 8 ої пісні; так само вирізані аркуші 42 і 43, — і нема 51-ої пісві, а далі почавши з аркуша 46 нумерація докладна і повна. В першій частині усіх н-рів 558, а виключивши 2 вирізані — 556; в 2-ій частині трохи менше (в обох коло 1000 пісень).

²⁾ Фактично, на 1017 пісень сього зошиту припадає: великоруських 24, білоруських 128, польських 187, чеська 1; решта (677) — пісні українські.

³⁾ Всеж таки знати, що сей зошит останній хронологічно: в ньому містять ся записи пороблені в р. 1819—1821 в Білоруси та на півночи Росії, хоч з початку багато ще й матеріалів галицьких та українських.

⁴⁾ Се ми й зробили, о скільки було змоги, в попередній частині сеї статейки. Правда, Гавронський не безпідставно зауважає, що правдоподібність такої мапи була б дуже сумнівна через те, що Ходаковский „*pod pieśniami kładł miejscowości nie tylko tedy, gdy sam ją*

Другий зошит, писаний in folio, зберіг ся ледви на пів, тяжко тепер знищений. Хтось понумерував в нїм пісні, і на останній з сторінок стоїть 887 пісня, а на першій 273. Письмо в сьому зошиті таке точнісіньке, як і в першому, та й пісні такого самого змісту. Що до сього останнього, то пісні стрічаємо найріжнородніші, при тїм історичних — найменше, а обрядових і особливо весільних — значна більшість¹⁾

Але вернемо ся назад до історії сих рукописів. Отже, як ми бачили, сї два оригінальні зошити щось иньше, як той, про існування якого в Публичній Бібліотеці в Петербурзі свідчить д. Савелев. Питання лишень, чи то який окремий (третій) невідомий нам зошит, чи брульон сих двох (що сумнівно!), чи правдоподібніше, — як раз шмат знищеного зошита д. Науменка,

zapisał, lecz gdy zapisywali inni, a Chodakowski był pewny miejscowości", бо, як знаємо з його кореспонденції, він удавав ся з просьбою збирати пісні до богатых осіб; отже через те можна сміливо твердити, що не все він сам записав, що зрештою роблять і иньші діячі (l. c. 179, пр. 1).

На се можна відповісти, що зовсім не так багато було таких осіб, до яких він звертав ся в сїм напрямі (та ще чи й вишло що з того?): два-три, та й усі. В рукописах дійсно є пісні записані не Ходаковским, але він їх або просто вклеював в свій зошит (иньшою рукою писані і на иньшому папері), або иньші особи (між иньшми одна жіноча рука) вписували власноручно. Такі пісні „Pieśń świtowa“ („А вчора ввечора стала ся новина: котрась дівчина привела дитину“) і потім одна „Колядка“ (зничений зошит, ч. 329 і 330), — вліплені аркушки; Ходаковський зверху їх занотував: коло першої — „w Pogusku“, коло другої „w Pogusku i koło Ostroga“; пісня „Ой місяцю місяченку, не сьвіти нікому“ теж вліплена, писана чужою рукою (нема вказівки на місцевість, ibid. ч. 317). В цілому зошиті (ч. 862) вписана жіночою рукою пісня „По що ти ходив па тую мураву, де красна дівчина мала забаву“ і підписано І. Р. Пісня досить покалічена. Ходаковський дописав „w Medzybożu“. Як що було й більш окремих пісень, поданих кимсь иньшим (про систематичне записування в цілій околиці не може бути й мови), то се не має й найменшого впливу на можливість неправдивости згаданого вище напрямку подорожі Ходаковського. До того, кожда місцевість згадуєть ся десятки, а часом й сотні разів (Порицк, Острог), — отже тяжко сумнівати ся, щоб Ходаковський не сам робив там записи.

¹⁾ Усіх історичних пісень (з варіантами) в обох зошитах коло 70, а обрядових та иньших (окрім весільних) більш менш коло 200. Спеціально в сьому другому зошиті великоруських пісень 25, польських 12; решта (478) пісні українські. Усіх українських пісень в обох зошитах 1254.

в якому бракує початку (272 пісень) і не знати скільки кінця (уриваєть ся на 887 пісні). Не бачивши власними очима — годі щось певне сказати.

Друге питання, яким чином й коли попали оригінали Хо-даковського до Максимовича. Д. Равіта-Гавронський не вагаю-чись висловлюєть ся, що Максимович їх присвоїв ще за життя Хо-даковського. „Порівняймо, — каже він, — дати: в р. 1827 Максимович ще не мав збірки“ (тільки бачив її), в р. 1834 вже набув. Від кого? „Від вдови“, — каже Максимович. Тим часом вдова після смерти чоловіка не мала відразу в своїх ру-ках рукописів, бо вони були усї заповіджені Полевому і пе-реїшли до нього. Знаємо се з процесу Ходаковскої contra Полевой. До Погодіна рукописи перейшли лишень в р. 1836, — яким же чином Максимович міг купити їх у жінки в р. 1834, коли вони були ще в руках Полевого? Се тайна Макси-мовича¹⁾.

Отже з усього того він приходить до виводу, що Максимович перед смертю Ходаковського позичив на якийсь час його збірку для перегляду і набув її, будучи фактичним властителем усеї збірки. До сього „набутя“ признав ся він аж по р. 1827, себто після першого видання своїх пісень. „Не маючи під руками невиданих досї збірок Ходаковського, не можемо сказати, що з тої збірки увійшло і чи увійшло дійсно до видання Максимовича з р. 1827. В передмові до видання пі-сень з р. 1834 Максимович згадує, що в його збірці, яку він мав, вже до 2^{1/2} тисяч пісень та уривків²⁾.

Отже переглянувши рукописи Ходаковського і порівнявши їх з виданням Максимовича з р. 1827, можемо заповнити д. Равіту Гавронського, принаймні що до пісень історичних, що в се видання не увійшла ні одна пісня із збірки Ходаковско-го³⁾. Очевидно, що Максимович правду казав, що він лишень бачив збірку Ходаковського, бо коли б він позичив її ще не-ред р. 1825 (перед смертю Ходаковського) і присвоїв, то чо-

1) І. с. 175. 2) Ibid. 176.

3) Про те, що в р. 1829 Максимович не мав в руках рукописів Ходаковського, можемо бачити ще й в автобіографії його: „В січні 1827 р. я здав магістерський іспит... узяв відпустку на 21 день і від-гуляв масниці на Україні в батьківській хаті і повернув ся в Москву з багатим жнивном українських пісень... Потом друкували ся мої „Мало-російскія пѣсни“ (Кіев. Стар., 1904, ІХ, 331.

му-б було йому не покористати ся з неї до першого свого видання?

Справді, може бути, що Ходаковський дійсно давав Максимовичови переглянути свої пісні, як се він мав звичай робити, охоче ділячи ся своїми здобутками з людьми, що справді щиро цікавились тою самою справою, що й він. Знаємо, що ще під час свого побуту в Галичині, в Сіняві, він позичив був усю свою збірку пісень *Lachowi Szyrmie*, який на підставі одної з українських пісень (в двох варіантах) Ходаковського видрукував перерібку їх „*Jaś i Zosia*“ та „*Zdanek i Halina*“ під широкозвучним заголовком „*Dumki ze śpiewów ludu wiejskiego Czerwonej Rusi*“¹⁾. В листі до редактора часописи (*Dziennika Wileńsk'ogo*) з Сіняви 29/III 1818, саме тоді коли Ходаковський писав розправу „*O Słowianszczyźnie*“, Лях Ширма між иньшим пише: „Складаю подяку шановн. панови Ходаковському, який не тільки вкавав мені джерела, але й сю свою збірку сільських пісень, мовольно зібрану, дав мені до перегляду“. Знаємо також, що українському історикови Д. Бантиш-Каменському подав Ходаковський свою замітку про Купала, і він скористав з неї в т. III своєї історії²⁾. Тим то нема нічого дивного, що він міг дати свою збірку на перегляд і Максимовичови, але дуже сумнівно, щоб саме перед своєю смертю, так що вона тодіж стала фактично власністю Максимовича.

Відомо, що рештка паперів Ходаковського „після довгих митарств“ перейшла до Погодіна, а від нього й в Публичну бібліотеку, і що вже тоді мало не половини паперів бракувало. Гербовник лічив ся за Максимовичем, днівники та иньше — не знати де. Бракувало цілком і наших двох зошитів пісень, які не знати у кого були, хоча у когось такого, що не присвоїв їх собі, бо перше — вже в р. 1829 хтось видрукував був в „*Вѣстн. Европы*“ 15 пісень „*Изъ собрания Ходаковскаго*“, а друге, й Лелевель згадує (на жаль не знаємо, про які саме часи, але вже після першого видання Максимовича), що було зняте питання про видання пісень Ходаковського. Очевидно, що збірка пісень Ходаковського ще не була „под спудом“, і як що в р. 1829 видрукував 15 пісень з неї не Максимович, то

1) *Dziennik Wileński*, 1818, май 31, ч. 5.

2) *Исторія Малої Россіи*, т. III, 81 і далі, вид. 1842 р.

ще не була власністю сього останнього. Чи не можна ще припустити, що вона разом з иньшими паперами перейшла була дійсно до Полевого, а Максимович вже у сього останнього узяв її для наукових цілей, і бажаючи її мати своєю власністю, увійшов в пертрактації з вдовою, від якої й дійсно її набув. Се стало ся безперечно не ранійш р. 1829¹⁾ і не пізнійш, як знаємо з листів Гоголя, р. 1833.

Ніяк не можна собі уявити, на що Максимовичови, який сповістив про таку новину Гоголя, очевидно яко про сьвіжу новину, було б таїти ся з сим такий довгий час (по Р. Іавроньскому виходить, цілих 8—10 літ!)? А набувши їх в р. 1833, він зараз і заходив ся до нового видання пісень, що вийшли в р. 1834, і тут вже значно nokористав ся із збірки Ходаковського: без малого не половина усіх історичних пісень увійшла в виданне р. 1834, не кажучи про иньші! Тепер зрозумілим стає, що то за 2¹/₂ тисячі пісень Максимовича, про які він говорить в передмові до сього видання: десь коло 2000 (коли може був цілий і нині знищений зошит!) Ходаковського, до 200 пісень Гоголя²⁾, а решта щось може і з своїх записів.

„Про те, що таке виданне (пісень Ходаковського) потрібне, сумніву не може бути уже через те, що збірка Ходаковського — интересна сторінка з історії нашої етнографії, бо вже на початку 20-их років, коли мікроскопічна збірка Цертелева вважала ся вкладкою в науку, уже можна було видати величезний збірник, в якому містилось би до 2000 пісень, але випадково сьому збірникови судило ся явити ся на сьвіт (та й чи явить ся?) тільки через 70 літ уже яко матеріал, що має релятивну вартість більш для історично-літературних міркувань“, — писав д. Науменко³⁾. Тим часом збірці сій не судило ся й досі побачити сьвіта через те власне, що етнографія наша за той час сильно розвинула ся, матеріал Ходаковського

¹⁾ Водяні знаки на папері в переписаному примірникови пісень Ходаковського з р. 1829.

²⁾ „Я вам надішлю свої пісні, яких буде до 200, і що дивно — багато з них подібні цілком на антики, на яких лежить печать старинности, але які зовсім не були в ужитку і лежали закопані“ (Сочин. п. письма Гоголя, изд. Кулиша, 1857, V, 188—189). А згодом (9/XI 1833) пише: „дайте переписати усі пісні, які є у вас, виключаючи друкованих та тих, що я уділив вам“ (Письма Гоголя къ Максимовичу, Спб. 1877, с. 3).

³⁾ А Пыпинъ, с. 87.

в значній більшості вже видрукований, будучи записаний згодом иньшими збирачами, і тепер друкуючи його, треба до кожної пісні подати найпевнішу бібліографію. Ся справа власне й затримала до сього часу видання збірки Ходаковського. Тепер майже вже готовий відділ історичних пісень. Отже з приводу сього відділу можу сказати, що з усеї кількості (58 пісень, а з варіантами 66, при тім є кілька таких, що містять ся лише в оригіналі, а в переписаному примірникови їх нема, і навпаки) тільки 5 пісень (і уривків) незнані й досі в літературі, а власне: оден варіант пісні про Волиночку, пісня про Потоцького („З Балти до Крутих поїду“), „Ой ви пани-Ляхи, що ви учинили?“ „Ой утікав король польський з під Варшави“, „Зарізаवेशь Поляків своїми руками“; решта мають вже варіанти в літературі.

Цікаво зазначити в якій кількості яка пісня має сих варіантів. Отже не більш 5 варіантів мають 18 пісень: про Морозенка, про Їонту (два варіанти), про Володаря (Воротаря), про Волиночку, про Венцеслава¹⁾, „Докіль ходили на Україні козаки з рогами“, „В Гайсині вітер віє, а в Умані тихо“, „Гей від Висли до Києва (сі три передруковані у Максимовича, а варіантів не мають), Про Сербина, „Наїхали комісари перед царські врати“, „За ворітьми там ялина стояла“, „Шумить вода, гуде вода, камінь обливає“ (про генерала Радзиминського), „На Вкраїні всього много — меду і горілки“, Скарга українців, „Зашуміли дуги понад битий край“, Про коцюбу, „У місті Новгородці, пють мед-вино молодці“. Не більш 10 варіантів — 14: „Про Харка, про Залізняка, про Богдана, Передчуте походу, Відпочинок татарський, Сторожа біля Чорного лісу, „Гордий наш молодче, хвалив ся ж конем перед королем“, „Зажурилась Україна, що нігди ся діти“, „Чорні галки круту гору вкрили“, „Не ходи, журавельку, до озера пити“, „Гей мала вдова сина сокола, вигодовада — в військо віддала“, „Іде Ляшок зпід Варшави“, Про Потоцького, „Утікай, сину, в Волощину“. Від 20 до 30 — 15: Про Хмельницького, Володар (Воротар), Чорноморська („тисяча сьмсоть девяносто третього году“), про Чурила, Полон і осліплене Ко-

¹⁾ Д. Грінченко (Етнографические материалы, т. III, 732) вважає її фальсифікатом. Тим часом вона записана в р. 1814—1817, коли ще не було ні Ржевуского (Ревухи), ні „Запорожської Старшини“ та иньших свідомих фальсифікатів.

валенка, Вмираючий козак та кінь, гайдамацька: „Ой горе, горе! Нещаслива доле!“, „Кінь біжить — трава шумить, а в тій траві козак лежить“ (2 варіанти), Про Сербина, „Ой у лузі калина весь луг іскрасила“, „На морі на синеньким, там плавала біла лебедонька“, „Та чогось мені тяжко, на серденьку важко“, „Добре було нашим батькам на Україні жити“, „Нехай мене не ховають ні попи, ні дяки“. Від 20 до 30 — 4: Про Байду, Козак та кінь, „Заказали на войноньку всім панам-отаманам“ (уривок пісні про „Дівчину-воюку“), „Горе мені на чужині, що не вкупі брати мої“. Від 30 до 40 — 6: про Саву Чалого, Нечая, Морозенка, Бондарівна та Потоцький, Вмираючий козак та кінь, „Чорні галки круту гору вкрили“ (другий варіант). Більш 40 — Про Мазену.

В українській етнографічній літературі з записів Ходаковського відомо досі зовсім не багато. В виданню Максимовича з р. 1834 з 66 історичних пісень Ходаковського видруковано лишень 26, та не менш знов інших. Декілька пісень з видання Максимовича передрукував Лукашевич, а звідти Антонович і Драгоманов. 15 пісень хтось видрукував ще в р. 1829 в „Вістнику Європи“¹⁾, чимало дрібніших річей (переважно перезваних пісень) видруковано в I томі „Материялів до укр.-руської етнології“ під редакцією Хв. Вовка²⁾; нарешті дрібниці історично-етнографічного змісту із рукописів Ходаковського уміщені нами в „Кіевск. Старинѣ“³⁾. Але усе се не складає й десятої долі того, що лишило ся ще невидрукованим. Сподіваємо ся, що незабаром матеріали Ходаковського нарешті побачать таки сьвіт.

1) Ч VII, 244—250: „Нѣскольکو народных пѣсенъ, извѣстныхъ за Днѣпромъ и въ Галицѣи изъ собранныхъ покойнымъ Ходаковскимъ“, як зауважає редакція. Вираз „за Днѣпромъ“ неначе вказує, що видавець їх — лівобережець. Пісні все обрядові — весільні та одна колядка.

2) Львів, 1900, посмертна стаття Максимовича.

3) „Кіев. Старина“, 1904, кн. IX, с. 86—89.

Література до біографії Ходаковського.

- 1) Ćwiczenia naukowe, N. 5, відд. II (1818 р. в Кременці) (Розправа „O Słowianszczyźnie przed Chrześcijaństwem“; вдруге видрукована Суrowецьким, втретє Равитою-Гавроньским).
- 2) Pamiętnik Warszawski, 1819, N. 5 (критика на „O Słowianszczyźnie“).
- 3) Pamiętnik Lwowski, 1819 (те саме).
- 4) Вѣстникъ Европы, 1819, жовтень, 277—302 (лист Ходаковського до Голіцина).
- 5) Академическія Вѣдомости, 1820, N. 40, стр. 490 („Обозрѣніе критики Ходаковскаго на исторію Карамзина, Соч. Р.“).
- 6) Письма Калайдовича Алексѣю Федоровичу Малиновскому объ архивныхъ изслѣдованіяхъ въ Рязанск. губ. Москва, 1823.
- 7) Матеріалы для исторіи просвѣщенія въ Россіи, собираемые Петромъ Кѣппеномъ. N. II. Библиографическіе листки 1825 г. Спб. 1826; 562—569.
- 8) Pamiętnik Umiejętności, moraln. i literat. 1830, t. IV.
- 9) Kurjer Polski, 1830, N. 259.
- 10) Ludwik Dębicki. Puławy (1762—1830), t. III.
- 11) Z. D. Chodakowskiego „O Słowianszczyźnie przed Chrześcijaństwem i W. Surowieckiego Zdanie o piśmie temże z dodaniem krótkiej wiadomości o Chodakowskiem i korespondencyi jego. Kraków, 1835.
- 12) L. Siemieński. Dzieła, t. IV. Друге видання у Варшаві, 1881. (Див. „Przygoda podróżnika“, переклад на російське в „Денищи“ П. Дубровина). В другому видання, т. I, також див. „Księżyc w archeologii, poezyi, sztuce“.
- 13) Pamiętnik naukowy, 1837, t. III.
- 14) Encyclopaedia Powszechna, видам. Одниця у Вільні, 1838, IV, 270—272.
- 15) Журн. Мин. Нар. Пров. 1839, т. 22, від. VI (С. Строева перегляд відзива Калайдовича про працю Ходаковського).
- 16) Сынъ Отечества, 1839, т. II, ч. V; т. VIII, ч. VI.
- 17) Dziennik Poranny Warszawski, 1840, N. 15 (статья L. Wojniłowicza: Kto był mianowicie Zoryan Dolega-Chodakowski?).
- 18) Энциклопедическій Лексикон Плюшара, 1841, т. XVII, 97—102, статья П. В. С. (Савельев-Ростиславич?).
- 19) Przegląd naukowy, 1842, t. III, N. 26.
- 20) Athenaeum (Wilno), 1842, II, zes. II i t. IV.
- 21) „Москвитянинъ“, 1843, ч. I, N. 1 (лист Карамзіна до Ходаковського з р. 1822—23).
- 22) Maciejowski W. Piśmiennictwo Polskie, t. I. Warszawa, 1851.
- 23) „Библиотека для Чтенія“, т. 112, науки, стр. 95 і далі. (Старчевського „Русская историческая литература въ первой половинѣ XIX ст.: Карамзинскій періодъ въ 1800—1825 г.“).
- 24) Teka Wileńska, 1857, N. II, 27—53, 277—303 (статья Domnika Chodźka Wzmianka o życiu i pismach Adama Czarnockiego).

25) Teka Wileńska, 1858, N. 6, 243—253. 457—467 (статья Н. Skimborowicza. Jeszcze o Zoryanie Chodakowskim czyli Adamie Czarnockim, — koresp. z Warszawy).

26) Dziennik Literacki (у Львові), 1859, N. 941—944 (статья Joachima Lelewela „Adam Czarnocki“).

27) Записки о жизни и сочиненіяхъ Н. А. Полевого, составленные братомъ его, Сиб. 1860, ч. I; теж Сиб. 1888 (в 3 частинах).

28) Спомини про Вагилевича Стахурского-Свенцицкогo в часописі „Sioło“, 1866, ч. I.

29) Biblioteka Warszawska, 1866, t. II, zesz. 5; t. III, zesz. 5 (листи Ходаковского до Кропницького і Голембiовского).

30) Вѣстникъ Европы, 1886, N. XI (статья А. Пыпина „З. Доленга Ходаковский“).

31) Н. Дашкевичъ. Отчетъ о XXIX присужденіи Уваровскихъ наградъ. Спб. 1889.

32) Русскій Архивъ, 1889, N. 5—7 (Листи митр. кiевск. Евгенія Болховитинова до В. Анастасевича).

33) А. Н. Пыпинъ. Исторія русской этнографіи. Т. III. Етнографія малор. Спб. 1891, стр. 38—87.

34) Кіевская Старина, 1891, т. XXX, 469 і далі (лист Ходаковского до Кариева).

35) Przewodnik naukowy i literacki. Lwów, 1897, N. 4—5 (праця Fr. Rawita-Gawrońsk'ogo. Zoryan Dołęga-Chodakowski, jego życie i praca; відбитка окремою книжкою, Львів, 1898).

36) Записки Имп. Харьк. Университета. Д. Багал'їй. Опытъ исторіи Харьковск. Университета, 1902, кн. 2, стр. 48. (відбитка: Опытъ исторіи Харьк. Университ. т. II, 730).

37) В. Доманицкій. Историко-этнографическія мелочи изъ матеріаловъ З. Д.-Ходаковского („К. Старина“, 1904, IX, 87—89).

Причинок до історії переселення „турецьких Запорожців“ на Кубань.

Подав Симо н Петлюра.

Зруйнованне в червні 1775 р. Запорожської Січі і заведенне російським урядом на території Запорожа нового політичного, громадського та економічного ладу, що як найрадикальнійше розходив ся з ранійшим, виробленим на Запорожі в продовж цілих століть, і нищив всі „права та вольности“ Запорожців, викликав, як відомо, досить значну еміграцію серед останніх. Невеличка група емігрантів знайшла захист, правда на деякий час, на польській території, а власне в повітах Київського та Брацлавського воеводств¹⁾, але головним пунктом еміграції була, безперечно, Туреччина. Натуральні багатства дунайського району, призначеного Портою для поселення Запорожців, традиційне невтручання турецького уряду у внутрішнє життя емігрантів, що давало можливість останнім жити відповідно тим традиціям та організаційним формам, які вироблені були на Запорожі і в основу яких клались як найширші автономні права одиниці і цілої січової організації, економічна незалежність, особливо на перших порах, свобода від державних податків, вільне користанне землею — все се давало занадто привабні умови для еміграції Запорожців власне до Туреччини, як найближньої, сусідньої держави, що забезпечувала емігрантам і *de facto* і *de iure* майже всі ті права, якими вони користались в рідному краю ще за ліпших часів існування Запорожа.

¹⁾ П. Ивановъ „Къ исторіи запорожскихъ казаковъ послѣ уничтоженія Сѣчи“. — Зап. Одес. Общ. Ист. и Древн. т. XXV, стр. 20.

І от з огляду на те все, що для „свободолюбних“ Запорозжів було змістом цілого життя, *conditio sine qua non* його, і чого тепер не признавав російський уряд, і повстала еміграція Запорозжів в Туреччину, як цілком натуральний акт реакції проти нового ладу життя, який почав заводити на Запорозжі російський уряд, як перший спосіб зберегти від гнобителів все те, що було найбільш сьвятим і неминуче потрібним в очах пригноблених.

Повставши з таких мотивів, як бачимо політично-економічних, еміграція чим дальше все більше і більше розросталась. Не дивлячись на те, що уряд російський вживав всіх можливих способів, аби затримати еміграцію і в тій цілі збільшував залоги в Січі і в інших містах Запорожа, розставляв по Богу та Дністрі чимало полків „для охорони кордону від Кримсько-турських земель і для унеможливлення утечі в сі землі Запорозжів“¹⁾, по шляхах та дорогах ставив застави і взагалі вживав „всѣ лучшіе осторожности и изслѣдованія“²⁾, — не дивлячись на всі сі репресії, еміграція прийняла такі розміри, що уже за рік після зруйнування Січі, а власне до липня 1776 р. число емігрантів-запорозжів в Туреччині сягало 7000 чоловіка³⁾.

Поголоски про те, що „добре буде Запорозжцям і під Турком жити“, що „Турчин нас добре знає“ і тому прийме до себе і що

„Ой виходились да у кінець Дунаю

„Та до купи лимани,

„Бо там наших Запорозжів

„Сорок тисяч проживали“ —

мали широке розповсюдження серед народніх мас на Запорозжі і дійсно не були самим лише утвором народньої поетичної творчости без живого реального змісту, але мали під собою більші-менші фактичні підстави. А як такі, вони, укупі з сьвідомою аітацією тих емігрантів, що повертали з Туреччини на Запороже зі спеціальною місією ширити думки про еміграцію з Запорожа в Туреччину⁴⁾, відігравали ролю помічного фактора в збільшенню числа емігрантів.

Все се не могло не завдавати клопоту російському урядови, а самий факт осідання емігрантів в землях, що сумежили

1) Скальковский. Исторія Новой Сѣчи, ч. III, стр. 200; Дубровинъ — Присоединение Крыма къ Россіи, т. I, документ з 9/IX 1776 р.

2) П. Ивановъ, цитов праця, стр. 24.

3) Ibid. стр. 27. 4) Ibid. стр. 29.

з російським кордоном, був цілком небезпечний з політичного боку і грозив в недалекій будучності викликати досить небезпечні і неприємні явища. І от ми бачимо, що з огляду на сю небезпеку, російський уряд уживає різних способів, щоб з одного боку унеможливити еміграцію — і для сього вживає всіляких репресалій, згаданих нами вище, а з другого — заходить ся також над тим, аби повернути назад тих, що вже виїмірували в Туреччину. Вже за рік після зруйнування Запорожа кн. Потьомкін радить кн. Прозоровському¹⁾, що проектував „вимагати“ від Порти видачі запорожських емігрантів, піклуватись „всімь ласкавими образами привлечь ихъ къ возвращенію въ отечество“²⁾. Але заходи сі „ласкавими образами“ полагодити справу, вкупі з видаваними царицею Катериною II в роках 1779 і 1780 маніфєстами, в котрих вона обіцяла повну амнєстію „бѣглецамъ... самовольно отлучившимся за границу“³⁾, мали не багато успіху. Повертали ся одиниці, в ліпшим разі десятки. Решта — тисячі — не слухали закликів уряду і свого боку піклувалась про те, аби скорше і формально стати підданими Порти і таким робом на все позбавитись „тиранической руки Россіи“⁴⁾.

Не вважаючи на се, російський уряд всеж не залишав своїх намірів намовити до повороту „невірних Запорожців“ — такий епітет придбали емігранти в устах уряду в противенство „вірним“ козакам, що залишились на території зруйнованого Запорожа і увійшли потім, як головний кадр, в т. зв. „чорноморське козаچه військо“. До здійснення сих намірів уряд іде новими шляхами: засилає до емігрантів спеціальних агентів, на обовязку яких лежало переконати „заблудшихся безумцов“ повернути назад в Росію⁵⁾, видає до них проклямації, в яких — як се робить Потьомкін, в імени цариці обіцяє „прощєніє за оставленіє отечества“, а від себе „защиту и покровительство“ і користанне тими правами, якими наділено було військо „вірних козаків“ чорноморських⁶⁾, нарешті заохочує старшину сих останніх допомогти йому можливими способами в тій справі.

1) Кн. Прозоровский був начальником військ, що кватирували в 1776 р. в Азовській та Новоросійській губ.

2) Дубровинъ, Военно-историч. матеріали, вип. IV, стр. 95.

3) Полн. Собр. Зак. Рос. Имп. 1779 г. N. 14,780, 5 мая, N. 18,006.

4) П. Ивановъ, цит. праця, стр. 37.

5) П. Ивановъ, стр. 37; примѣч. 4.

6) П. Короленко „Черноморцы“ Ист. моногр., с. 4—6; пор. його ж „Предки Кубанскихъ казаковъ на Днѣстрѣ“ с. 12.

І дійсно, старшина „вірних козаків“, особливо кошовий Чепіга і військовий судія Головатий силкують ся з свого боку ужити всіх способів, аби допомогти урядови і таким робом заслужити „ласки та вниманія“ цариці та вищого російського начальства¹⁾. Способами сими старшина не перебирає. Досить ілюструвати се нехтування старшини моральними мотивами прикладом Антона Головатого, котрий під час війни Росії з Турцією 1787—1788 р. пустив поголоску, що „по заключеніи съ Турками мира, всѣ турецкіе Запорожцы будутъ выданы Россіи, какъ военные дезертиры“²⁾. Поголоска не мала, звичайно, під собою жадного фактичного ґрунту, але певний вплив на емігрантів і еміграцію вона відограла: поголоска ся, як свідчить один офіціальний історик чорноморських козаків³⁾ не одного „чорноморца удержала отъ постыднаго (sic!) перехода за Дунай къ невѣрнымъ козакамъ и гибельно подѣйствовала на нѣкоторыхъ, принявшихъ законъ Магомета. Эти отступники отъ вѣры христіанской, по выраженію казаковъ, потурчилились, чтобы не считаться русскими козаками и навсегда уже остаться въ турецкой державѣ безъ выдачи русскимъ при заключеніи мира съ Турціей“.

Спосіб, на який зважив ся Головатий, щоб „заслужити ласки и милостей“ від російського уряду, нагадує аналогічне поведження в подібній же справі не менше відомого кошового Гладкого, котрий для повернення „турецких Запорожців“ на свій бік і виводу їх з Турції, пустив „вымышленные слухи о томъ, что по случаю предстоящей войны съ Россіей, Султанъ намѣренъ переселить Запорожскую (Дунайскую) Сѣчь въ Египетъ“⁴⁾. Сей — так характеристичний для морального образу і діяльності двох віддалених один від другого цілими десятиліттями проводирів і діячів „вірних“ козаків, стає улюбленим і для всіх інших, хто силою різних умов брав участь в поверненню назад „під могучую руку Росії“ турецких Запорожців.

Не зайвою, а досить характеристичною ілюстрацією таких заходів — такої свідомої брехні, може стати один епізод

1) Дмитренко. „Сборникъ Историч. матер. по исторіи Кубан. казач. войска, т. III, стр. 55 і далі.

2) Короленко. „Предки Кубанскихъ казаковъ на Днѣстрѣ“, стр. 107—108.

3) Короленко.

4) Русская Старина 1881 г. кн. 2, стр. 383.

діяльності херсонського воєнного губернатора, відомого Дюка-де-Рішельє, що відкриває новий бік в діяльності визначеного „устроїтеля“ Новоросійського края.

Треба зазначити, що ті „печені голубці“, якими уряд силкував ся привернути назад „безумцовъ“ і „затвердѣлыхъ въ грубости“ емігрантів і які виставляв він перед ними в конкретній формі повної амністії „за самовольное оставленіе отечества“, користання тими „благами“ і правами, якими було наділено військо чорноморських козаків, і нарешті в формі „пожалованія имъ чиновъ и милостей від императрицы“¹⁾, були пустою фразою без жадного реального змісту для цілої маси емігрантів, що раніш на власній шкурі пересвідчилися в щирости такої політики. Але всеж ся політика мала позитивні наслідки, хоч би тільки що до одиниць з поміж емігрантів. Ловлячись на гачки такої політики поодинокі емігранти повертали назад в Росію, приносили спокуту в „самовольномъ оставленіи отечества“ і здебільшого „опредѣлялись на службу въ Черноморское войско“, звичайно з осторогою „что впредь за подобное взыщется по всей строгости законовъ“.

Таким емігрантом був певно і Йосиф Білецький. Як видно із спеціального „діла“ кубанського військового архива²⁾, Білецький проживав раніш на Дунаю; але року 1804 — з яких мотивів, невідомо — він повернув ся в Росію і звернув ся до одеського воєнного губернатора Дюка-де-Рішельє, головного начальника чорноморського війська, з проханням прийняти його в се військо. Рішельє відослав Білецького до тавричеського губернатора Мертваго, щоби той полагодив якомсь справу. Очевидно, Білецький показав ся Мертваго чоловіком небезпечним; дуже може бути, що він прийняв його за післанця від турецьких Запорозжців до чорноморських козаків зі спеціальним дорученням перемовити останніх в Туреччину, можливо також, що Мертваго хотів пересвідчитись в щирости симпатій Білецького до Росії, але будь що будь останній на допиті „внушилъ подозрѣніе“ і на підставі сього „задержанъ подъ стражею“. Як довго довелося сидіти „під стражею“ Білецькому, із „діла“ не видно,

¹⁾ Дмитренко. „Сборникъ Истор. матеріаловъ по исторіи Кубанскаго казач. войска, т. I, стр. 61—62, 63—64 і далі; т. II стр. 39 і далі.

²⁾ „Дѣло о наблюденіи за бывшимъ турецкимъ Запоровцемъ Іосифомъ Бѣлецкимъ, присланнымъ въ войскъ сіе въ поведеніе“. Войск. Арх. Куб. каз. войска Общ оп. 492; св. 35, кн. 109.

але видко що на волю його випущено 30 червня 1804 р., і власне на основі наказу міністра внутрішніх справ, до якого, очевидно, Мертваго удавав ся за ближшими інформациями що до полагодження справи Білецького¹⁾. На основі тогож таки наказу міністра, Білецькому дано пашпорт і відправлено „для причисленія его въ число Черноморскихъ казаковъ“ і певно з наказом, як се вживалось в подібних випадках²⁾, „чтобы слѣдовалъ поспѣшнѣе не проживая праздно нигдѣ“ по дорозі. Укупі з сим Мертваго конфіденціально наказував Бурсакови, кошовому атаманови чорноморського війська, аби той піклував ся „имѣть непримѣтное наблюденіе за поведеніемъ сего запорожца Бѣлецкаго, не оскорбляя ни мало и не давая вида, что онъ подврѣваемъ“. Колиб Бурсак зауважив щось такого „неблагомышлящаго“ з боку заідозреного, то в такім разі йому рекомендовалось „взявъ приличныя мѣры“, зразу ж повідомити про се його, Мертваго³⁾.

З другого боку і Рішельє досить рішучо наказував Бурсакови, аби він навернув Білецького, щоби сей останній „отозвался къ брату своему, находящемуся между турецкими запорожцами объ оказанныхъ ему у насъ милостяхъ“, і колиб примітив „охотное къ тому расположеніе“ з боку Білецького, то щоб порадив йому, „что онъ — Білецький — можетъ изъяснить во ономъ письмѣ, что хотя и послѣдовалъ съ нимъ нѣкоторый и имъ извѣстный случай (себто той арешт), но сіе ошибкою или по какимъ либо недоразумѣніемъ учинено и что въ прочемъ онъ по войсковому пріѣму и по выгоды своего состоянія весьма доволенъ, и приглашаетъ и ихъ воспользоваться онымъ безъ всякаго сомнѣнія подобною монаршею милостію“⁴⁾.

Таким робом вищий уряд російський в особі Рішельє і Мертваго давав в руки Бурсака цілу програму поводження з Білецьким і головними цілями тої програми було з одного боку упевнитись ріжними агентурними засобами в щирости спокоти Білецького, а з другого, покористувати ся ним в справі повер-

¹⁾ Дѣло Войск. Арх. Куб. каз. войска кн. 109; общ. оп. 492; св. 35, л. 1.

²⁾ Дѣло Войск. Арх. Куб. каз. войска кн. 120; общ. оп. 530; св. 38, л. 68 і др.

³⁾ Дѣло Войск. Арх. Куб. каз. войска кн. 109; общ. оп. 492; св. 35, л. 1.

⁴⁾ *ibid.* л. 12.

нення в Росію турецьких Запорожців. Бурсак досить ясно зрозумів і енергічно виконав політику вищого уряду. А як та вся політика переводилась в дійсности, видно, напр, хоча би з отсього листа, який Бурсак „по секрету“ надсилав 29 червня 1805 р. полковому хорунжому Федоренкови, що виконував власне функції доглядача за Білецьким:

„Г—ну полковому Хорунжему Федоренку

„О нахожденіи въ Очувевскомъ рыболовномъ заводѣ сего войска козака Іосифа Бѣлецкаго, о наблюденіи за нимъ въ поведеніи его вы предварены моимъ предписаніемъ отъ 25 февраля сего года N. 202 съ тѣмъ, чтобы вы доносили мнѣ о поведеніи его каждамѣсячно; теперъ же предписываю вамъ стороною приобрѣсть его — Бѣлецкаго — къ себѣ довѣренность, удостовѣрять его о особливомъ къ нему благорасположеніи и всегдашнемъ попеченіи, чтобы онъ навсегда былъ въ благосостояніи; узнать также стороною, какъ онъ принимаетъ и чувствуетъ всѣ тѣ мои расположенія къ нему относящіяся; тогда уже, пригласивъ его къ себѣ, и наединѣ самимъ вамъ о всемъ вышеписанномъ отъ имени моего удостовѣрять, между тѣмъ войти въ разговорѣ о прежнемъ его положеніи и, сравнивая оное съ нѣнышнимъ, дать ему почувствовать, что нѣнышнее превосходитъ то, въ каковомъ онъ былъ въ Азій, мѣстѣ отдаленномъ отъ отечества, сродниковъ и знакомыхъ и не приносящемъ въ жизни никакого удовольствія, кромѣ частаго оскорбленія, чувствуемаго отъ тѣхъ, кому онъ только по одной своей волѣ принадлежалъ, безъ вниманія объ его состояніи и заслугахъ, словомъ безъ челоуѣколюбія; напротивъ того, показать, что здѣсь въ отечествѣ по всемилостивѣйшему вниманію Государя Императора и тѣхъ начальниковъ, коимъ представлено право, всегда простирается попеченіе о заслугахъ и уваженіи оныхъ во всякихъ состояніяхъ; съ тѣмъ вмѣстѣ сказать, что и всѣ тѣ товарищи его, кои нынѣ находятся въ Турецкихъ Запоровцахъ въ Азій, воспользовались бы вышеписаннымъ вниманіемъ всемилостивѣйшаго Государя нашего и благосостояніемъ своимъ въ Россію къ совмѣстному съ онымъ Бѣлецкимъ здѣсь въ войскѣ жительству отъ столь гнуснаго азіатскаго порабощенія, въ коемъ нынѣ они находятся, — внявъ вниманію на сіе Бѣлецкаго и отзыву, ежели оной будетъ къ симъ наклоненіямъ согласенъ, тогда его именовъ моимъ удостовѣрять, что они при ономъ вниманіи получаютъ полное Всемилоуствѣйшее прощеніе по возвращеніи своемъ сюда, яко люди имѣющіе совѣсть и приносящіе въ нѣкоторой

своей легкомысленности самовольное признаніе, на которое здѣсь сверхъ чего и законы полагають тоже уваженіе, и онъ, яко ходай о томъ, в особливомъ будетъ уваженіи, здѣлавъ примѣрную Государю нашему услугу, пріятную ему, Всевышнему и человѣчеству; и наконецъ, сказать, что все то безъ всякихъ затрудненій исполнить можетъ, подписавъ только письмо къ брату его, въ Азіи находящемуся, при семъ прилагаемое, которое сказать, чтобы было вѣрно къ нему доставлено: я буду просить нашего военного губернатора¹⁾, которому не уиущу и его Бѣлецкаго все-россійскому престолу всеподаннѣйшаго въ ономъ усердіи описать, о подписѣ имъ коего письма склонить вамъ его миролюбиво по вышеписаннымъ убѣжденіямъ, продолжая и впредь обхождение съ нимъ такъже благосклонное, удостовѣривать его при случаяхъ именемъ моимъ, что я особливаго продолженія попеченія моего о благосостояніи его и всѣхъ тѣхъ имъ приглашаемыхъ изъ Азіи на возвращеніи сюда никогда благодѣянія оставить не могу по должности моей, возложенной на меня отъ Всемилоствѣйшаго Государя по законамъ его. По подпискѣ имъ Бѣлецкимъ того письма, оное тогдажъ прислать ко мнѣ при вашемъ рапортѣ чрезъ нарочнаго съ обстоятельнымъ описаніемъ исполненія имъ моего вамъ предписанія, склоненія по оному отъ васъ Бѣлецкаго и его разговоровъ при соглашеніи на оное будущихъ²⁾.

Очевидно і Федоренкови і иньшим небагато довелось покласти праці над тим, аби упевнити Білецького в величезній, навіть універсальній, по думці Бурсака, вазі для „Бога, Царя и всего человѣчества“, яку міг мати один підпис його ймення на виготовленім Бурсаком листі до брата Білецького і иньших турецьких Запорожців, проживавших в Азії „подъ гнуснымъ азіатскимъ порабощеніемъ“. Доволі езуїтська політика, якій мусів підпасти Білецький, скоро дали свої позитивні наслідки, бо вже за два місяці, а власне 24 серпня Барабаш, смотритель ачувських риболовних заводів, де проживав по наказу чорноморського військового уряду „бувший турецький запорожець Білецький“, відписував Бурсакови, що „присланное при предписаніи... письмо къ брату (Білецького), находящемусь въ Азіи, куреня Батуринаскаго... козаку Игнату Ковалю, оной Бѣлецкій

¹⁾ Себто Дюка-де-Рішелье.

²⁾ Дѣло Войск. Арх. Куб. кав. войска общ. оп. 492; св. 35, кн. 109, N. 1125.

подписалъ и просилъ Вашего Высокоблагородія написать увѣрительное отъ себя письмо тамошнему кошевому Самѣлѣ Гаркушѣ, кой получа, увѣряетъ онъ Бѣлецкій, дѣйствительно пригласить и другихъ согласиться выйти¹⁾.

Укупі з сим Барабаш повертав Буреакочи і зложений останнім лист до турецького Запорозця, брата Білецького, тільки за власноручним підписом самого Білецького. Текст сього в кождім разі інтересного листа такий:

„Любезный мой братецъ Игнатъ!

Возвратясь въ Россію, въ нѣдра нашего отечества, подъ скипетръ нашего Всемилостивѣйшаго Государя Императора, получа отъ него же въ колдовратности моеї прощеніе, здѣланной, какъ и вамъ извѣстно бытіемъ отъ законнаго Его Величества подданства въ Азіи, и находясь нынѣ на жительствѣ въ войскѣ Черноморскомъ, составленномъ изъ прежнихъ Запорожцевъ, жительствовавшихъ на Кубани, не могу нахвалиться довольно передъ вами о моемъ состояніи и изобразить, какъ спокойно жительствоють здѣсь оныя наши сослужители, находясь подъ мудрымъ правленіемъ Всемилостивѣйшаго Нашего Всероссийскаго Государя Императора, всѣ имъ представлены здѣсь выгоды, какъ въ землѣ на всякую ихъ потребность, такъ и въ рыболовныхъ заводахъ и прочемъ, а я пожелавъ и прибывъ сюда, нахожусь по особливому о мнѣ попеченію Кошоваго здѣшняго въ рыболовномъ войсковомъ заводѣ въ Очувѣ, въ мѣстѣ для меня выгодномъ и имѣю отъ трудовъ моихъ доходъ, который на всѣ мои труды есть довольный, а со временемъ думаю заводиться и хозяйствомъ и тако, жизнь мою не соединяю уже нынѣ ни съ какою моею колдовратностью, есть для меня блаженственная, тѣмъ паче, что я нахожусь въ нѣдрахъ природно-любезнѣйшаго (sic!) своего отечества при моихъ соотчичахъ, вздаю предъ Всевышнимъ покаянiе въ прежней моеї колдовратности, подобно нынѣ вашей, полагаю, любезнѣйшій мой, что вы, я думаю, заключаете, когда произошелъ надо мной извѣстный вамъ случай, что содержимъ былъ подъ стражею, что я уже въ неизвѣстныхъ мѣстахъ нахожусь, но оной послѣдовалъ отъ тѣхъ малыхъ частныхъ начальниковъ, кои обо мнѣ не знали, но когда до вышняго дѣло дошло, то получилъ я тотъ часъ чрезъ донесенія ихъ Всемилостивѣйшему Государю нашему изъ подъ караула свободу и отъ всякаго меня наказанія за вѣроломность мою, что я по

¹⁾ Ibid. л. 18.

волѣ моей былъ въ Азїи, прощеніе, которое и вамъ, яко подобнымъ мнѣ, также оказано будетъ, ежели вы согласитесь возвратитесь въ свое отечество въ Россїю, въ чемъ васъ Всевышнимъ Богомъ увѣряю, да и можетъ ли оное послѣдовать здѣсь въ Россїи, когда Государь есть истинно всемилостивѣйшій и законы его на приносящихъ въ легкомысленности своей, какова есть ваша, и моя была, самовольное признаніе, полагаютъ тоже уваженіе, о семъ, любезнѣйшій братъ, я увѣренъ отъ тѣхъ здѣшнихъ начальниковъ, кои мнѣ тоже при выходѣ изъ Турціи сюда сказали и въ томъ меня увѣрили; да я сверхъ того много и отъ другихъ слыхалъ, слѣдовательно, какое же есть въ томъ еще сомнѣніе и какъ можно противъ сего другого чего надѣяться отъ столь Всемилоствѣйшаго Государя, какъ только со всемилостивѣйшимъ благоволеніемъ приарѣнія и помилованія васъ приносящихъ признаніе въ легкомысленности своей и непрятноли Его Императорскому Величеству будетъ признаніе и возвращеніе ваше подъ скипетръ державы его.

И такъ единою истиною увѣривъ васъ во ономъ, прошу васъ усерднѣйше и прочихъ прежнихъ моихъ сослужбниковъ, находящихся и нынѣ въ Азїи внять совѣту моему, возвратиться отсюда ностыднаго азіатскаго рабства въ Россїю, въ нѣдра своего отечества и просить, у кого слѣдуетъ о новелѣніи васъ здѣсь въ Черноморїи вмѣстѣ съ вашими соотчичами тутъ свидѣвшись съ вами, чего я искренно желаю, и нетерпеливо ожидаю; будемъ продолжать спокойную жизнь и блаженствовать подъ скипетромъ природнаго нашего всемилостивѣйшаго Государя.

пребываю съ истиннымъ моимъ къ вамъ, любезнѣйшій братъ, почтеніемъ и усердіемъ, всегда любезный братъ и покорный и усердный Іосифъ Бѣлецкій.

Августа 1805 года.

Очувъ въ Черноморскихъ предѣлахъ¹⁾.

Чи дійсно сей лист надісланий був в Туреччину до брата Білецького, і коли був надісланий, та які мав безпосередні фактичні наслідки, — певних вказівок на се в „ділі“ та і взагалі в кубанському військовому архіві, бракує. Так само бракує в історичній літературі і даних про зносини Дюка-де-

¹⁾ Дѣло Войск. Арх. Куб. каз. войска общ. оп. 492; св. 35, кн. 109, л. 15—16.

Решіле з кошовим Самійлом Гаркушею, якого Білецький певно ототожнює з Самійлом Калниболотським¹⁾, котрий був кошовим у „турецьких Запорожців“ коло 1807 року.

Та будь що будь поданий нами зразок заходів Російського уряду в справі повернення з Туреччини назад в Росію „безумцевъ“, „легкомысленныхъ“ и „закоренѣлыхъ въ грубости“ Запорожців являєть ся досить характерним для державної політики названого уряду, тої прехвальної політики „ласк“ і „обіцянок“ і „милостей“, що тільки має їх на папері, а наколи щось і реального дає з них, то лише з огляду на мотиви досить неморального порядку.

¹⁾ Кондратовичъ. „Задунайская Сѣчь“ Кіев. Стар. 1883 г. т. I, стр. 53, 270, 296.

Матеріали до історії торгівлі Львова.

Подає Іван Крип'якевич.

I.

Рахункова книжка Шольца і Воїма (1600 - 1604).

Від першої половини XIV в. звісний нам Львів як важна торговельна стація між сходом і заходом. Зі сходу приходили східні матерії, коріне, вино — з заходу сукно й промислові вироби; Львів передавав сі товари дальше, східні на захід, західні на схід. І такою головно торгівлею *transito* стояв Львів, бо в місци небагато можна було перепродати і місцеві продукти (шкіра, віск, риба, збіже) в порівнаню з чужими в торгівлі були слабше репрезентовані. Розвиток східної торгівлі Львова був тісно звязаний із розцвітом чорноморських кольоній; їх катастрофа і упадок важко відчута була у Львові. Західна торгівля була знов залежна більше від польського правительства, але торговельна політика правительства не виходила на здорове львівській торгівлі; прим. замкнене дороги до Прус 1410 р. (з політичних причин) підриває львівську торгівлю, а крім того нищить її суперництво протегованого правительством краківського купецтва.

До таких більш-менш виводів доводять дотеперішні праці, що дотикають торгівлю Львова. Сі праці (назву В. Лозіньского *Patrycyat i mieszczanstwo lwowskie 2 вид.*, *Jorga Relatiile*

Праця зроблена для історичного семінара проф. М. Грушевського у Львові, на дану ним тему і по його вказівкам.

Comerciale ale terilor noastre en Lembergul i Studii istorice asupra Chiliei si Cetatii-Albe, С. Кутшеби, Handel Polski ze wschodem w wiekach srednich — Przegląd Polski 1903 i йогож Handel Krakowa w wiekach srednich — Rozprawy wydz. hist. filoz. akad. umiejetności т. 44)¹⁾ займають ся переважно торгівлю зі сходом. Торговля з заходом, особливо XVI в. (для XV дає чимало згадана праця С. Кутшеби про львівську торгівлю) висвітлена далеко менше. Тому, надіємо ся, не безцільним буде звернути ближшу увагу на одну пам'ятку, звісну вправді, але не використану ближше — рахункову книжку львівської фірми Боїма і Шольца, що дає досить цінний матеріал до торгівлі Львова західньої і внутрішньої, а то одним із головніших його товарів — сукном.

Ся рукопись переховує ся в міській архіві у Львові (манускрипу Ш А, 347); її повний заголовок: „Regestr kupowania y przedawania szukna szklepu pana Melcher Scholtz Wolffowitza y pana Pawła Boima potzawszi od 14 Augustij A^o 1600“. Нині обіймає вона 131 непагінованих карток in folio, кінцеві картки видерті, а з тексту видно, що й в середині не стає якогось числа карток. Зміст рукописі се переписані на чисто рахунки з купна і продажі сукна від половини серпня 1600 р. до кінця мая 1604 р. Усе писане тою самою рукою, заголовки каліграфовані великими буквами; в деяких місцях дописки иньшим письмом, може рукою Боїма. По сторонам зміст такий:

1 стор.: каліграфований заголовок книги; 3 і 5 стор.: латинські і польські сентенції, що дотикають купецького життя; 7—12 с.: куповане сукна в часі від 14 серпня 1600 до 9 лютого 1601 р.; 19—32 с.: продаване сукна по ярмарках; 33—62 с.: продаж в склепі від 1 падолиста 1600 до кінця лютого 1601 р.; 63 с.: Dlugi do tey liczbi przinalezące poplaczone A^o 1601 Adj²⁾ 1 Marcij.; 65—67 с.: „spiszenie szukna pozostalego od datti 1 Martij A^o 1601“; 67—72 с.: куповане сукна між 20 лютого і 28 мая 1601 р.; 73—90 с.: продаване по ярмарках; 91—114 с.: продаж в склепі в лютім 1602 р.; 117—119 с.: „spiszek szukien po rachunku pozostalich“ 1 марта 1602 р.; 119—121 с.: куповане від марта до кінця липня 1602 р.; 123—143 с.: продаване в склепі від марта до липня 1602 р.;

¹⁾ Див. про них Записки т. LXI, бібліогр.

²⁾ Се скорочене Adj, Adi мені неясне; приходить дуже часто, все в даті перед днем місяця.

144 с.: виказ заплачених довгів; 145—158 с.: продаване по ярмарках; 161—162 с.: „spiszek sukien pozostalych po strichunku“ 30 липня 1602 р.; 162—165 с.: купованє від серпня 1602 до лютого 1603 р.; 166—168 с.: продаване в Сатанові від 1 серпня 1602 до 1 січня 1603; 169—183 с.: продаване в склепі від 1 серпня 1602 до кінця лютого 1603; 184 с.: „pozostanie sukien po rachunku postnim“ 4 марта 1603; 184—185 с.: купованє від цвітня до липня 1603; 187—195 с. і 206—208 с.: продаване в склепі від марта до половини серпня 1603 р.; 196—206 с.: продаване на ярмарках; 209 с.: „pozostanie sukien po rachunku letnim“, 25 серпня 1603 р.; 210—213 с.: купованє від серпня 1603 р. до початку марта 1604 р.; 215—239 с.: продаване в склепі від 1 вересня 1603 до кінця лютого 1604 р.; 240 с.: віддані довги 17 марта 1604 р.; 241—244 с.: „pozostanie szukien po rachunku postnim“, 10 марта 1604 р.; 245—247 с.: купованє від марта до мая 1604 р.; 249—253 с. і 255—262 с.: продаване в склепі від 4 марта до 25 мая 1604 р.; 254 с.: продаване в Снятині 8 цвітня 1604 р.

Коли придивити ся ближше до укладу сих рахунків, бачить ся, що він звязаний з поділом купецького року на дві нерівні часті: маємо „літний рахунок“ від початку марта до кінця липня і „пісний рахунок“ від початку серпня до кінця лютого дальшого року. В часі, до котрого належать сї рахунки, себто від серпня 1600 до мая 1604 р. маємо 8 таких купецьких півроків:

- 1) від серпня 1600 до лютого 1601 р.;
- 2) від марта до липня 1601 р.; рахунків з продаваня сукна нема;
- 3) від серпня 1601 до лютого 1602 р.; рахунків з купна нема зовсім, рахунки продажі є лиш в лютого.
- 4) від марта до липня 1602 р.;
- 5) від серпня 1602 до лютого 1603 р.;
- 6) від марта до липня 1603 р.;
- 7) від серпня 1603 по липня 1604 р.;
- 8) від марта до липня 1604 р.; рахунки продажі лиш до кінця мая, дальше вилерте.

В рахунках з кож ого півроку наперед обчислена скількість і вартість сукна, що лишило ся з попереднього півроку, потім записане купно за купном від початку до кінця півроку. Окремо

містять ся рахунки з продажі в склепі у Львові, і знов окремо рахунки з продажі по ярмарках. Сукно купує ся (а часом й продає ся) в „штуках“, „півштучках“ і „поставках“ — але в загальних рахунках усе зводить ся до локтів; у дрібній продажі міра лише на локоть. Замінною монетою золотий і гріш (1 зол. = 30 гр.).

Як видно вже з заголовка торгівля веде ся спілкою; спільниками були Павло Боїм, син Павла, доктора медицини¹⁾ і Мельхер Шольц Вольфович, син купця Мельхера. В сих відносинах стояли оба спільники в сій спілці — не знати; з сеї рахункової книги виходило би, що якусь перевагу мав Боїм, або принайменше той, хто вів сї рахунки, був залежний лише від нього (пр. Боїма все зве коротко „паном“, не називає його по назвизку як Шольца).

Сукно купувало ся кільканайцять разів на піврік, від ріжних купців. На перший план виступають 3 групи купців: купці з Кракова, з Хенцін і з Іданська. Перейду їх по черзі.

З краківських купців найчастійше зносить ся з Боїмом Антін Францкович (Franczkowicz). Його доставка представляє ся так:

1) 14 серпня 1600 р. (в Ярославі?) 815⁵/₈ локот моравських сукон (Przeborskie, Iczinskie, Prosczie... (?), Olomunieczkie) за 14² зол. 7¹/₂ гр.; „Kirow z Siglowich“: 328 л. „Golberskich“ за 106 з.; 410 л. „Kirow Bonczlawskich“ за 140 з.; 471¹/₂ л. „Branzow“ 26 з. 15 гр.

2) 29 падолиста 1600 через слугу Ганля; 110³/₄ л. моравських за 53 зол.; 225¹/₂ л. Бранчів за 57 з. 22¹/₂ гр.

3) 4 січня 1601 в Перемишлю: 29 л. Maiszi (?) за 15 з.; 29 л. Iczinski за 15 з.; 82¹/₄ л. Przeborskich за 39 з. 22 гр.; 205 л. Bonczlawskich за 70 з.;

4) 12 мая 1601 р. у Львові: 375⁵/₈ л. моравських за 191 з. 22¹/₂; 117 л. пшеборських за 54 з.; 574 бранчів за 154 з.; 480 л. Neuroczkich за 96 з.

5) 7 червня 1601 у Львові: 678⁵/₈ л. моравських за 348 з.; 799¹/₂ л. бранчів за 214 з. 15 гр.;

6) 8 мая 1602 у Львові: 796¹/₂ л. моравських за 400 з. 22¹/₂ гр.; 200 л. „Gurskich“ за 70 з.

¹⁾ Див. В. Лозинського: *Patrycyat i. mieszczaństwo lwowskie*, 2 вид., с. 117.

7) 26 липня 1602 у Львові моравських: 196 л. пшеборських за 91 з.; 164 л. Braczlawskich за 56 з.; 400 л. Broniowskich за 110 з.

8) 27 січня (?) 1603 р.: 522 л. моравських за 250 з.; 410 л. Kirow z Sig... за 140 з.;

9) 10 мая 1603 р. у Львові: 270 л. Karasij Gurskj за 160 з.; 392 л. моравських за 189 з.; 410 л. Kirow Bonczla(wskich) за 14 з.; 39 л. Grumberskich за 16 з. 15 гр.;

10) 25 серпня 1603 р. в Ярославі: 252 л. Iczinskich за 135 з.; 240 л. Prosczionskich (?) за 120 з.; 308 пшеборських за 154 з.; Kiri z Siglowe: 572 л. Grumberskich за 240 з.; 120 л. Golberskich z Sig... за 42 з.;

11) 6 падолиста 1603 р. в Мостисках: 460 л. Kirow z Sig. за 167 з. 26 гр.; 120 л. Branczow за 36 з.; 1000 Neuroczkich за 237 $\frac{1}{2}$ з.

12) 5 мая 1604 р. в Ряшеві: 270 л. Karasij Gliskich за 160 з.; 574 л. моравських за 283 з.; Kiry z Siglowe: 206 л. Bonczlawskich за 70 з.; 220 л. Golbirskich за 83 з.; 97 $\frac{1}{2}$ л. Grumbirskich за 41 з. 20 гр.; 520 л. Niuroczkich за 123 з. 15 гр.

Другий краківський купець Мельхер Герстман подибує ся в рахунках три рази:

1) 4 січня 1601 р. в Перемишлю: 285 $\frac{1}{8}$ л. моравських за 150 з.;

2) 10 мая (?) 1603 р. у Львові: 280 л. Branczow за 84 з.;

3) 5 мая 1604 р. в Ряшеві: 55 $\frac{1}{2}$ л. Baye за 28 з.

Чотири рази продає сукно третій купець із Кракова Якуб Людвік:

1) 1 падолиста 1600 р. на ярмарку в Мостисках: 197 л. моравських за 118 з.;

2) 28 січня 1604 р. у Львові: 270 л. Karasij Gurskich за 162 з. 15 гр.; 460 л. Niuroczkich (?) z Sig... за 110 з. 20 гр.; 40 л. Golbirskich z Sig... 15 з. 15 гр.

3) 5 марта 1604 р. (у Львові?) 317 л. моравських 167 з. 22 $\frac{1}{2}$ гр.; 140 л. пшеборських за 70 з.

4) 16 марта 1604: 540 л. Braniowskich за 168 з. 22 $\frac{1}{2}$ гр.

Краківськими купцями здаєть ся, треба уважати й Марціна Сьвєховича (Szwiechowicz) і Станіслава Sterneri; перший продав Боїмови 1 падолиста 1600 р. на ярмарку в Мостисках (рівночасно з Людвіком) 196 л. моравських сукон за 97 з.

22¹/₁₀ гр.; другий продав 5 мая 1604 р. 135 л. Karasij Gliskich за 166 з.

З усього видно, що краківські купці торгують лише „моравським“ сукном (мабуть не лише з Моравії, але й зі Шлеска). Найчастійше довозять сукно аж до Львова; часом доходять лише по Ряшева, Ярослава, Перемишля або Мостиск і тут купує від них сукно Боїм. Натомісць не видно, щоби Боїм їздив на Мораву або хочби до Кракова.

З хенцінських купців найбільше сукна і то лише бжезінського дає Себестіян Грапек (чи Храпек):

1) 4 січня 1601 р. в Перемишли: 475⁷/₈ л. за 279 з. 26 гр. (?)

2) 20 марта (мая?) 1602 р. у Львові: 454¹/₄ л. за 165 з. 18 гр.

3) ? січня 1603 р.: 551¹/₈ л. за 202 з. 26 гр.

4) 10 мая (?) 1603 р. (у Львові?): 248 л. за 87 з. 15 гр.

5) 25 серпня 1603 р. в Ярославі: 682³/₄ л. за 247 з.

6) (? січень—март) 1604 р.: 322¹/₄ л. за 122 з. 12 гр.

7) (? січень—март) 1604 р. (другий раз): 437 л. за 161 з. 6 гр.

8) 5 мая 1604 р. в Ряшеві: 290¹/₂ л. за 102 з.

Пять разів продає бжезінське сукно другий хенцінський купець Ян Голіє (Gollie):

1) 1 падолиста (?) 1600 р. (в Мостисках?): 578 л. за 215 з. 10 гр.

2) 10 цвітня 1601 р. у Львові: 344 л. за 120 з.

3) 3 липня 1601 у Львові: 151⁵/₈ л. за 49 з. 15 гр.

4) 9 липня 1601: 223 л. за 81 з. 7¹/₈ гр.

5) 20 грудня 1603: 172¹/₈ л. за 60 з.

Крім тих двох головних купців подибуємо ще Станіслава з Хенцін, котрий продає (14 серпня 1600 р. в Ярославі?) 343⁵/₈ л. бжезінських сукон за 125 з. 10 гр. і „Krzistoffa s Henczin“, що продає 21 цвітня 1604 р. у Львові 300 л. бечських за 63 з. 22¹/₂ гр.

Хенцінські купці, подібно як краківські, або довозять своє сукно до Львова або лише до Ряшева, Ярослава, Перемишля, Мостиск. Вони торгують кравими польськими сукнами, бжезінським і бечським.

В сім місці згадаю Міхала Рідлїча з Переворська, котрий (як Кшиштоф з Хенцін), продає сукна бечські: у Львові в січнію 1601 р. 420 л. за 100 з.

З Гданська доставляє сукно чотирох купців: Крап, Роні, Фрон, Краус.

Достава Крапа виглядає так:

1) 20 падолиста 1600 в Любліні: $329\frac{1}{2}$ л. Falundiszow за 683 з. 15 гр.; 2050 л. Karasij за 1242 з.

2) 6 марта 1602 р. в Любліні: $281\frac{1}{2}$ фалендишів за 618 з. $13\frac{1}{2}$ гр.; 132 л. Liunskich за 212 з.; 1620 л. каразії за 990 з.

Інтензивнійше представляють ся зносини з иньшими двома гданськими купцями Яхімом Роніом і Генрихом Фроном. Спершу Роні виступає сам, від жовтня 1602 оба назвиска зв'язані разом („od pana Jachim Ronga i Henrich Frona ze Gdanska“):

1) 20 лютого 1601 р.: $821\frac{1}{2}$ л. фалендишу за 1740 з. $16\frac{1}{2}$ гр.; 596 л. лунського за 922 з.; 2150 л. каразії за 1250 з.

2) „na swiatki“ 1601 р. в Любліні: 334 л. фалендишу за 848 з. $27\frac{1}{2}$ гр.; 100 л. Brettlestow за 133 з. 10 гр.; 198 л. лунських за 312 з.; 1898 л. каразії за 1224 з.

3) 6 марта „na Gromnicze“ 1602 р. в Любліні: 869 л. фалендишу за 2079 з. 23 гр.; $250\frac{3}{4}$ бретлестів за 334 з. 10 гр.; 208 л. лунських за 328 з.; 260 л. каразії за 135 з.

4) 28 жовтня 1602 в Любліні: $1059\frac{3}{4}$ л. фалендишу за 2580 з. $29\frac{1}{2}$ гр.; $296\frac{3}{4}$ л. бретлестів за 415 з. $13\frac{1}{2}$ гр.; 114 л. Liunskich Gdanskich за 177 з.; 540 л. каразії за 330 з.

5) 28 лютого 1603 р. „na Gromnicze“ в Любліні: 189 л. фалендишу за 456 з. $14\frac{1}{2}$ гр.; 38 л. Nordrzu за 40 з.; $169\frac{5}{8}$ л. лунських за 285 з.

6) 25 серпня 1603 р. в Ярославі: $506\frac{3}{4}$ л. фалендишу за 1194 з. 27 гр.; бретлестів: 36 л. Nordrzu за 44 з., 102 л. бретлестів за 142 з. 24 гр.; 234 л. лунських за 449 з.; $2160\frac{5}{8}$ л. каразії за $1450\frac{1}{2}$ з. (між ними: $278\frac{5}{8}$ з. „Karasye Griskie“).

7) 6 падолиста 1603 в Любліні: $477\frac{1}{4}$ фалендишу за 1152 з. $21\frac{1}{2}$ гр.; 44 л. Norderu за 52 з.; 508 л. каразії за 339 з.

8) 8 марта 1604 р. в Любліні: $823\frac{1}{4}$ фалендишу 1932 з. $25\frac{1}{2}$ гр.; $51\frac{1}{2}$ л. бретлестів за 72 зол. 3 гр.; 101 л. лунських за 181 з.; 535 л. каразії за 353 з. $22\frac{1}{2}$ гр.

Раз лише згадує ся ще один гданський купець, Краус чи Крауф: 28 жовтня 1602 продає в Любліні $116\frac{1}{4}$ л. фалендишу за 261 з. $17\frac{1}{2}$ гр.

До Люблина належать два факти купна „іданських“ сукон, де продавець не названий: 30 липня 1602 р. куплено 1506 л. каразії за 934 з. і 400 л. „Neuroczkich Sigl...“ за 70 з.; 26 липня 1603 р. 278 $\frac{1}{2}$ л. каразії за 160 з.

З вище приведеного виходить, що сі іданські купці ніколи не приїздили до Львова, як се роблять краківські і хенцінські купці; свої сукна вони продають усе в Люблині — лиш раз Роні і Фрон запускають ся аж до Ярослава. Сукна з Іданська походженням своїм або місцеві іданські, або привозні як лунські (льондонські); про бретлести, фалендиші й каразії, годі щось певного сказати.

В Люблині стрічаємо ще купця з Познаня — „Jakuba Zida s Poznania“; він продає (в лютім чи марті) 1601 р. 31 $\frac{1}{4}$ л. фалендишу за 56 з. 10 гр. і 31 липня 1601 р. 155 $\frac{1}{2}$ л. „Baie“ за 76 з.

Одинока дата належить до Замостя: 1 жовтня 1602 р. куплено 1646 $\frac{1}{2}$ л. каразії за 1065 з.

Маємо ще кілька записок, при котрих не назначено де купно відбувало ся: 6 марта 1602 р. куплено 195 л. ірамберського сукна за 80 з.; 11 вересня 1602 р. „od pana Mikołaja“; 29 $\frac{3}{8}$ л. лїонського за 48 з. 28 $\frac{1}{2}$ гр.; 27 січня 1603 р.: 1620 л. каразії за 1050 з.; 2 цвїтня 1603 р.: 20 л. іольберського „z Sigl...“ за 7 з. — Більшість сих записок, здаєть ся, треба віднести до Львова; у Львові куплено „od pana Jachima“ в лютім 1604 р. 65 $\frac{1}{4}$ л. бретлестів за 78 з. 9 гр.

У всіх вище поданих випадках спілка бере сукно з заходу, з трьох осередків: з Кракова, Хенцін і Іданська; безпосередних звязків з тими містами нема: все роблять тамошні купці, з котрими, спілка стрічає ся у Львові або в містах на дорозі до Львова. — Находжу лиш два виїмки. Перший: 12 липня 1602 р. куплено 189 л. каразії за 121 з. 15 гр. від Яроша Бернатовича в Камінцю; очевидно, сі сукна зайшли там із заходу, може й через Львів; лиш якась незвичайна обставина спонукала Боїма, купити сукно так далеко на сході.

Другий факт цікавіший: на с. 71 маємо записку иньшим письмом, як писана ціла книжка: „kupilem od Pana Abrama von Amersford Angeczika w Elbiagu“ — 283 $\frac{1}{4}$ л. фалюндішу (ціна не подана). Се був би одинокий случай, де Боїм заходить по сукна аж над море до Ельбінга.

Окремо хочу оглянути купецькі зносини обох спільників із їх родинами — зносини, що концентрують ся головню у Львові.

Передовсім звертає увагу торговля нашого Боїма з Дзюрдзі Боїмом, його батьком чи дідом¹⁾:

1) 14 серпня 1600 р. в Ярославі: 562¹/₂ фалендишів за 1248 з. 23¹/₂ гр.; 355³/₄ л. бретлестів за 461 з. 13¹/₂ гр.; 162 л. іданських за 194 з. 12 гр.; 271¹/₈ л. лунських за 412 з.; 2420 л. каразії за 1410 з.

2) 20 падолиста 1600 р. в Люблині („przez Sigmuntha Breslera z rozkazania Pana Dziurdzie(g)o Pana oicza me(g)o“): 366³/₄ фалендишу за 790 з. 11 гр.; 292¹/₂ л. бретлестів за 384 з. 20 гр.; 429³/₈ лунських за 680 з.; 432 л. каразії за 257 з.

3) „Na S. Mikolaj“ в Снятині: 427 л. каразії за 243 з. 22¹/₂ гр.

4) 28 січня 1601 р. у Львові („przez Sigmuntha sluge oddane“): 88 л. фалендишу; 280 л. каразії; 24 л. іданських. (Ціни не подані).

5) (? март—май) 1601 у Львові: 53 л. бретлестів за 63 з. 18 гр.; 143¹/₂ л. бранчів за 38 з. 15 гр.

6) (? март—май) 1601 р. у Львові (другий раз): 66 л. лїонських за 106 з.; 434 л. Neureczkich (?) за 100 з.

7) 28 мая 1601 р. у Львові: 33¹/₄ л. фалендишу за 74 з. 20¹/₂ гр.; 180 л. каразії за 66 з.

8) 5 червня 1601 р. (у Львові): 538 л. каразії за 323 з.

9) (липень?) 1601 р. в Люблині: 400 л. Kirow за 120 з.

10) (липень?) 1602 р. у Львові: 130 л. лунських за 232 з.

11) (липень?) 1602 р. у Львові („od pana starego sklepu“): 44¹/₂ л. фалендишу за 103 з. 25 гр.

12) 24 серпня 1602 р. в Ярославі („przez Zygmunta“): 92 л. фалендишу за 223 з.; 154 л. бретлестів за 194 з.

13) (вересень—жовтень) 1602 р.: 30 л. фалендишу за 73 з.; 213 л. каразії за 201 з.

14) 15 грудня 1602 р.: 540 л. каразії за 320 з.

15) (липень?) 1603 у Львові („od Zigmunta poziczono na oddanie“): 162 л. каразії за 111 з.; 199¹/₂ л. бжезінських за 45 з. 15 гр.

16) (лютий?) 1604 у Львові? („od pana Zygmunta Breslera“): 54 л. karasij Gurski за 32 з.

¹⁾ Боїми писали ся також Дзюрдзі-Боїмами (Лозинський Patrusyat i mieszczaństwo lwowskie 2 вид. с. 116); сей Дзюрдзі по гадці Лозинського (op. cit. с. 117, 118) є дідом Павла. Але в рахунках кілька разів Дзюрдзі називає ся батьком Павла (с. 7, 56, 57).

17) 22 цвітня 1604 р. у Львові („od pana starego sklepu“): 45 л. фалюндішу за 94 з. 15 гр.

18) (цвітень—май) 1604 р. („od pana Zygmuntha“). 54 л. каразії. (Ціна не подана).

Колиб були докази, що Шольц й Боїм отворили свою торговлю в 1600 р., від котрого зачинають ся наші рахунки, можна-би сказати, що молода спілка була під спеціальною опікою старого Дзюрдзі. Від серпня 1600 до лютого 1601 р. він дає сукна на ціну яких 6500 з., значить ся більше як іданські і хенцінські купці разом (іданські дають за 5800 з., хенцінські за 600 з.). Пізнійше, в міру як спілка ставала на свої ноги, зносили слабнуть, але все в потребі звертають ся до „pana starego“ купити або позичити меншу скількість сукна. Обі фірми стрічають ся найчастійше у Львові, два рази в Ярославі, раз в Люблині, а раз навіть у Снятині, до котрого сукно дісталось певно зі Львова. У Львові має Дзюрдзі склеп; пізнаємо назву його головного субекта чи пленіпотента: Жигмунта Бреслера.

Маємо ще кілька свідощтв зносин спілки з родиною другого спілняка Шольца-Вольфовича:

1) Мельхер Шольц Вольфович „старий“ продає 8 лютого 1601 р., 35³/₄ л. фалендишу за 83 з. 12 гр.; 28 мая 1601 р. 83 л. кігу за 28 з.

2) Якуб Шольц через слугу дає 27 вересня 1600 р. 18¹/₂ л. лунського сукна за 30 з. 6¹/₂ гр.; 15 мая 1601 р. 243 л. каразії за 148 з. 15 гр.

3) Ян Вольфович дає (січень—март?) 1604 р. 20 л. бромьовських за 6 з. 12 гр.

4) Войцех Домагаліч, мабуть також свояк Шольців¹⁾, віддає з Ярослава (липень?) 1603 р. 54 л. каразії за 34 з.

Про відворотні зносили — коли спілка продає сукно сим своїм кривнякам — буде згадано низше.

До перегляду купованя сукна по піврокам подаю окремо таблицку (табл. 1). Можемо собі представити більше-менше який процент сукна приходить з кожної сторони. Порівнюю головних доставців: в першім півроці дають що до скількості: Краків 19⁰/₀, Хенціни 8⁰/₀, Іданськ 34⁰/₀, Боїм 35⁰/₀; що до вартости: Краків 7⁰/₀, Хенціни 4⁰/₀, Іданськ 40⁰/₀, Боїм 46⁰/₀.

За цілий час 1600—1604 рр. приплило пересічно сукна: що до скількості з Кракова 28⁰/₀, з Хенцін 8⁰/₀, з Іданська.

¹⁾ Див. В. Лозинського Patrucyat вид. 2, с. 159.

Таблиця 1.

	серпень 1630 — лютий 1601		март—ли- пень 1601		серпень 1601 — лютий 1602		март—ли- пень 1602		серпень 1602 — лютий 1603		март—ли- пень 1603		серпень 1603 — лютий 1604		март—липень 1604	
	лікті	зол.	лікті	зол.	лікті	зол.	лікті	зол.	лікті	зол.	лікті	зол.	лікті	зол.	лікті	зол.
Францкович	2706	665	3024	956			1756	727	932	410	1111	505	3072	1132	1861	761
Ієрстман	285	150	—	—			—	—	—	—	280	84	—	—	55	28
Людвік	197	118	—	—			—	—	—	—	—	—	770	288	497	405
Сьєхович	196	97	—	—			—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Станіслав Sternerі	—	—	—	—			—	—	—	—	—	—	—	—	135	166
Краків:	3384	1030	3024	956			1756	727	932	410	1391	589	3842	1420	2548	1360
Ґрапек	475	279	—	—			453	165	551	202	248	87	1441	530	290	102
Іоміє	578	215	718	251			—	—	—	—	—	—	177	60	—	—
Станіслав з Хенцін	343	125	—	—			—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Кшиштоф з Хенцін	—	—	—	—			—	—	—	—	—	—	—	—	300	63
Хенціни:	1397	619	718	251			453	165	551	202	248	87	1613	590	590	165
Рідліч із Переворська	420	100	—	—			—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Крап	2379	1925	—	—			2033	1820	—	—	—	—	—	—	—	—
Роні і Фрон	3567	3913	2530	2518			1587	2876	2405	4284	—	—	4068	4824	1510	2540
Краус	—	—	—	—			—	—	116	261	—	—	—	—	—	—
(Неназвані купці в Лю- блині)	—	—	—	—			1906	1004	—	—	278	160	—	—	—	—
Іданськ:	5946	5838	2530	2518			5526	5700	2521	4523	278	160	4068	4824	1510	2540
Якуб Жид в Познаня (Замость)	—	—	186	132			—	—	1646	1065	—	—	—	—	—	—
(Не назване місце похо- дження)	—	—	—	—			195	80	1649	1098	20	7	65	78	—	—
Джордзі Боім	6100	6555	1775	891			174	335	1029	1011	362	156	54	32	99	126
Мельхер Шольц Вольфо- Якуб Шольц	36	83	83	28			—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Ян Вольфович	18	30	243	148			—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Домагаліч	—	—	—	—			—	—	—	—	—	—	20	7	—	—
Бернатович з Камінця v. Amersford	—	—	—	—			189	121	—	—	—	54	34	—	—	—
	17800	14255	8842	5424			8293	7128	8328	8309	2353	1033	9662	6951	4747	4191

32⁰/₀; що до вартости: з Кракова 13⁰/₀, з Хенцін 6⁰/₀, з Іданська 54⁰/₀.

Своє сукно продає Боїм в склепі у Львові і по ярмарках.

Склеп у Львові був мабуть під рукою не самого Боїма, але сього субекта чи кого, що веде наші рахунки. Раз згаданий в його заступстві якийсь Ясько.

Дохід з продажу сукна в склепі так представляє ся в золотих (табл. 2):

Таблиця 2.

	падолист 1600—лю- тий 1601	—	лютий 1602	март—ли- пень 1602	серпень 1602—ли- тий 1603	март— серпень 1603	вересень 1603—лю- тий 1604	март— май
Готівка	2196		2174	2271	1564	1188	6068	1088
Віддані довги	732		973	110	637	83	60	—
Разом	2928		3147	2381	2201	1271	6128	1088

Приплив грошей отже в літнім півроці 1—2000 зол., в зимовім 2—6000 з. Були також значні різниці: нпр. в лютім 1602 продаєть ся сукна за 3147 з., а від вересня до грудня того самого року „w powietrze“ лиш за 92 з.

До тих рахунків у склепі вчислена також продаж значнійших скількоостей сукна, котрі беруть свояки Боїма і Шольца. Наведу важнійші факти.

Джурдзі Боїм бере небогато: 22 грудня 1600 р. „przez pana Ernesta“ до Снятина 47 л. фалендишу за 106 з. 16 гр.; 22 січня 1601 р. („dano... przez Matisza hlopca“): 68¹/₄ л. бжезінського за 28 з.; 4 лютого 1601 „przez Sigmuntha sluge iego“ 28 л. фалюндішу за 83 з. 18 гр. і и.

Мельхер Шольц Вольфович „старий“: 1) 22 грудня 1600 р. до Снятина: 427 л. каразії за 243 з. 22¹/₂ гр., 33 л. лунського за 50 з., 40 л. бретлестів за 48 з.; 2) 1 лютого 1602 („przez Rozmusza sluge iego“): 126 л. бечьского за 33 з.; 3) в лютім 1602 (другий раз: „przez pana Mikolaia“): 68 л. фалендишу за 171 з.; 50 л. бретлесту 70 з., 66 л. лунського 106 з., 513 л. каразії 304 з. 15 гр., 32 л. Вауе 22 з., 20 л. кіру 6 з. 15 гр., 102¹/₂ л. бранчів 28 з. 22¹/₂ гр., 42 л. бечьского 11 з.; 3) 6 марта 1602: 375¹/₄ л. за 863 з. 13 гр., 151³/₄ л. бретлесту за 212 з. 13 гр., 104 л. лунського 166 з., 457 л.

каразії за 278 з. $21\frac{1}{2}$ гр.; 4) липень 1602: 376 л. каразії за 235 з.; 5) липень 1602 р. (другий раз: „Rozmusz pana starogo“); 6) серпень 1602: 405 л. каразії за 270 з. і ин.

Микола Вольфович: 18 лютого 1601 р. $43\frac{1}{2}$ л. фалендишу за 91 з. $10\frac{1}{2}$ гр.; 84 л. бечських за 22 з.

Войцех Домагаліч: 10 лютого 1602 р.: 10 л. фалендишу за 21 з. 10 гр.; 200 л. найроцьких за 42 з. 15 гр.

Сі родинні купецькі зносини (і сі де спілка продає сукно своякам і ті, де від них купує — порів. вище) показують, як купці свояки оден одного спомагали в потребі і які були більші купна у Львові. Але sklep головно стояв продажею на лікті. В книзі часто стрічаємо імена тих, що запомагали ся сукном у склені: се переважно малі ремісники-міщани і и.; вони записані длятого, що беруть сукно „на borg“ й лиш частину ціни платять готівкою. — Цікавійші факти, що представляють дрібну торгівлю Львова з доохрестними селами:

Gregori pop z Hrodslawicz 1 падолиста 1600 р.: 3 л. фалендишу брунатного за 10 з.; готівкою дав 9 з., решта за 3 неділі; в лютім 1602: $2\frac{1}{4}$ л. лязурової каразії за 1 з. 15 гр.

Wojciech mlinarz s Cziszek 17 падолиста 1600 р.: 6 л. моравського сірого за 3 з. 18 заплатити „na szwienta“ (Різдво).

Lesko mlinarz s Kocziczowa 22 грудня 1600 р.: $7\frac{1}{2}$ л. моравського сірого за 4 з. 15 гр.; готівкою дав 3 з.

Jendrziej Raczko wziął Waszilowi (z) Zadworza 22 січня 1601 р.: 4 л. бретлесту за 7 з. 2 гр.; готівкою 5 з. 9 гр., решта за 6 неділь.

Szenko s Cziszek 29 січня 1601 р.: $9\frac{3}{4}$ л. сірого моравського за 5 з. $25\frac{1}{2}$ гр.; готівкою 3 з. 15 гр., решта за 4 неділі.

Iakub tkacz (z) Zamarstinowa 27 січня 1602 р.: 12 л. сірого моравського за 8 з. готівкою 3 з., решту „na srodoposzczie“.

Szczesni Monia z Holowska wziął sukna в січню 1602 р.: $6\frac{1}{2}$ л. сірого моравського 4 з. 10 гр.; заплатити „na kwietne niedziele“.

(Ferenz krawiecz brał Namiesnikowi S. Jurskiemu в лютім 1602 р.: 4 л. сірого бжезінського 1 з. 20 гр.).

Raczko Jendrziej Timkowi Melnikowi z Zadworza: $3\frac{1}{4}$ л. лязурового діонського 3 з. 15 гр.

Matis z Grumna: $2\frac{1}{2}$ л. білого бжезінського 1 з. $2\frac{1}{2}$ гр.

Pan Piotr konwiszarz bral Panu Jendrzeiowi Arczikowskiemu z Drewniam в лютім 1602 р.: 20 л. найроцьких.

Matisz z Grumna za Hawrila Halke 28 лютого 1602 р.: 3 $\frac{1}{2}$ л. „liunskiego modrego“ за 6 з. 12 $\frac{1}{2}$ гр.; заплатити на Великдень.

Szczesni Monia z Holowska: 6 л. чорного моравського за 3 з. 18 гр.

Jendrzey Raczko wziął do Zadworza: 20 л. „Gursky szary“ за 8 з. 10 гр.

Hriczko Kilka cieslia z Wolicze: в червню 1602 р.: 3 л. лязурового лунського за 5 з. 12 гр.; готовими 2 з. 27 гр.

Matisz z Grumna brał Staskowi Hriczowi в червню 1602: 6 л. сірого моравського: 3 з. 18 гр.; собі взяв: 6 л. чорного бжезінського за 2 з. 15 гр.

Matysz cieslia z Brzezan brał czeladzi в липню 1602 р.: 17 л. білого бжезінського; 18 л. сірого бжезінського за 7 з. 24 гр.; 11 л. лязурової каразії за 7 з. 21 гр.; готівкою дав 2 з. 19 гр.

Mykolay Burmistrz bral Woitowi z Rokitney (липень 1602): 6 л. чорного бжезінського за 2 з. 24 гр.

Steffan Torkala Stoliarz bral (липень 1602) woitowi Proczikowi z Mokrocзина: 5 $\frac{1}{2}$ л. сірого моравського 3 з. 20 гр.; Andruskowi krawcowi 5 л. сірого моравського 3 з. 10 гр.; 3 $\frac{1}{4}$ л. лязурової каразії 2 з. 12 гр.; Wojciechowi Melnikowi: 3 $\frac{1}{4}$ л. лязурової каразії 2 з. 18 гр., 6 л. чорного бжезінського за 2 з. 10 гр.; заплатити „на S. Michal“.

Jendrzey Raczko bral Taccze kaczmarcze s Korosna (липень 1602): 15 л. лязурової каразії за 11 з. 15 гр.; заплатити „на Panne Maria; брав собі: 5 л. брунатного фалендишу за 12 з. 15 гр.

Jakub Tokarz Lidiski bral Kurilowi z Łopusney, Szczesnemu, Hriczkowi (липень 1602) (разом:) 20 л. бжезінського за 8 з. 24 $\frac{1}{2}$ гр.

Steffan stolarz do Winnik (липень 1602): 7 л. чорного бжезінського за 3 з. 4 $\frac{1}{2}$ гр.

Liberman Zid z Nimirowa (січень 1603): 8 $\frac{1}{2}$ л. чорного фалендишу за 26 з. 27 $\frac{1}{2}$ гр. заплатити воском.

Ignat kramarz Rusin (z) Sniatina (лютий 1603): 8 л. червоного фалендишу за 22 з. 20 гр.

Szczesni Monia z Holowska (жарт 1603): 4 $\frac{1}{2}$ л. сірого моравського 3 з.

Griegier Skotniczki z Zubrze (март 1603): 4 л. зеленого бретлєсу 6 з. 12 гр.

Liberman Zyd z Niemierowa wziął Krzilowi Zydowi 9 л. чорного фалендишу за 22 з. 15 гр.; Jaszikowi Zidowi: 13 л. чорного фалендишу за 32 з. 15 гр.

Dawid Bogdanowicz z Niemierowa: 5 л. чорного фалендишу за 12 з. 15 гр.

Tisko z Baru bral: 7 л. чорного моравського за 4 з. 6 гр.

Mosko Munczin z Braslawia Zyd (жовтень 1603): 5 л. чорного фалендишу за 13 з. 22 $\frac{1}{2}$ гр.; 5 л. бретлєсту 9 з. 5 гр.; 28 л. моравських 23 з.

Kalman Smoilow Syn z Winicze (вересень 1603): 4 $\frac{1}{2}$ л. чорного фалендишу; готовими дав 11 $\frac{1}{2}$ гр.; решта 12 з. на львівський ярмарок.

Izaak zyd z Buska wziął 43 $\frac{3}{4}$ л. фалендишу; готовими 8 з. 28 гр., решту 99 з. „на S. Mykolay“.

Zachariasz kowal brał popowi Piotrowy Namiesznirowy z Zydaczowa (19 січня 1604): 5 л. чорного бретлєсту; готових 4 з. 15 гр. віддасть „на pul postu“.

Jakub Zyd z Winicze (січень 1604) взяв сукна за 33 з. 5 гр., Lewko Zyd z Winicze за 61 з. 20 гр.; оба мають заплатити воском „на Panne Marią Zielną“.

Szczesny Monia z Holowska: 5 л. „Gliskiego sarego“ за 2 з. 5 гр.

Zachariasz kowal bral Waskowy kramarzowy z Zydaczowa: 8 $\frac{1}{2}$ л. лязурової каразії за 6 з. 6 $\frac{1}{2}$ гр.

Szczesni Monia z Holowska bral dziewcze: 6 $\frac{1}{2}$ л. чорного моравського за 3 з. 20 $\frac{1}{2}$ гр.

Pani Puskarka brala Janiczrowi z Zubrzy i Marczinowi Lachowiczrowi по 7 л. каразії за 5 з. 11 гр.

Iendrzey Raczko wziął Iwanowu Krawczowu (цвітень 1604): 19 л. каразії за 13 з. 28 гр.; готовими 7 з. 28 гр., решту 6 з. „на S. Piotr“; brał Popowi: 5 л. сірого моравського — готового 1 з. 15 гр., решта 1 з. 25 гр. на S. Jur.

Zachariasz kowal bral Fedorowi kramarzowy z Zydaczowa (цвітень 1604): 4 $\frac{1}{4}$ л. брунатного фалендишу за 11 з. 1 $\frac{1}{2}$ гр.; заплатити „на S. Mi Rusky“.

Matisz Szwiecz s Podlia (май 1604): 1 $\frac{1}{4}$ л. брунатного фалендишу за 3 з. 4 гр.

Пізнаємо добре, хто їздить за сукном до міста. Бурмістр, війт, сільський сьвященик, мельник, тєсля, столяр, коваль, шведць,

ткач, кравець, малий купець, коршмарка, Жид — се все люди, що або стоять вище в суспільній ерархії, або займають ся якимось промыслом — все, сказати-б, сільська аристокрація. Згадані тут й хлібороби-селяни — їх, здасть ся, треба бачити у всіх тих Грицьках і Юрках — але вони показують менше підприємливості: беруть сукно з другої руки, від ремісників. — Важна річ, що знаходять ся між купуючими і такі що купують більшу скількість сукна (й пізнійше його перепродають), як Щасний Мона з Голоска. Андрій Рачко з Задвіря; згадують ся й правдиві крамарі як Івасько (Wasko) й Федір із Жидачева і Ignat kramarz Rusin із Снятина. Вартий уваги особливо останній: у Снятині 8 цвітня 1604 р. він купує від Воїма 108 л. каразії за 76 з. — очевидно не на власну потребу, а на розпродаж. Так само там купує більшу скількість сукна Яцко Попович зі Снятина: 107 л. каразії за 80 з.

Дальше подаю табличку (табл. 3) з переглядом ярмарків: (по піврокам). У львівський ярмарок 22—28 січня продає спілка сукно і в склепі і ще десь окремо, мабуть в „буді“; там торгує на ціну 1—2 тисяч золотих. За Львовом два рази на рік ходить до Камінця: в марті або червню і в жовтню або грудню, і продає за 200—4000 зол. Два рази стрічаємо продаж на ярмарку в Язлівцю і по рази в Луцьку, Ярославі, Белзі, Острозі, Скалі, Снятині й Сатанові. На с. 166 згадує ся також „przedawanie szukna w Satanowie poczawszy od 1 Augusti do 1 January 1602“ — дохід 1762 зол.; чи там мала спілка окремих склеп, годі сказати.

Наводжу дальше кілька виписок, що можуть дещо дати до опису ярмаркової продажі:

1) Wydatki jaroslawskie Melcher Scholtz Wolffowicza, spolnie s panem Pawlem Boim na wseliakie potrzeby y unkosti widane (14 серпня 1600).

Do budi dalem za 4 platwi	f. — „ 24
Za 10 platew	f. — „ 26
Za 11 desczek	f. — „ 27 ¹ / ₂
Za 5 desczek	f. — „ 11
Za 50 latt dano	f. — „ 24
Za 50 kop gontow	f. 1 „ 20
Za gwozdie y czwioczky	f. 1 „ 10

Таблиця 3.

серпень 1600—лютий 1601	14 серпня 1600 р.	Ярослав	436 в.	} 6490 в.
	11 падолиста 1600 р.	Луцьк	1398 „	
	(?) жовтень 1600	Белз	762 „	
	31 грудня 1600, „на S. Andrzej“	Каменець	1907 „	
	22—28 січня 1601	Львів	1987 „	
март—липень 1601	17 марта 1601	Каменець	903 „	903 в.
серпень 1601—лютий 1602	6 жовтня 1601	Каменець „dlugi kamienieckie“	2619 „ 175 „	} 3740 в.
	22—29 січня 1602	Львів	946 „	
март—липень 1602	7 марта 1602 „w szrodoposczie“	Каменець	4201 „	} 5392 в.
	?	Язлівець	1191 „	
серпень 1602—лютий 1603	„на S. Andrzej“	Каменець	566 „	566 в.
март—липень 1603	червень 1603	Каменець	744 „	} 2165 в.
	липень 1603	Скала	220 „	
	?	Острог	117 „	
	?	Сатанів	402 „	
	18 липня 1603	Каменець	189 „	
	23 липня 1603	Язлівець	493 „	
серпень 1603—лютий 1604				
март—липень 1604	8 цвітня 1604	Снятин	254 „	254 в.

Od roboti cziesliom	f. 2 „ 15
Od miejsca dalem	f. 3 „ —
Za 2 stucze plotna dalem	f. 4 „ 5
Struzowi od strzezenia budi	f. 1 „ 6
Od wiązania belk	f. 1 „ 2
Furmanowi na fure dalem	f. 15 „ —
Na strawę wziąłem	f. 10 „ —
Resti furmanowi od 27 ¹ / ₂ c... po 14 g. (?)	f. 7 „ —
Od wazenia bell	f. 6(?) —
Od noszenia szukna z wagi	f. — „ 16
Summa wsistkie wydatki	f. 52 „ 3 ¹ / ₂ .

2) Spiszek widatkow jarmarku kamienieczkiego na S. Andrzej (грудень 1600):

Dano na fure do Kamiencza	f. 26 „ —
Jeszcze dano resti furmanowi w Kamienczu	f. 1 „ 15
Dano na potrzebi do budi i do wiązania bel	f. 1 „ 24
Dano furmanowi od iednj belli do Kamiencza Adi 9 Dec...	f. 10 „ —
Od placht do domu s Kamiencza dano	f. — „ 10
P. Burmistrzowi dano od kroiu	f. 1 „ —
P. Podstarosciemu na zamek	f. 2 „ 22 ¹ / ₂
Mitha kroliewskiego od 3 wozow po g 45	f. 1 „ 15
Furi do Lwowa od 10 ¹ / ₂ c... po 48	f. 16 „ 24
Na strawe na mieisczu od siebie po f. 2 za 6 niedz.	f. 12 „ —
Od parobka po 30 g. za 5 niedziel	f. 5 „ —
Za miód w gospodzie za 6 niedziel	f. 3 „ 10
Od miejsca dano przesz jarmark	f. 2 „ —
Na strawe do domu	f. 4 „ —
Suma czini	f. 88 „ 8 ¹ / ₂ .

Wziąłem na potrzebi do kopieniaka f. 2 „ —

3) Vnkosti wseliakie do Łuczka (11 вересня 1600 p.):

Dano furi od 30 c... po 30 g.	f. 30 „ —
Od mieszcza dano	f. 20 „ —
Na strawe w mieisczu i w drodze	f. 21 „ —
Do Łuczka iedząc dla miejsca strawy	f. 4 „ —
Na juchti dano gotowich pieniedzi	f. 300 „ —
Zidowi machliarzowi od machliowa(nia)	f. 7 „ —
Furi od juchtow do Lwowa z Łuczka	f. 25 „ —
Dano panu Pawłowi na ie(g)o potrzebi	f. 15 „ 9

4) Strawilem do Lublina jadacz i nazad i tho czom dal furi od siebie (кінець падолиста 1600 р.): .	f. 11 „ 16
Dano furi od 3 bell, wazili 23 centarow,	
od centara po 30 g.	f. 23 „ —
Strichilnego od 3 belli po 6 g.	f. — „ 18
Od wiązania z bell po 8 g.	f. — „ 16
Od wagi y od noszenia z wagi	f. 1 „ —
5) Unkosti wséliakie przemiskie thak na strawe iako y od szukna furi Adj 12 Januar A ^o 1601.	
Od 28 postaw brzezinskih furi po 2 g.	f. 1 „ 26
Od 17 postaw morawskich furi po 2 g.	f. 1 „ 4
Od 10 postaw kirow bonczlawskich po 1½ g.	f. — „ 15
Na strawe w drodze y na mieiszczu s konmi	f. 6 „ —

З сїх записок досить добре можна собі уявити цілу ярмаркову процедуру. Купець мусїв при вїзді до міста заплатити королївське мито, мусїв оплатити місце на буду, і крім того (мабуть вже не урядово) оплатити ся мїським і королївським урядникам. Буду ставляє з дерева теся; потреба платов, лат, тонтів, цвяхів. Буду пильнує (в ночі) платний сторож. У продажі помагає махляр - фактор, котрому дає ся заплату, мабуть „strichilne“. Сукно важить ся на вазі, вяже ся, кладе ся на вїз і накриває ся полотном. Фіру платить ся від цетнара ваги більше або менше відповідно до дороги.

Що до тих, що купують на ярмарках сукно в більшій скількості, треба сказати, що вони беруть або на власну потребу або на розпродаж. Прим. в Ярославі бере белзький воєвода 272 л. сукна за 152 зол.; другий раз той сам воєвода бере 88 л. за 265 з. — на двірську потребу „na barwe“. На продаж бере в Снятині згаданий Гнат Русин і Яцко Попович; в Луцьку „Nattal zid Lwowski we spolek z Aronem“ 540 л. сукна за 400 з. Дуже часто не знати ближше, хто такий купує, нпр. P. Balczeg Orzechowski котрий купує в Камінцю (жовтень 1600 р.) 72 л. сукна за 803 зол.

Цїни сукна в книзі подані звичайно за „штуку“ або „поставу“, але що сї міри зведені до ліктів, можемо обчислити кілько коштував локоть кожного сукна.

Найдорожші сукна, що приходять із Гданська: 1 локоть фалендишу коштує 63—77 гр., лунського 43—57 гр., бретлесту

38—43 гр., караїї 15—20 гр. Не однакові ціною сукна з Моравії: нюротцькі коштують 6—7 гр. за локоть, бранчі 7½—8 гр., броневські 8—9 гр., тольберські, бончлавські і браславські по 10 гр., шневобрські 13—15 гр.; „моравські“ сукна взагалі, при котрих не назване місце походження мають ціну 14½—16 гр. Бжезінські сукна коштують 10—11 гр., найбільш дешеві бечські, 6—7 гр. за локоть. У таких самих відносинах стоять до себе ціни продажі сукна.

В рахунках із продажі сукна завсіди подана ціна за локоть; дивна річ, ціни сукна на ярмарках у Камінцю, Луцьку і и. такі самі як у склепі у Львові, хоч, мовляв, на провінції ціни вищі як у метрополі. З іданських сукон фалендиш продає ся по 65—90 гр. за локоть, дунське по 50—60 гр., бретлест 44—48 гр., караїя 17—22 гр. Моравські сукна коштують 16—20 гр., бжезінські 12—18 гр., бечські 9—10 гр.

Коли порівнувати ціни продажі з цінами купна, бачить ся, що при дешевих сукнах заробляли 2 гр. на лікті, при дорожших до 10 гр., значить 13—17%.

Більшу користь мала спілка при заміні сукна на иньші товари — при „штихованю“ сукна. Але таких „штихунків“ робила спілка дуже небогато, по більшій часті купували і продавали сукно за готовий гріш. Раз маємо „spiszek sukien rozostalych po strichunku (sic) A^o 1602 Adj 30 July“, але самого контракту в рахунках не достає. В січні 1604 р. два Жида з Винниці купують сукна за 95 зол. — мають заплатити воском. Иньшим разом покупець платить за невеличку скількість сукна лосем.

Одинокий більший контракт наводжу в цілости:

Adj 27 Septembris.

W imie Boze stichowalem z Marczinem Litwoszem w Łuczku.

Na 240 par juchtu moskiewskiego

Wzialem pare juchtu na stich po f. 5	f. 1200
Dalem na to iemu gotowemi	f. 300
159 lok. Gdanskie(go) Falund. po f. 3	f. 477
20 postaw kirow farbistych po f. 8	f. 160
21 lok. falund(iszu) brunatne(go) po f. 3	f. 63
3000 lok. kraiek rozmaitech po 29	f. 200

Summa czynj f. 1200

Na to czo nasz kostuie

Naprzod gotowich дано	f.	300	
159 lok. gdańskiego falund po 36	f.	190	„ 24
8 postaw Bonczlawskich po f. 7	f.	56	
2 post. Golberskie z Sig. po f. 7	f.	14	
2 post. Golbersk z Sig. po f. 6	f.	12	
6 post. Brancz. farbistich po f. 5½	f.	33	
21 lok. Falund. brun od P. Mi po 70 g	f.	49	
3000 lok. kraiek roznich po 1½ g	f.	150	
Furę do Lwowa furmanowi	f.	25	
Od machlowania Zidowi	f.	7	

При кірах заробляє він тут 27⁰/₁₀, при брунатнім фалендишу 28⁰/₁₀, при відрізках 33⁰/₁₀, а при іданським фалендишу аж 150⁰/₁₀.

Для яснійшого представлення грошового обороту спілки надаю таблицьку (табл. 4), де порівнюю ціле купно і продаж сукна в рештою, котра лишила ся і була записана кожного півроку

Таблиця 4.

	I серпень 1600—лютий 1601	II март—ли- пень 1601	III серпень 1601—лютий 1602	IV март—ли- пень 1602	V серпень 1602—лютий 1603	VI март—ли- пень 1603	VII серпень 1603—лютий 1604	VIII март— липень 1603
Решта з попередного півроку	—	2001	—	3333	2406	3607	1314	2346
Купно	14255	5424	—	7128	8309	1033	6951	4191
Разом	14255	7425	—	10461	10715	4640	8265	6537
Продаж у склені	2928	—	3147	2381	2201	1271	6128	1088
Продаж на ярмарках	6490	903	3740	5392	566	2165	—	254
Разом	9418	903	6880	7773	2767	3436	6128	1342
Решта	2001	—	3333	2406	3607	1314	2346	—

(вартість в золотих). Таке обчислене не переводить ся в рахунках і для того сі цифри можуть послужити до перевірення, на скільки повні ті рахунки: коли відіймемо від суми купна суму продажі, одержимо цифру, котра повинна бути в приближеню

рівна цифрі, що записана в рахунках як „pozostanie szukna“. Рахунки з II, III і VIII півроку неповні; з п'ятих інших півроків показують ся докладними рахунки лише з IV, VI й VII півроку.

Може бути цікавою річю до чого яке сукно уживало ся; хоч звістки під тим зглядом досить бідні, подаю вязку фактів, із котрих можна зробити якісь висновки:

Woicziech sluga mieyski zonie: 4 л. чорного моравського 2 з. 15 гр.

Panu дано do płaszczika: $\frac{1}{2}$ л. тольберського кіру „z Sig...“ за 6 гр., $\frac{1}{2}$ л. чорного нордеру за 9 гр.

Panu na ubranie: $1\frac{1}{4}$ л. гранатового фалендишу 4 з. $4\frac{1}{2}$.
Lukas krawiecz na zalobę P. Doktorowi: $8\frac{1}{2}$ л. тольберського кіру за $9\frac{3}{4}$ з 12 гр.

Pani Marcella wziała Zoszi na metlik: 3 л. тольберського 1 з. 6 гр.

Pan Woiewoda Belski wziął na barwe: $88\frac{1}{2}$ л. гранатового фалендишу за 265 з. 15 гр.

Pani wziała na zarekawie y do metlika: 2 л. чорного кіру 22 гр.

Szienski sluga wziął na krotką rusnice: $4\frac{1}{4}$ з. білої капарзії 2 з. 8 гр.

Pani wziała do subki: $\frac{1}{4}$ л. чорного бретлесту 10 гр.
Bartosz Szumilo pod kopieniak: 3 л. червоного моравського за 1 з. 24 гр.

Panu na ubranie: $1\frac{1}{2}$ л. брунатного фалендишу за 3 з. 15 гр.

Woicziech sluga mieyski dziewczę Kiszynę: $3\frac{1}{2}$ л. лязурового лунського 6 з. $12\frac{1}{2}$ гр.

Bartosz Sumiło pod kopieniak: 4 л. червоного моравського 2 з. 12 гр.

Panu na siodło: $5\frac{1}{2}$ л. жовтого кіру 20 з. $\frac{1}{2}$ гр.

Pan wziął na zalobę: $8\frac{3}{4}$ л. чорного моравського 7 з. $11\frac{1}{2}$ гр.

Pan Woicziech Domagalicz dziecięciu na trumienkę: 2 л. білого бранчу за 20 гр.

Dziecięciu na trumienkę: $1\frac{3}{4}$ білого кіру $19\frac{1}{2}$ гр.

Pan Stanislaw Wilczek brał sobie y Panу на wypust: $2\frac{5}{6}$ л. брунатного фалендишу за 6 з. 17 гр.

Panu na zalobe: 14 л. гольберського 5 з. 11 гр.; 4 л. бжезінського за 1 з. 14 гр.; $\frac{3}{8}$ л. моравського за $6\frac{1}{2}$ гр.

Mykolay Skorkowicz sobie na zuran: $3\frac{1}{8}$ л. лязурового бретлесту за 4 з. 5 гр.; 5 л. жовтого бранчу 1 з. 15 гр.

Pani wziela do subki: 6 л. чорного бжезінського 2 з. 18 гр.

Paniey do subki: $\frac{5}{8}$ чорного бретлесту 27 гр.; 1 л. чорного моравського 17 гр.; $\frac{1}{2}$ л. бжезінського 3 гр.; $5\frac{1}{4}$ лязурового бретлесту 2 з. $13\frac{1}{2}$ гр.

Panu na ubranie: $1\frac{3}{8}$ брунатного фалендишу 3 з. $6\frac{1}{2}$ гр.; $1\frac{3}{4}$ л. грумберського $24\frac{1}{2}$ гр.

Chlopczu Miskowi na zuranik u na ubranie $3\frac{3}{8}$ макового грумберського за 1 з. $14\frac{1}{2}$ гр.

Szczesni Monia z Holowska bral dziewcze: $6\frac{1}{2}$ л. чорного моравського 3 з. $20\frac{1}{2}$ гр.

Pieszak Zyd gluchi bral chlopczu: $1\frac{1}{2}$ л. сірого моравського за 27 гр.

Коли будемо уважати торгівлю Боїма типовою львівською торгівлею початків XVII в., можемо дійти до деяких висновків.

Що до інтензивности ся торгівля невелика. Треба аж спілки, щоби купити й продати на рік сукна за 20.000 золотих: порівняти лиш із тим великі контракти ще з другої половини XVI в. (Лозінський ор. сїт. 2 вид., 2 глава), яка велика зміна! Торгівля спеціалізує ся: вже не торгують всі усім (пор. *ibid.* 42 с.), лиш займають ся одною галузею, як тут самим сукном¹⁾. Із тим вяже ся й ся поява, що торгівля перестає бути замінна, а відбуває ся готовими грішми.

Що до екстензивности торгівлі можна бачити також певні зміни. Купець не кидає ся за товарами в різні сторони, лиш бере собі якийсь обмежений терен. Спілка доходить на захід і північний захід найдалше до Рашева і до Люблина; тут уже

¹⁾ Можу вказати лише два відмінні контракти: 1) в падолистї 1600 р. купив Боїм у Люблїні 4 мішки перцю ваги 9 камнів; 2) в січню 1601 р. післяв „panu Fridrichowi Goltsmidowi do Poznania“ 139 шкір вартости 781 зол. і 2 бочки риби за 83 з. — таких фактів торгівля не сукном не стрічаю більше; їх можна би уважати свого рода культурними переживаннями.

границя її території в західними купцями. Можна сказати, що між Ряшевом і Львовом лежать мішані марки: тут стрічаємо і львівських купців і західних, навіть західні переважають. За те околиця Львова в проміні яких 50 км. і цілий схід на сотки кілометрів належать неподільно до Львова. Очевидно треба пам'ятати, що такі висновки можна добути лише з рахунків Боїма; чи так було дійсно, покажуть ширші розсліди.

II.

Склепова книжка М. Гайдера (1617—34 р. і 1646 р.).

Оя книжка носить такий заголовок: Te xiengi intitulowane SCHULDBUCH w skurzie bialej introlygowane som mnie Maczieia Haidera naznaczone, na ktorich pisacz sie będą dluznicy y creditorowie co dzien w dzien dla potocznych spraw handlu mego tu lwowskiego przypadacz będa, ktorim sprawom niech Pan Bog raczy dacz poczontek dobry, szrodek lepszy i nadoskonalsze skonczenie na hwale iego szwientom ku uczciwosci cziall i dusznego zbawienia i aby prowadzono ie szczęśliwie zawsze z iego nieskonczony dobrotliwosci, dobroczi i miloszerdzia od wszeliakich trudnoszczi i przigod zlich zachowacz raczill ku wczasowi doszczeczwinienia zpozitkowi wszitkemu i na hwale Troicy naszwietszej na wieki wiekuw. Amen.

Книжка має нині 149 карток in folio; находитъ ся в міськім архіві у Львові (рукопись Ш. А. 348).

Заховали ся самі рахунки з купна; в заголовку крім „кредиторів“ також довжники: з того можна думати, що книжка неповна і були ще рахунки з продажі. Рукопись ділить ся на дві частини, кожда з своєю пагінацією; перша займає 80 карток, друга решту. В першій частині кожді дві сторони, що собі відповідають, належать до одного продавця; на одній є заголовок „N N ma dacz“ і під тим записано, скільки й котрого дня сьому продавцеві заплачено, на другій стороні „N N ma тієсз“ і підписано скільки ще йому належить ся. Записані тут тільки ті купці, що давали товар на кредит. Під такими самими заголовками записані також всі купна одно під одним, щоб обчислити скільки коштувало усе разом; але обчислене роблене не що року в означенім часі, лиш картка за картою,

так що на кінці знаходимо, за яку суму куплено товару протягом цілого того часу з якого маємо рахунки. Важнійша друга частина, бо тут і записані всі купна і подана докладно скількість, ціна й рід сукна і імя продавця, але труднійше тут орієнтувати ся, бо кожде купно записане раз при самій купованю, другий раз при плаченю довгу. Обі частини разом помагють сконтролювати кождий факт купна.

Гайдер, так само як Боїм, торгує майже виключно сукном. В порівнянню з рахунками Боїма одначе представляє книжка Гайдера менший інтерес, бо тут, як вже було згадано, маємо рахунки лиш з купна, з продажі нема; за те знов маємо їх з довшого часу, з 18 років. Зачинають ся 1617 р.; дізнаєм ся що Гайдер мав перше спільну торгівлю з Александром Убальдіні da Rira: він платить йому 1 грудня 1617 р. „com tu zostall winienn (z) z polnego handlu“ 321 з. 17 гр., а 27 січня 1618 р. 317 з. 7½ гр.¹⁾; з сеї торгівлі лишили ся йому сукна вартости 3224 з. 11 гр.²⁾. Від 1617 р. рахунки тягнуть ся до 1634 р.; з дальших років маємо кілька записок з 1646 р.

Пристаюючи до вичислювання контрактів купна, мушу запримітити, що тут в порівнянню з рахунками Боїма знаходимо ся в гіршім положенню, бо до ліктів зведені лиш декотрі сукна³⁾, иньші мірять ся на поставки й штуки; для того в порівняннях і статистиці треба вдоволити ся самою ціною. Контракти приводжу відповідно походження купців і в хронологічнім порядку.

А) Ельбіні: Jirzy Schwarz na gromnicze 1618 р. в Люблині: фалендиші за 193 з. 8 гр.

Б) Іданськ: I) Henrich u Irzi Turau:

1) 27 січня 1618 р. у Львові: каразії за 131 з. 7½ гр.

2) на gromnicze 1618 р. в Люблині: фалендиші і бретлести 269 з. 14 гр.

3) на szwiontki 1618 р. в Люблині: фалендиші 232 з., каразії за 674 з.

4) 22 серпня 1618 в Ярославі: фалендиші за 703 з. 82 гр., каразії за 201 з.

¹⁾ Півнійше ще удержує Гайдер зносини з Убальдіні, про се низше.

²⁾ „Do starego handlu“ платять ще гроші різні довжвики; подаю замісцевих: Abraham voit (s) Soczawi 7 зол., Josef Krawiecz. (s) Stria 14 зол. 22½ гр., hlopi (z) Zubrzy 4 зол. 24 гр., Piotr krawiec z Jazlowca 2 зол. 16 гр., Nissen Baran zid z Jazlowca 7 зол.

³⁾ Інтересне, що до ліктів зведені лише іданські сукна і то лише фалендиші і бретлести, а каразії йдуть на поставки.

5) 24 серпня 1619 в Ярославі: фалендиші за 608 з. 22 гр., каразії за 313 з.

II) Filip Vegner у Jakub Demens (або Demenson)¹⁾:

1) на gromnice 1618 р. в Любліні: каразії за 30 з.

2) на szwiontki червень 1618 р. в Любліні: каразії за 105 з., фалендиші 347 з. 28½ гр.

3) 22 серпня 1618 р. в Ярославі: фалендиші за 122 з. 22 р., каразії за 117 з. 7½ гр.

4) 24 серпня 1619 р. в Ярославі: фалендиші і бретлести за 458 з. 82 гр., моравські за 40 з.

5) 25 падолиста 1619 в Любліні: фалендиші і бретлести за 406 з. 12 гр., каразії за 115 з.

6) 25 лютого 1630 р. в Любліні: фалендиші і бретлести за 392 з. 1½ гр., шлеські каразії за 76 з.

7) 1 липня 1620 р.: бретлести за 135 з. 20 гр.

8) 26 серпня 1620 р.: фалендиші за 286 з. 13 гр.

9) 25 лютого 1622 р.: бретлести за 146 з. 6 гр.

10) 20 серпня 1622 р. в Ярославі: фалендиші за 2466 з. 7 гр.

11) 24 лютого 1623 р.: фалендиші й бретлести за 2534 з. 23½ гр.

12) 24 марта 1623 р. в Любліні: фалендиші за 2012 з. 22½ гр.

13) 24 січня 1624 р.: фалендиші, бретлести, каразії за 5618 з. ½ гр.

14) 26 серпня 1624 р.: фалендиші й каразії за 3714 з. 8 гр.

15) 10 лютого 1625 р.: фалендиші й бретлести за 5010 з. 7½ гр., каразії за 320 з.

16) 10 марта 1625 р. (z Lublina poslane): бретлести за 444 з. 5½ гр., фалендиші за 615 з. 24½ гр.

17) 20 серпня 1625 р. в Ярославі: фалендиші за 3247 з. 12 гр., бретлести за 342 з., каразії за 1020 з.

18) 15 лютого 1626 р.: фалендиші за 939 з. 12 гр.

19) 6 липня 1626 р.: бретлести за 1233 з. 6½ гр., фалендиші за 443 з. 1 гр.

20) 10 січня 1628 р.: фалендиші за 2719 з. 4½ гр.

21) 20 лютого 1629 р.: фалендиші й бретлести за 5233 з. 14 гр.

22) 20 марта 1629 р.: французькі фалендиші за 740 з.

¹⁾ Від 9 позиції Демєнс виступає сам одєв.

15 гр., інші фалендиші за 323 з. 18½ гр., бретлести за 93 з. 10 гр.

23) 19 серпня 1630 р.: фалендиші й баї за 3381 з. 1 гр.

24) 13 падолиста 1630 р.: фалендиші за 1534 з. 29½ гр.

25) „Na Lwowski jarmarek“ (в лютім) 1631 р.: фалендиші й каравії за 5183 з. 20 гр.; (другий раз) фалендиші за 207 з.

III) Dionisi Sternberg (або Sternberger):

1) на gromnicze 1618 р.: фалендиші за 475 з. 21½ гр., ріжні сукна за 269 з. 22½ гр.

2) 22 серпня 1618 р. в Ярославі: каравії за 171 з.

3) 15 лютого 1620 р.: каравії за 309 з. 15 гр., вроцлавські баї за 15 з.

4) 25 лютого 1620 р.: фалендиші за 314 з. 18½ гр.

5) 26 серпня 1620 р.: бретлести за 198 з.

6) 21 січня 1630 р.: фалендиші й бретлести за 537 з. 25 гр.

7) 26 серпня 1630 р.: фалендиші за 624 з.

8) в лютім 1631 р. (на львівський ярмарок): фалендиші за 650 з. 7½ гр.

9) в серпни 1631 р. (на ярославський ярмарок): фалендиші за 898 з. 16 гр.

10) в лютім 1632 р. (на львівський ярмарок): фалендиші за 4149 з.

11) в лютім 1633 р. (на львівський ярмарок): фалендиші й бретлести за 1692 з. 11 гр.

12) в серпни 1633 р. (die Asumptionis B. M. V.) в Ярославі: фалендиші за 1696 з. 22 гр.

13) в січни 1634 р. (die Agnet.) у Львові: фалендиші за 866 з. 25 гр.

14) в серпни 1634 р. (ярославський ярмарок): фалендиші й каравії за 1664 з.

IV) Matis Kordes:

1) на gromnicze 1618 в Люблині: фалендиші за 88 з. 15 гр., каравії за 301 з. 15 гр.

2) 15 червня 1619 (na szwiontki): фалендиші за 673 з. 10 гр., каравії за 410 з.

3) 24 серпня 1619 р. в Ярославі: фалендиші за 475 з. 17 гр., каравії за 260 з.

4) 25 падолиста 1619 р. в Люблині: фалендиші за 320 з. 22½ гр., каравії за 142 з. 15 гр.

5) 15 лютого 1620 р.: фалендиші за 621 з. 9½ гр.

- 6) 1 липня 1620 р.: фалендиші за 114 з. 11 гр., каразії за 282 з. 15 гр.
- 7) 26 серпня 1620 р.: фалендиші за 435 з., каразії за 129 з.
- 8) 27 мая 1621 р.: каразії за 144 з.
- 9) 28 серпня 1621 р.: каразії за 776 з., фалендиші й бретлести за 1076 з. 17½ гр.
- 10) 22 лютого 1622 р.: фалендиші й каразії за 1935 з. 12 гр.
- 11) 10 червня 1622 р. в Любліні: фалендиші за 214 з. 28½ гр.
- 12) 20 серпня 1622 р. в Ярославі: фалендиші й каразії за 1330 з. 26 гр.
- 13) 24 марта 1623 р. в Любліні: фалендиші й каразії за 3306 з. 15 гр.
- 14) 26 серпня 1624 р.: фалендиші, бретлести, каразії за 958 з. 4 гр.
- V) Walenti (або Foltin) Reizner з Іданська:
 - 1) на gromnicze 1618 р. в Любліні: фалендиші за 509 з. 10½ гр.
 - 2) на szwiontki 1618 р. в Любліні: фалендиші за 110 з., лунські і каразії за 357 з. 22½ гр.
 - 3) 22 серпня 1618 р. в Ярославі: фалендиші за 805 з. 29 гр.
 - 4) 30 падолиста 1618 р. (на Szimonis) в Любліні: фалендиші за 639 з. 21½ гр.
 - 5) на gromnicze 1619 р. в Любліні: каразії за 655 з., фалендиші за 959 з. 1½ гр.
 - 6) 15 червня („на szwiontki“) 1618 р. в Любліні: фалендиші за 325 з. 27 гр.
 - 7) 24 серпня 1619 р. в Ярославі: фалендиші за 484 з. 17 гр., каразії за 450 з.
 - 8) 25 падолиста 1619 р. в Любліні: фалендиші і бретлести за 1657 з. 22½ гр., каразії за 327 з.
 - 9) 25 лютого 1620 р.: фалендиші за 1406 з. 10 гр., шлеські за 93 з.
 - 10) 1 липня 1620 р.: фалендиші за 287 з. 13½ гр.
 - 11) 26 серпня 1620 р.: фалендиші й бретлести за 606 з. 28 гр.
 - 12) 24 жовтня (?) 1620 р.: каразії за 538 з., фалендиші за 534 з. 14 гр.
 - 13) 25 лютого 1622 р.: фалендиші за 605 з. 14½ гр.

14) 24 марта 1623 р.: фалендиші, бретлести, каразії за 2765 з. 22½ гр.

15) 26 серпня 1624 р.: каразії за 145 з.

16) 15 грудня 1624 р.: фалендиші, бретлести, каразії за 1415 з. 3 гр.

17) 10 лютого 1625 р.: фалендиші за 2531 з. 26½ гр.

18) 15 лютого 1626 р.: фалендиші за 815 з. 6½ гр.

19) 23 серпня 1627 р.: фалендиші й каразії за 1839 з. 14 гр.

20) 20 серпня 1629 р. в Ярославі: фалендиші й бретлести за 2339 з. 5½ гр.

21) 21 січня 1630 р.: фалендиші за 1080 з.

22) 14 мая 1630 р.: фалендиші за 934 з. 15 гр.

23) 26 серпня 1630 р.: баї за 122 з. 8 гр.

24) „Na Lwowski jarmarek“ (в лютім) 1631 р.: фалендиші й бретлести за 2524 з. 15½ гр.; (другий раз:) „z Lublina mi są przislane“ 25 падолиста 1631 р.: бретлести за 291 з. 7½ гр.; (третій раз:) бретлести за 1009 з. 10 гр.

25) в лютім 1632 р. (львівський ярмарок): бретлести, фалендиші, каразії за 3206 з. 6½ гр.

26) в серпні 1632 р. в Ярославі: фалендиші і ин. за 3133 з. 11 гр.

27) в січні 1633 р. (die Agnetis, на львівський ярмарок): бретлести й фалендиші за 1627 з. 25 гр.

28) в серпні 1633 р. в Ярославі: фалендиші й бретлести за 2266 з. 23 ½ гр.

29) в лютім 1634 р. (die Agnesis) у Львові: фалендиші за 1480 з. 24½ гр.

30) в серпні 1634 р. (ярославський ярмарок): фалендиші й бретлести за 5013 з. 12 гр.

VI) Walenti (або Foltin) Pretc y Mikolai Dest: 1)

1) 22 падолиста 1625 р.: фалендиші за 1130 з. 13 гр., каразії за 1124 з.

2) 15 лютого 1626 р.: фалендиші за 1179 з. 2 гр., бретлести за 934 з. 18 гр., каразії за 768 з.

3) 20 серпня 1626 р.: фалендиші й каразії за 2004 з. 12 гр.

4) 9 лютого 1627 р.: фалендиші й бретлести за 4767 з. 26½ гр., моравські за 70 з.

5) 23 серпня 1627 р.: фалендиші й бретлести за 472 з. 11 гр.

1) Оба купці названі лиш в 2 і 4 позиції, в иньших стоїть сам Прец; за сукна в 4 позиції платить Гайдер „р. Walentemu Precowu y Iyrzemu Destowu“.

- 6) 10 січня 1628 р.: фалендиші за 542 з.
 7) 18 цвітня 1628 р.: бретлести за 721 з. 18 гр., фалендиші за 127 з.
 8) 20 серпня 1629 р.: фалендиші за 322 з.
 9) 21 січня 1630 р.: фалендиші, каразії, бретлести за 2387 з. 22 гр.
 10) 14 мая 1630 р.: фалендиші за 532 з. 11 гр.
 11) в лютім 1631 р. (на львівський ярмарок): фалендиші за 2087 з. 6 гр.

VII) Mikolai Hewel:

- 1) 10 січня 1628 р.: фалендиші й каразії за 501 з. 11 гр.
 2) 12 марта 1628 р.: бретлести за 1021 з. 20½ гр.
 3) 20 серпня 1628 р.: бретлести за 628 з. 12 гр.
 4) 20 лютого 1629 р.: фалендиші за 2197 з. 26½ гр.

VIII) Jan Thomsøn:

- 1) в серпні (Die Asumbtionis B. M. V.) 1632 р. в Ярославі: фалендиші за 1377 з. 29 гр.
 2) в січні (die Agnetis) 1633 р. у Львові: фалендиші, бретлести й каразії за 2856 з. 12 гр.
 3) в серпні (d. Asumbtionis B. M. V.) 1633 р. в Ярославі: фалендиші за 1294 з. 21½ гр.
 4) в січні (die Agnetis) 1634 р. у Львові: фалендиші, бретлести, каразії за 2215 з. 20 гр.
 5) в серпні 1634 р. (в ярославський ярмарок): фалендиші за 3311 з.

Б) Люблин. I) Karlo Goltszmidt u potomkowie Marczina Waltera:¹⁾

- 1) на gromnicze 1618 р. в Люблині: фалендиші за 338 з. 5 гр., каразії за 31 з.
 2) 28 серпня 1621 р.: шлеські за 429 з.
 3) 22 серпня 1622 р.: фалендиші за 154 з. 15 гр.
 4) 20 марта 1629 р.: фалендиші за 722 з. 18 гр.

II) Jakub Walter в лютім 1632 р. у Львові: фалендиші за 1198 з.

III) Od P. Tomasa Mygusa 15 грудня 1624 р.: бретлести за 118 з. 15 гр.

IV) V P. Kaspra Echorna 23 серпня 1627 р.: каразії за 205 з.

V) Moszko zid 20 марта 1629 р.: бжевінські за 529 з.

¹⁾ Спадкоємці Вальтера разом з Гольдшмідом виступають лиш в першій позиції.

В) Замость. I) Fabian Horn у potomkowie Pawła Ritera:¹⁾

1) 27 січня 1618 р. у Львові: фалендиші за 210 з. 1 гр., каразії і бретлести за 153 з. 4 гр.

2) на gromnicze 1618 р. в Люблині: каразії за 84 з.

3) 22 серпня 1618 р. в Ярославі: фалендиші за 171 з. 9 гр.

4) 24 серпня 1619 р. в Ярославі: фалендиші за 531 з. 9½ гр.

5) 15 лютого 1620 р.: каразії за 866 з. 2½ гр.

6) 24 січня 1621 р.: фалендиші за 328 з. 8½ гр.

7) 25 лютого 1621 р.: фалендиші за 99 з., каразії за 270 з., шлеські каразії за 95 з.

8) 22 лютого 1622 р.: фалендиші, каразії, шлеські каразії за 2870 з. 16 гр.

9) 10 червня 1622 р.: фалендиші й бретлести за 1745 з. 2 гр.

10) 20 серпня 1622 р. в Ярославі: фалендиші, бретлести й каразії за 4525 з. 15 гр.

11) 24 лютого 1623 р. у Львові: фалендиші і каразії за 2355 з. 2 гр.

12) 24 січня 1624 р.: фалендиші, каразії, баї за 1279 з. 18 гр.

13) 15 мая 1625 р.: бретлести за 457 з. 23½ гр., каразії за 120 з.

14) 20 марта 1629 р.: фалендиші за 1493 з. 20 гр.

15) в лютім 1631 р. (на львівський ярмарок): фалендиші і ин. за 1234 з. 22 гр.

16) Die Asumption(is) В. М. V. в серпні 1632 р. в Ярославі: різні сукна за 961 з. 20 гр.

17) в серпні 1633 р. в Ярославі: каразії за 548 з.

18) в лютім 1634 р. (die Agnetis) у Львові: каразії за 484 з.

19) 2 грудня 1634 р. в Люблині: фалендиші за 829 з. 2½ гр.

II) U pana Iana Szota:

1) 21 серпня 1621 р.: мешинські за 30 з.

2) 25 лютого 1622 р.: кіри за 370 з.

3) 10 червня 1622 р.: мешинські за 44 з.

III) Od Wilhelma Szota на львівський ярмарок 1631 р.: каразії за 243 з.

IV) Od Niewiernego zida 25 лютого 1626 р. Turinkow за 190 з.

¹⁾ Спадкоємці Рітера стоять лиш в 3 перших записах.

Г) Познань. I) Jendrzej Wróbel (або Frobel):

- 1) 25 лютого 1622 р.: фалендиші за 190 з. 25 гр.
- 2) 15 грудня 1624 р.: каразії й фалендиші за 902 з. 1 гр.
- 3) 20 серпня 1625 р.: каразії за 1080 з.
- 4) 20 серпня 1626 р.: фалендиші за 280 з., каразії за 100 з.
- 5) 20 серпня 1629 р.: фалендиші за 676 з. 2½ гр.
- 6) 21 січня 1730 р.: фалендиші за 1141 з. 9 гр.
- 7) 6 серпня 1630 р.: фалендиші за 714 з. 15 гр.
- 8) в лютім 1531 р. (Lwowski jarmarek): фалендиші за 1219 з. 13 гр. (другий раз:) фалендиші за 1222 з. 7½ гр.
- 9) в січни 1632 р. (die Agnetis) на львівський ярмарок: фалендиші за 626 з. 7 гр.
- 10) в серпни 1632 р. в Ярославі: фалендиші за 848 з. 22½ гр.

II) Abraham zid: 24 серпня 1619 р.: шлезькі каразії за 186 з.

III) Leffek zid: na gromnicze 1618 р. в Любліні: каразії за 72 з., бретлести за 124 з. 23½ гр.

IV) Perczik u Izak Iakobowicz жиди:

- 1) 24 серпня 1619 р.: бретлести за 119 з. 18 гр.
- 2) 25 лютого 1620 р.: фалендиші за 469 з. 8 гр., каразії за 200 з. 15 гр.
- 3) 1 липня 1620 р. фалендиші за 210 з. 19 гр.

V) Perczik i Moszko:

- 1) 26 серпня 1620 р.: каразії за 223 з. 22½ гр.

VI) Mojzesz zid:

- 1) 28 серпня 1621 р.: бретлести за 120 з.
- 2) 20 серпня 1622 р. в Ярославі: кіри за 600 з.
- 3) 21 січня 1630 р.: фалендиші за 419 з.

VII) Izak Mazur zid:

- 1) 25 лютого 1620 р.: шлезькі каразії за 217 з. 15 гр.
- 2) 1 червня 1620 р.: каразії за 217 з. 15 гр.
- 3) 18 серпня 1621 р.: каразії за 697 з. 7½ гр.
- 4) 10 червня 1622 р. в Любліні: фалендиші, бретлести, каразії, кіри за 1909 з. 15 гр.

VIII) Isik zid:

- 1) 9 лютого 1627 р.: баї за 100 з.
- 2) 10 січня 1628 р.: кіри за 443 з.
- 3) в січни (die Agnetis) 1634 у Львові: сховські за 663 з. 9 гр.

IX) Zid z Poznania:

- 1) 15 червня 1619 р. в Любліні: каразії за 255 з.

Д) Краків.

I) Valenti Merckell:

1) 31 грудня 1617 р. у Львові: моравські сукна за 117 з. 15 гр.

2) 27 січня 1618 р. у Львові: моравські і шлеські за 182 з.

3) 6 липня 1618 р. у Львові: моравські за 26 з.

4) 22 серпня 1618 р. в Ярославі: моравські за 277 з. 10 гр.

5) 15 падолиста 1618 р. у Львові: моравські й шлеські за 169 з.

6) 2 лютого 1619 р. у Львові¹⁾: моравські й шлеські за 466 з.

7) 24 серпня 1619 р. в Ярославі: моравські і шлеські за 761 з.

8) 14 падолиста 1619 р. (у Львові?): моравські і шлеські за 188 з. 22¹/₂ гр.

9) 26 лютого 1620 р.: баї і кіри за 36 з. 15 гр.

10) 24 січня 1621 р.: моравські і баї за 207 з.

11) 20 мая 1621 р.: (przez p. Mikolaia Szolza widane): моравські за 210 з.

II) Stanislaw Rapp, raicza crakowski:

1) 31 грудня 1617 р. у Львові: шлеські за 599 з.

2) 27 січня 1618 р. у Львові: шлеські за 494 з.

3) 6 липня 1618 р. у Львові: шлеські кіри за 286 з.

4) 2 лютого 1619 р. у Львові: кіри за 312 з.

5) 28 мая 1619 р. у Львові: моравські кіри за 312 з.

6) 24 серпня 1619 р. в Ярославі: шлеські кіри за 426 з.

7) 26 лютого 1620 р.: шлеські за 901 з. 7¹/₂ гр.

8) 16 липня 1620 р.: кіри й баї за 385 з.

9) 26 серпня 1620 р. в Ярославі (?): моравські й шлеські за 624 з. 7¹/₂ гр.

10) 24 січня 1621 р.: моравські й шлеські за 1221 з.

11) 19 марта 1621 р. (przez p. Jana Alembeka widane): шлеські за 247 з.

12) 20 мая 1621 р. (przez p. Jana Alembeka widane): моравські за 574¹/₂ з.

13) 20 липня 1621 р. (przez p. Jana Alembeka widane): шлеські за 299 з.

¹⁾ „V pana Stanislawo albo Valętego Merkia z Krakowa“.

- 14) 21 серпня 1621 р.: моравські й шлезькі за 492 з 22¹/₂ гр.
- 15) 24 січня 1624 р.: шлезькі за 821 з. 22¹/₂ гр.
- 16) 24 мая 1624 р.: шлезькі за 342 з.
- 17) 20 падолиста 1624 р.: моравські за 265 з.
- 18) 10 лютого 1625 р. (od p. Jana Rappa mlodego): моравські за 275 з.
- 19) 23 серпня 1627 р.: шлезькі кіри за 598 з.
- 20) 10 вересня 1627 р.: шлезькі кіри за 162 з. 15 гр.
- 21) 10 січня 1628 р.: моравські за 534 з.
- 22) 20 лютого 1629 р.: моравські кіри са 79 з. 15 гр.
- 23) 2 цвітня 1629 р.: шлезькі кіри за 418 з.
- 24) 20 серпня 1629 р. (v p. Jana Rappa na czas kupione): баї за 156 з.
- III) Jan Franckowicz („молодий“):
- 1) 27 січня 1618 у Львові: моравські за 145 з.
- 2) 6 цвітня 1618 р.: моравські й шлезькі за 120 з.
- 3) 20 серпня 1622 р. в Ярославі: шлезькі за 364 з.
- IV) Samuel Cirus¹⁾:
- 1) 27 мая 1619 р. („tu do Lwowa mi poslane“): моравські й шлезькі за 565 з. 22¹/₂ гр.
- 2) 24 серпня 1619 р. в Ярославі: моравські і шлезькі за 456 з. 21¹/₂ гр.
- 3) 26 лютого 1620 р.: моравські за 143 з. 22¹/₂ гр.
- 4) 10 липня 1620 р.: моравські за 374 з.
- 5) 26 серпня 1624 р.: моравські й шлезькі за 1071 з.
- 6) 10 лютого 1625 р.: шлезькі й шлезькі за 1876 з.
- 7) 15 мая 1625 р.: моравські і шлезькі за 1387 з. 17¹/₂ гр.
- 8) 20 серпня 1625 р. в Ярославі: моравські й шлезькі за 1859 з. 7¹/₂ гр.
- 9) 15 лютого 1626 р.: моравські за 502 з. 20 гр.
- 10) 20 мая 1626 р.: шлезькі й шлезькі каразії за 1981 з.
- 11) 20 серпня 1626 р.: моравські за 766 з.
- 12) 20 серпня 1628 р.: моравські за 1071 з.
- 13) 10 падоліста 1628 р.: шлезькі за 583 з. 10 гр.
- 14) 20 лютого 1629 р.: кіри за 624 з.
- 15) 3 мая 1629 р.: моравські і шлезькі за 1550 з.

¹⁾ В 12 і 13 записці куплено „v pana Samuela y Franciszka Cirusa“, а в 17-ій від самого Францішка.

- 16) 21 січня 1630 р.: шлезькі за 611 з.
- 17) в лютім 1631 р. (на львівський ярмарок): шлезькі кіри за 621 з.; (другий раз): моравські й шлезькі за 838 з.
- V) Stanislaw Brikner:
- 1) 14 падолиста 1619 р. (у Львові?): шлезькі каразії за 255 з.
- 2) 26 лютого 1620 р.: шлезькі каразії за 240 з.
- 3) 20 падолиста 1624 р.: шлезькі кіри за 714 з.
- 4) в лютім 1631 р. (на львівський ярмарок): Bretlestow Libnerow за 1056 з.; (другий раз): бретлести й баї за 1466 з.
- 5) в січнію 1632 р. (львівський ярмарок): кіри й баї за 1672 з.
- 6) в серпню 1632 р. в Ярославі: лібнери, кіри, каразії, баї за 2857 з.
- 7) в серпню 1633 р. в Ярославі: лібнери, баї і н. за 948 з.; (другий раз): кіри й баї за 938 з. 15 гр.
- 8) 3 цвітня 1634 р. у Львові: баї, лібнери, моравські, бретлести за 799 з.
- 9) 16 липня 1634 р.: шлезькі кіри за 739 з. 15 гр.
- VI) Jan Brikner (умер 1631 р.):
- 1) 15 грудня 1624 р.: шлезькі каразії за 200 з.
- 2) 20 лютого 1629 р.: баї за 48 з.
- 3) 16 серпня 1630 р.: шлезькі за 753 з.
- VII) Stanislaw Festa¹⁾:
- 1) 20 серпня 1622 р. в Ярославі: шлезькі баї за 48 з.
- 2) 24 лютого 1623 р.: шлезькі за 1723 з.
- 3) 24 січня 1624 р.: шлезькі за 379 з.
- 4) 3 мая 1624 р.: шлезькі за 550 з.
- 5) 26 серпня 1624 р.: шлезькі за 458 з. 15 гр.
- 6) 13 падолиста 1624 р.: шлезькі кіри за 360 з.
- 7) 10 лютого 1625 р.: шлезькі за 208 з.
- 8) 15 лютого 1626 р.: моравські й шлезькі за 698 з.
- 9) 20 мая 1626 р.: моравські й шлезькі за 203 з. 15 гр.
- 10) 20 серпня 1626 р.: шлезькі за 440 з.
- 11) 9 лютого 1627 р.: шлезькі кіри за 1511 з.
- VIII) Marek Man, zid krakowski:
- 1) 20 марта 1629 р.: моравські за 434 з.
- 2) 20 серпня 1629 р.: моравські й шлезькі за 785 з.

¹⁾ За сї сукна платить Гайдер 23 падолиста 1627 р. „P. Stanislaw Festi potomkum to iest Lorencowu, bratu iego“.

- 3) в серпню 1630 р. в Ярославі: моравські за 360 з.
- 4) в січні 1631 р. (на львівський ярмарок): моравські за 336 з.
- 5) в січні 1632 р. (die Agnetis — на львівський ярмарок): моравські за 450 з.
- 6) в серпню 1632 р. (die Asumptionis B. M. V.) в Ярославі: моравські за 754 з.; (другий раз): моравські за 348 з.
- 7) в серпню 1633 р. в Ярославі: шлезькі бретлести за 768 з.
- 8) 24 падолиста 1634 р.: моравські й шлезькі за 840 з.
- IX) Lefek Boczanowic, zid:
- 1) 20 серпня 1626 р.: моравські за 578 з.
 - 2) 23 серпня 1627 р.: моравські й баї за 620 з.
 - 3) 10 січня 1628 р.: моравські й шлезькі за 782 з.
 - 4) 20 серпня 1628 р.: шлезькі за 760 з.
 - 5) 20 марта 1629 р.: каравії за 453 з.
- X) V pana Dominika Mantolupiego, 1 цвітня 1619 р. баї за 64 з.
- XI) V Jonasa zida 26 лютого 1620 р. каравії за 136 з. 15 гр.
- XII) V р. Jana Iwanowica 10 червня 1622 р. в Любліні кіри за 325 з. 8 гр.
- XIII) V Siskenta zida 10 червня 1622 р. в Любліні шлезькі за 590 з.
- XIV) V P. Wojciecha Olchowicza 1) 22 серпня 1622 р. в Ярославі моравські за 112 з. 2) 24 лютого 1623 р. моравські за 812 з.
- XV) Od P. Krzistopa Szobera в червню 1632 р. шлезькі за 1100 з.
- XVI) V Jakuba zida 20 марта 1629 р. лібнери за 135 з.
- XVII) Faiwel Lazarowicz zid в серпню 1634 р. в Ярославі моравські за 540 з.
- XVIII) V zyda z Krakowa 27 січня 1618 р. баї за 24 з.
- Е) Ярослав. Od р. Matisa Szupra з Ярослава 10 лютого 1625 р. каравії за 560 з.
- Є) Бжезїни I) V Jendrzeja Litkowicza 1) 7 мая 1618 р. бжезїнські за 70 з. 2) 22 серпня 1618 р. бжезїнські за 78 з.
- II) V pana Piotra Borzimiskiego 24 серпня 1619 р. бжезїнські за 180 з.

Ш) V Jendrzejā Mazura: 20 мая 1621 р. бжезінські за 183 з.

Ж) Хенціни: V Mathisa у Krzistofa s Henczin 27 січня 1618 р. бжезінські за 49 з. 15 гр.

З) Всхова („ze Schowa“) Abraham Pекer (або Beker)

1) 20 серпня 1629 р. ріжні сукна за 1126 з. 27 гр.

2) 19 серпня 1630 р.: всховські за 678 з.

3) 8 грудня 1630 р.: всховські за 1435 з. 15 гр.

И) Львів. I) Gompricht zid 1) 18 цьвітня 1618 р. бжезінські за 52 з. 15 гр.

2) 24 серпня 1619 р.: каразії й моравські за 196 з.

3) 20 лютого 1629 р. шлеські каразії за 870 з.

4) 21 падолиста 1634 р.: сховські за 882 з.

II) Aleksander Vbaldini Daripa: 1) 22 серпня 1618 р. заплачене „za sukna ruzne w Lublinie na mnie kupione“ 1006 з. 1 $\frac{1}{2}$ гр.

2) 30 падолиста 1618 р. фалендиші й бретлести („ktore mi w Lublinie na Simonis na credit moj kupili“) за 360 з. 5 гр., каразії й бжезінські („za gotowe“) 497 з. 30 гр.

3) 4 мая 1620 р. у Львові бретлести за 196 з.

4) 26 мая 1621 р. бретлести за 53 з. 22 гр.

5) 10 січня 1628 р. кримберські (?) за 360 з.

Ш) V Jana Mazura przedmieszczanina Lwowskiego:

1) 14 падолиста 1619 р. бжезінські за 68 з.

2) 28 лютого 1620 р. бжезінські за 102 з.

3) 10 червня 1622 р. бжезінські за 370 з.

IV) Piotr Wilhelmson:

1) 15 лютого 1620 р.: фалендиші і баї за 102 з. 19 гр.

2) 4 мая 1620 р. у Львові: каразії за 253 з.

3) 26 серпня 1620 р. в Ярославі (?): французькі за 182 з. 21 гр.

4) 26 мая 1621 р.: каразії за 70 з. 15 гр.

V) Jozef zid 27 мая 1621 р. фалендиші за 47 з. 20 гр.

VI) Wolf Kalisz zid 27 мая 1621 р. фалендиші за 538 з. 23 $\frac{1}{2}$ гр.

VII) Lefek Długi zid 27 мая 1621 р. фалендиші за 47 з. 20 гр.

VIII) Pawel Doctor Boim 1) 23 падолиста 1627 р.: фалендиші за 864 з. 28 гр. 2) 15 марта 1628 р. фалендиші за 138 з.

IX) Lazarek Niewierny zid 26 серпня 1630 р. фалендиші за 930 з.

X) Od Borucha niewiernego 9 вересня 1630 р. бретлести за 630 з.

XI) (не названий продавець) 15 червня 1619 р. у Львові бжезіньські за 92 з. 15 гр.

XII) od ruznich szonszadt 15 мая 1622 р, ріжні сукна за 728 з. 22 $\frac{1}{2}$ гр.

К) (Не назване місце походження).

I) Od Jasnje oszwieconego X-a J. M. Jerzego Wisznowieckiego 22 серпня 1618 р. („com tu gotowemi zaplaczill w Jaroslawiu go starego handlu przez P. Alexandra Vbaldina“) 143 з.

II) Thomas Kiszolek:

1) 20 липня 1621 р. у Львові: фалендиші й каравії за 3224 з. 27 $\frac{1}{2}$ гр.

2) 25 лютого 1622 р.: фалендиші за 2015 з. 5 гр., каравії за 2013 з. 16 гр.

3) 21 жовтня 1622 р.: фалендиші й каравії за 1988 з. 13 $\frac{1}{2}$ гр.

4) 24 лютого 1623 р.: фалендиші й каравії за 4680 з. 10 $\frac{1}{2}$ гр.

5) 10 лютого 1625 р.: каравії й бретлести за 10500 з. 3 гр.

6) 6 липня 1626 р.: фалендиші за 559 з. 22 $\frac{1}{2}$ гр., бретлести за 168 з. 12 гр.

7) 23 падолиста 1627 р.: фалендиші за 507 з., англійські баї за 24 з.

8) 20 жовтня 1629 р.: фалендиші, каравії й баї за 1361 з. 13 $\frac{1}{2}$ гр.

III) V P. Silvestra Helbinga:

1) 28 серпня 1621 р.: фалендиші й каравії за 960 з. 22 $\frac{1}{2}$ гр.

2) 25 лютого 1622 р. фалендиші за 190 з. 25 гр.

3) 24 марта 1623 р. в Любліні каравії за 216 з.

4) 15 грудня 1624 р. в Любліні каравії й бретлести за 242 з. 15 гр.

IV) V Melocha zida:

1) 26 січня 1620 р. каравії за 13 з.

2) 24 січня 1624 р. шлеські каравії за 144 з.

V) Bartosz Chmiel (або Chmielowicz):

1) 21 серпня 1621 р.: шлезькі за 126 з. 22 $\frac{1}{2}$ гр.

2) 15 січня 1623 р.: фалендиші за 333 з. 15 гр.

3) 15 грудня 1624 р.: бжезінські за 135 з.

VI) Jan Krzczanowicz 1) 20 серпня 1621 р.: каразії й бретлести за 590 з. 15 гр. 2) 15 січня 1623 р.: бретлести й моравські за 538 з. 2) гр.

VII) V IMP Pawła Voiankowskiego 1) 10 червня 1622 р в Люблині шлезькі каразії за 240 з. 2) 3 червня 1623 р.: фалендиші за 186 з.

VIII) Krzstof Pfenik 1) 20 серпня 1626 р. фалендиші за 818 з. 2) 23 серпня 1627 р.: фалендиші й шлезькі за 746 з. 22 $\frac{1}{2}$ гр.

IX) Od P. Pawła Lawriszowica 1) 26 серпня 1630 р. сховські бретлести за 256 з. 2) в лютім 1631 р. (на львівський ярмарок) бретлести за 273 з. 4 гр.

X) Szimon Tromkowicz 1) в лютім 1631 р. (на львівський ярмарок) лібрери, кіри, моравські за 1299 з. 2) в лютім 1632 р. у Львові кіри за 921 з.

XI) V zyda Woczana na gromnice 1618 р. в Люблині шлезькі каразії за 60 з.

XII) V Marka zida na gromnicze 1618 р.: бжезінські за 88 з.

XIII) V р. Kaspra Kraiera, na ten czas sluga P. Reiznera, 25 падолиста 1619 р. шлезькі каразії за 158 з. 7 $\frac{1}{2}$ гр.

XIV) V Iska Mazurowicza 28 серпня 1621 р. бретлести за 76 з.

XV) Jakub zid 10 червня 1622 р. в Люблині: фалендиші за 740 з. 19 гр.

XVI) V р. Krzstofa Tomanowica (?) ormie(nina) 15 грудня 1622 р. каразії за 1841 з. 15 гр.

XVII) od Fridmana zida 12 мая 1623 р. бжезінські за 144 з.

XVIII) V IMP Pruszkowskiego 3 липня 1629 р. бретлести, кіри, каразії за 1452 з. 12 гр.

XIX) V Jana Karwackiego 10 лютого 1625 р. бжезінські за 300 з.

XX) Od Mazura 10 лютого 1625 р. бжезінські за 243 з.

XXI) V Jana Krawca Stria (зі Стрия?) 22 падолиста 1625 р. бжезінські за 187 з.

XXII) Od p. Marczina Farbacha в липню 1626 р. Tnzinkuw за 87 з. 7 $\frac{1}{2}$ гр.

XXIII) V p. Andrisza Fechlana 23 серпня 1627 р. фалендиші за 223 з. 10 гр.

XXIV) V P. Jakuba Zidkiewica 23 падолиста 1627 р. бретлести за 372 з. 4 гр.

XXV) V Pana Jana Nieprochowicza 24 цвітня 1628 р. каразії й баї за 502 з.

XXVI) V Pana Bonafe 10 січня 1628 р. бретлести й каразії за 404 з.

XXVII) V p. Wojczecha Boczkowica 3 липня 1628 р. каразії за 275 з.

XXVIII) V p. Hrehorego Ormienina 3 липня 1628 р. бжевінські за 132 з.

XXIX) Od pana Stanislawa Szusky у Krzistopha Emricha в серпню 1631 р. (в ярославський ярмарок) фалендиші за 703 з. 18 $\frac{1}{2}$ гр.

Так представляють ся усі записки з 18 років, впорядковані відповідно до походження купців. До перегляду тих записок по рокам даю особну таблицю. Тепер переходжу до загальних виводів.

Лишивши на боці всі випадки, де не назване місце походження купця, маємо найбільше число фірм-з Кракова — 18, з иньших міст значно менше: з Познаня 9, з Іданська 8, з Люблина 5, з Замостя 4, з Бжевін 3 і т. и. Але не всі фірми собі рівні. Побіч великих фірм, що цілими роками торгують з Гайдером, стоять дрібні торговлі, що являють ся раз, два рази і зараз зникають, уступаючи місце иньшим так само ефемеричним фірмам. В иньших відносинах стануть до себе різні міста чи групи купців, коли порівняти їх зі згляду на вартість товару, що від них приплив. Показує ся що в 1618 — 34 рр. найбільше сукна дав Іданськ, бо майже 60% цілої суми, Краків ледви третину сього, 20%, Замость дає до 8%, Познань 5%; иньші міста не грають важнійшої ролі. З того також виходить, що найбільше сукна — більше як 70% — приходить з нівночи, бо Іданськ, Познань, Люблин, Замость дають ті самі сукна, правдоподібно англійські й нідерляндські; далеко менше приходить шлесько-моравських сукон, котрі дає лиш Краків й Ярослав, а краєві польські сукна лишають ся на самім кінци.

	1617 р.	1618 р.	1619 р.	1620 р.	1621 р.	1622 р.	1623 р.
Ельбінг	—	193	—	—	—	—	—
Гданськ							
Турау	—	2200	921	—	—	—	—
Вегнер й Деменсон	—	721	1019	889	—	2602	4547
Штернберг	—	916	—	837	—	—	—
Кордес	—	390	2282	1532	1996	3580	3306
Райзнер	—	2422	4857	3465	—	605	2765
Прец й Дефт	—	—	—	—	—	—	—
Гевель	—	—	—	—	—	—	—
Томзон	—	—	—	—	—	—	—
разом	—	6649	9079	6723	1996	6787	10618
Люблин	—	369	—	—	429	154	—
Замость							
Горн й Рігер	—	618	531	866	328	9605	2355
иньші	—	—	—	—	30	414	—
разом	—	618	531	866	358	10019	2355
Познань							
Вробель	—	—	—	—	—	190	—
иньші	—	196	560	1538	817	2509	—
разом	—	196	560	1538	817	2699	—
Краків							
Меркель	117	654	1415	36	412	—	—
Рап	599	780	1063	1910	2835	—	—
Францкович	—	265	—	—	364	—	—
Цірус	—	—	1022	517	—	—	—
С. Брікнер	—	—	255	240	—	—	—
Я. Брікнер	—	—	—	—	—	—	—
Феста	—	—	—	—	—	48	1723
Ман	—	—	—	—	—	—	—
Боцанович	—	—	—	—	—	—	—
иньші	—	24	64	136	—	1027	812
разом	716	1723	3819	2839	3611	1075	2535
Ярослав	—	—	—	—	—	—	—
Бжезіна	—	148	180	—	183	—	—
Хенціни	—	49	—	—	—	—	—
Вскова	—	—	—	—	—	—	—
Львів	321	2232	264	836	755	1098	—
(не подане місце походження)	3367	148	158	13	4976	9028	6097
	5120	12025	14591	12815	13125	30860	21605

1624 p.	1625 p.	1626 p.	1627 p.	1628 p.	1629 p.	1630 p.	1631 p.	1632 p.	1633 p.	1634 p.
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
9332	10999	2615	—	2719	5390	4916	5390	—	—	—
—	—	—	—	—	—	1161	1548	4149	3389	2530
958	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1550	2531	815	1839	—	2339	2136	3825	6339	3884	6494
—	1130	4886	5310	1390	322	2920	2087	—	—	—
—	—	—	—	2251	2197	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	1378	4151	5526
11840	14660	8316	7149	6360	10248	11133	12870	11866	11424	14550
118	—	—	205	—	1251	—	—	1198	—	—
1279	457	—	—	—	1493	—	1234	961	548	1313
—	—	190	—	—	—	—	243	—	—	—
1279	457	190	—	—	1493	—	1477	961	548	1313
902	1080	380	—	—	676	1855	2441	1475	—	—
—	—	—	100	443	—	419	—	—	—	663
902	1080	380	100	443	676	2274	2441	1475	—	663
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1429	275	—	750	534	653	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1071	5122	3249	—	1654	2174	611	1459	—	—	—
714	—	—	—	—	—	—	2522	4539	1886	1538
200	—	—	—	—	48	753	—	—	—	—
1747	208	1341	1511	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	1219	360	336	1552	768	240
—	—	758	620	1542	588	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	135	—	—	1100	—	540
5161	5605	5348	2881	3730	4817	1724	4417	7191	2654	2318
—	560	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	1127	2113	—	—	—	—
—	—	—	864	498	870	1020	—	—	—	882
1973	11230	1633	1872	1313	1361	256	2275	921	—	—
21073	33592	15867	13071	12344	21843	18520	23460	23612	14626	19726

Що до родів сукна, то маємо тут такі самі сукна як в записках Боїма. З Іданська і других міст приходять фалендиші, бретлести, каразії, зникають лиш дунські сукна а стрічає ся два-три рази новий рід „gasie“. З Кракова крім кірів й моравських находять ся ще шлеські. Сі назви міняють ся, так що трудно розпізнати котрі сукна дійсно походять зі Шлеська, котрі з Моравії; кіри є й шлеські і моравські. Крім загальних назв носять вони ще й спеціальні: маємо iczinskie, olomunieckie, przeborskie, miedzeryczkie, zlotogurskie, broniowskie, nairoczkie, lemberskie, grimberskie, klockie, opawskie, baie, freistetery, — mnisze, barnadinskie, kapuczinery etc. З польських сукон крім бжезїнських бачимо всховські.

Ціна подана при одних сукнах за локоть, при других за постави; але в цілім часі від 1617 до 1634 р. ціна не та сама. В роках 1617 до 1521 локоть фалендишу коштує 45—85 гр., бретлесту 30—45 гр., постави каразії 14—20 зол., моравські й шлеські дешевіші 3—6 з., дорозші 13—20 з., бжезїнські 6 з. — В 1622 р. ціни нараз підносять ся майже у двое і більш менш удержують ся незмінно до 1634 р.: локоть фалендишу коштує 80 гр. до 300 гр., бретлесту 45—70 гр., постави каразії 25—40 зол., моравські й шлеські дешевіші 12—14 з., дорозші 20—32 з., бжезїнські 12 зол.

Сукна купують ся або „za gotowe“ або „na czas“: в другім випадку пише покупець „markcetel“, „cerograf“. Купці стрічають ся лиш в 3 місцях: 1) у Львові, звичайно в другій половині січня і в початках лютого, коло св. Аґнети (die Agnetis — 21 січня), 2) в Ярославі в другій половині серпня, по Успенію (die Assumptionis B. M. V. — 15 серпня і 3) в Люблині в лютім (na gromnicze, 2 яютого) і в початках червня (na szwiątki — Зелені свята).

Крім торгівлі сукном пробує Гайдер торгувати й дечим иньшим. 20 серпня 1628 р. записані великі купна волів: 1) od Wielmożni IMP. Ifroziny Szeniawski 202 волів, штука по 24 зол., разом 4800 з., 2) od Rachwala zida satanowskiego 51 волів, штука по 30 з., разом 1500 з., 3) od Waszila Porowica z Morachwy 30 волів по 26 з., разом 780 з. 4) od Maczeia Weselowskiego 27 волів по 23½ з., разом 634 з. Всіх волів було 310, разом коштували 9514 з. Сі воли послає do Szwitnice slonski; дорога і удержане волів коштують 1800 з. В Свидниці продає їх PP. Eliaszowi i Kasprowi kup-

cum z Lignice ca 8700 зол.; інтерес не удав ся: „vtraty na tich wolach“ 8¼ з.

Інша записка дотикає шовкових матерій („jedwabnim materium“). Їх купує Гайдер die Asum. ВМВ. 1632 р. в Ярославі за 4123½ з. 11½ гр., od pp. Wincentego Barsoli, Bartolome... Battini i compani z Krakowa na czas... to iest cum ea conditione do dwu lat takowy handell obione dla wprawienia szie do takowego towaru sprzedawania, a gdzieby mi szie takowy handel po wszem dwu lat na dalszie lata podoball a takowy dalej prowadzicz chczial, na dobry to woley moiey zostawa takze у РР.: moich creditorow zwisz mianowanich mnie creditu daley dawacz.

Крім докладних рахунків з 1617—34 рр. маємо в книжці Гайдера ще кілька записок з 1646 р., що кпдають трохи світла на дальшу торговлю нашого купця. Товар, котрим він торгує, досить різнородний: 1) платить Шимонови Зуховичови за сукна 752 з. 15 гр. 2) Янови Бенедиктови Савіолі за шовки (за blawaty). 3) Р. Philipowi von Dike за селедці 1940 зол. Але головну сплу вкладав Гайдер, здасть ся, не в куповане чужих виробів, а в продажу краєвих продуктів. Перше місце займає продаж поташу (попелу). Гайдер стоїть тут в спілці з Якубом Деменсом. 14 грудня 1645 р. робить контракт з чернігівським воєводою Мартином Каліновским „na 179 beczek potaszu, ktore maia gdanski wagi wynieszc sziffuntow 1023, kazdy sziff(unt) a f. 14“, — разом 14322 з. Але колиб „szia wiency pokazalo na wadze nad 1023 sziff(untow), powinien JM. bende zaplaczic za pokazaniem extractu wagi gdanski“. Пізнійше воєвода додає ще на той сам контракт „beczek 15 potaszu, ktore wazicz mieli sziffun(tow) 83½ a f. 14“, — за 1169 зол. Крім сього воєвода дав „na zadatek furmanum do ronk p. Jakoba Dementsa“ 2800 зол. В тім інтересі п. авдоподібно іде до Гумана Деменсів син, Абрагам: Гайдер дає йому „na wuprawe“ 100 зол. Потім робить спілка контракт з Петром Гольстом, слугою Петра Генриха в Іданська і своїм коштом посилають куплений поташ до Іданська. Але на місцю 26 серпня 1646 р. „według popielni wagi i auszugu pisarza dworu popielnego P. Jana Wolnera“ найшло ся лише „netto sziffunt(ow) 1064 lisfunt(ow) 2; nie dostaie do wagi humański jako sziffuntow 42, lesfuntow 8“. За 1064 шіффунтів дістав Гайдер 31923 з., по 30 зол. за шіффунт — значить ся два рази дорозше, як платив в Умані.

Друга продажа записана в книжці: в Ярославський ярмарок в серпню 1646 р. продає Гайдер Гольстови „wosku szmalcowanego, wagi lwowski wazil kamieni 176 p. 18¹/₄“ — за 3218 з. 18 гр.

Про масткові відносини Гайдера інформує добре „Inwentarz y dispositio dobr niebosczyka slawney pamieć(i) pana Macieia Haydera, rayce lwowskie(go) podlug testamentu iego, osobliwym rescriptem krola JEMci approbowane(go), takze przewielebne(go) JEMci Ha Jana Tarnowskiego, arcybiskupa lwowskiego, o czym są pisma dostateczne“ (рукопись бібл. Оссолінських ч. 2157). Гайдер умер 16 марта 1655 р. без спадкоємців; реєстр його майна роблять „panu rayce iako dziedzice y executorowie“. Готовими грішми нашло ся 8442 зол., золото, срібло, перли, перстені були варті 5600 з., одіж, постіль і и. 1760 з., стрільби, зелізо і и. 600 з., вино¹⁾ й мід 1230 з. Гайдер мав в ринку половину камениці („Froniwenkowska nazwana“; друга половина була Александра Убальдіні), з котрої приходив чинш 2164 з. Мав ще „ogrod budowny z domem przyległym na Psim Rynku, ktory potym Moskwa z kozakami 1655 spustoszyli“ й „osobny plac na Psim Rynku albo raczey na Wroblecy ulicy“ (за нього „Jan Gospodarz“ дав 500 з.). Крім сього тримав в посесії пасіку „z gruntami przyległemi za S. Sofia“. Там вів Гайдер сільське господарство, мав 4 пари коний²⁾, 30 штук товару, кури, гуси і и.; нашло ся також 50 кіп жита і 40 кіп гречки. Мав також зносини з сусідніми селами, „wziął był z Zubrze psczoły, które spectabant ad collegam consularem³⁾ y z tych rozmnożył pasieke“; записані також „długi y pozuczane pieniądze etc. v chlopow Zubrzeckich y Sichowskich“.

Місто було винне Гайдерови 12870 зол.; 1648 р. дав він на окуп Хмельницькому 3253 зол., 1655 року — 4170 зол. (остання сума вчислена в міські довги).

На с. 20 рядок 4 зв. замість: пшеворські має бути: пшеборські.

¹⁾ 21 січня 1630 р. купив Гайдер „9 beczek wina wengerskego“ за 1080 зол.

²⁾ Певно в власної стайні були коні, що Гайдер давав за сукна: 6 цвітня 1618 р. Францковичови, в липню 1618 р. Мерклеви, 26 серпня 1620 р. Деменсови.

³⁾ Гайдер був райцею від 1630 р., див. Зубрицького Kronika miasta Lwowa с. 272.

Miscellanea.

„Люди в пенезех“.

Стара термінологія не знала таких технічних термінів, як нинішнє право, й тому треба бути дуже обережним в генералізації значіння старих виразів і назв. Коли певна група текстів дає нам певне значіння для данного терміну, се не виключає можности, що він мав в дійсности значіння дещо відмінні, і на се може знайти ся иньша група документів з таким відмінним значінням. Отже категорично відкидати всякі иньші значіння даної назви, окрім представленого певними документами, небезпечно.

Такі загальні гадки викликає контрверсія що виникла між істориками литовського устрою. Проф. Любавский ототожнив був закупів литовського права з наймитами; проф. Ясинский то збив, а за те поспішив ся заявити, що проф. Любавский помиляеть ся, відріжняючи від закупів „людей в пенезех“, бо се теж саме, як показує ряд текстів¹⁾. Дійсно, тексти, вказані Ясинским, зближають понятя закупства з понятем „бути у пенезях“. Але він зовсім неоправдано ототожнює абсолютно сі вирази і заперечує мов би документ, наведений у Любавского на доказ ріжниці сих двох виразів, такої ріжниці не містить.

¹⁾ Любавскій Областное дѣленіе и провинц. управление в. кн. Литовскаго с. 393—5. Ясинскій Закупы Рус. Правды и памятниковъ западно-русскаго права. (Сборникъ посвящ. Буданову с. 456—8). Див. про се також мою Історію України-Руси т. V с. 117—118.

З огляду що сей спірний документ досі наводив ся лише у витягах на виривки, а він сам по собі дуже інтересний для пізнання сеї термінології, то я наводжу його в цілости (Записи 12 л. 184):

Потверженьє Леньку Федоровичу Сасину на замену именья его Свислочы а на имене Гнойницу з паном Иваном Аньдреевичом обойга в повете Городенском лежачых на вечность.

Жыкгимонтъ — чынимъ знаменито симъ нашимъ листомъ, хто на него посмотрит або чтучы услышыть, нынешнимъ и потомъ будучимъ, кому будетъ потребъ того ведати. Прышодшы перед насъ обличьне подскарбий пашъ дворный державъца веленьский папъ Иванъ Андреевичъ а дворанинъ нашъ Ленько Федоровичъ Сасинъ поведпли перед нами, ижъ они меняли межы собою именьи доброволне, и панъ Иванъ подскарбий дал Леньку Сасину именье свое на имя Гнойницу со вьсьми земьлями пашьными и бортьными и с сеножатыми и с прыкуплеными земьлями и закупными и зъ гаи и дубровами и с хоромами и со вьсемъ будованьемъ, што колвекъ естъ в томъ дворе, и со вьсимъ с тымъ, какъ онъ самъ держал, ничого на себе не заставляючи, кромъ челяди неволие и закуповъ и наймитовъ и окромъ дву боярышовъ его Богданъца а Янеля Мопсевича — тыи мають со вьсьми статьки своиими за пана подскарбего пойти, а земьли свои Леньку зоставити. И к тому панъ подскарбий поступилъ ему дву земль своих: наше данины на имя Торабаровъщыны и што ся дотычетъ, ижъ Унучьки не въ которую часть тое земьли Тарабаровъщыны в поля и въ дубровы впираются, панъ Иванъ маеть з ними о томъ право мети: естли тую земьлю под ними зыщеть, тогды маеть тую землю Леньку подати, пакъли жъ панъ Иванъ того не зыщеть, тогды Ленько не маеть в тыи поля и дубровы уступати ся. А которыи люди прыхожи в том именьи были за паномъ Иваном у пенязех, тыи люди мають Леньку служыти, а который бы человекъ не хотел ему служыти, и онъ маеть Леньку пенязи отьложыти подде запису своего и отъ него доброволне понти прочъ, а земьли их маеть Ленько держати. А къ тому папъ Иванъ прыдал ему готовизною пятадесят копъ грошей литовское монеты по десяти пенезей в грошь, п которыи листы твердости и прывилъя пан Иванъ на тое именье Гнойницу мел, онъ тыи вси листы и прывила Леньку подавал. А Ленько Сасинъ и зъ жоною своею Ганьною и з детми своиими пану Ивану подскарбему яапротивьку того дали именье свое въ Городеньскомъ повете на Свислочы, которое именье по жоне его Ганьне ему ся было достало, и с тыми двема пустовъщынами, што на нас выслужыл: Некрашовщыну а Манъцевъщыну с прыкупными земьлями п закупными. И на то Ленько Сасинъ тыи вси листы твердости папа Ивановы и его листъ меновный перед нами

вказывалъ и билъ намъ чоломъ, абыхмо ему на то дали нашъ листъ и тоє именьє выше писаное потвердили ему нашимъ листомъ на вѣчность. Ино мы з ласки нашеє на его чоломбитъє то вчынили, на то дали ему сес нашъ листъ и тоє именьє, мену его, какъ выше в семъ нашимъ листе выписано, потвержаємъ снмъ нашимъ листомъ на вѣчность ему самому и его жоне и их детемъ и напотом будучым их спадкомъ со всьими землями пашьными и бортными и съ сеножатыми и зъ гаи и лесы и дубровами и з ловы зверыньными и пѣташьными и со озеры и з реками и з речьками съ ставы и з млыны и их вымелки и з бобровыми гоны и з служьбами и входы всих тых земель, и з даньми грошовыми и медовыми и бобровыми и куничьными, и з дякты оржаными и овѣсяными, и со всьимъ с тымъ, какъ ся тоє именьє выше писаное Гънойница здавна само в себе ся маеть, подле мены его и листу меновного, и воленъ Левько Сасинъ и его потомъки тамъ двор себе збудовати, млыны и ставы справити и люди садити и прыбавити и розшырыти и къ своему лепшому и вжыточному обернути какъ сами налепей розумеючы. А на твердость того печать нашу казали есьмо прывесити къ сему нашому листу. При томъ был державъца ушьполскій и пенянский панъ Станиславъ Миколаевичъ. Писанъ у Судомыры под лет Бож. Нарож. 1524 месеца сен. 3 день ипѣдыкъ 13.

Як бачимо в документі зовсім виразно відріжені: а) челядь невольна, б) закупа, в) наймити, г) люди у пенязех. Перші три категорії людей давній власник виводить з собою, „люди прихожи у пенезех“ лишають ся новому власнику. Отже „люди у пенезех“ не зовсім і не завсіді значить теж саме, що закупа. Про закупа теж можна сказати, що він пробуває „у пенезех“, але не все, що може бути „у пенезех“, мусить бути закупом в значінню застава (може бути, як то я говорив в рецензії праці проф. Ясинского, в т. LXII с. 10, і понятє „закупа“ в дійсности було ширше, ніж розуміє Ясинскій). В данім разі „люди прихожи“, що були „за паномъ Иваномъ у пенезех“, очевидно не люде заставні, а селяне прихожі, що осіли на ґрунтах „пана Івана“ й діставши від нього на господарство ріжне „успоможєньє“, видали йому „записи“ на певний грошевий еквівалент тої підмоги. Так зовсім справедливо толкував Любавскій. Припущєнне Ясинского, що тут „закупа“ означають тих закупнів, що сиділи в дворі, „а люди в пенезех“ тих закупнів, що осіли на панських ґрунтах, являєть ся виразним натяганнем тексту, й власне в такім разі зміст документу міг би тільки викликати всякі непорозуміння супроти того, що всі закупа без огрєнчєннє мають бути виведєні з маєтности давнім властителем.

Ще більш штучне й довільне толкованне його, що тут „люде в пенезех“ можуть означати закупів, що сидять на закупних, себто заставних (але не їх) землях; для чого з такого закупа в квадраті має вийти „чоловік в ненязях“, лишаєть ся зовсім незрозумілим.

М. Грушевський.

Вірша про отця Негребецького.

Гумористично-сатиричне віршуванє на Україні при кінці XVIII в. було значно багатше і ширше своїм обємом, як ми доси думаємо. Далеко не всі плоди того віршуваня, про які до нас дійшли відомости, були опубліковані, хоч їм і пощастило попасти в рукописні записки; иньші ходячи з уст до уст попали в забутє або ждуть доси щасливої руки принагідного записувача. До числа таких вірш, що хоч давно записані, пізно появляють ся в друку, належить і отся вірша, яку подаю далі. Публікую її тут із трьох копій, які з ріжних сторін дійшли до моїх рук. Ті копії йдуть також із ріжних жерел і виявляють деякі відміни в тексті; можна би навіть із деяким правом говорити про дві редакції: вчаснішу, польсько-українську, і пізнішу, чисто-українську.

Перша копія містить ся в бібліотеці Оссолінських у Львові в рукописі ч. 4017, вписанім у інвентар під титулом „Wiersz pora Nehrebeckiego“, в самім тексті титул відмінний „Powieść pora Nehrebeckiego“. Рукопис на 10 картках великого 4° (велике листове folio), писаний одною рукою десь у початках XIX в., гарною латинкою, містить саму тільки сю віршу в 202 рядках, без ніякої передмови ані уваги, де, коли й ким вона записана. Перші 20 рядків зложені польською мовою, і се головний знак, який відріжняє сю копію від двох дальших, що записані остатніми роками з устної передачі.

Друга копія зладжена українським артистом-малярем А. Сластьоном і мала бути надрукована в „Кіевской Старинѣ“, та російській цензурі наш старий віршописець видав ся занадто небезпечним і вона не допустила його віршу до друку. У мене під рукою щітка відбитка тексту вірші п. з. „Отець Негребецький“, до якої д. Сластьон додав ось яку вступну увагу, яку наводжу в перекладі на нашу мову: „Вірша про уніятського попа: Віршу про уніятського попа, отця Негребецького, яку отсе подаю на увагу читачів К. Ст., чув я уперве в місточку Копайгороді, подільської губ., шаргородського пов.

Се було в р. 1876. В Копайгороді я проводив літо у свого товариша по академії і там познайомив ся з місцевим молодим іще ксьондзом, що дуже гарно грав на гітарі і ще краще співав українських пісень. Він власноручно записував для мене відомі йому пісні, і між усякими жартами та вигадками я почув від нього також відривки про о. Негребецького. Тоді я не надавав сим віршам ніякого значіння і не просив записати їх, а пізнійше й зовсім забув про них, аж ось три року тому мені пощастило записати їх уже в Петербурзі, від Подолянина, доктора Е. Грибинюка. Сим разом вірша про отця Негребецького записана, здасть ся, в цілости, а про її літературну стійність та значінне в ряді иньших подібних виплодів української сатири, мабуть початку минулого віку, лишаю судити самим читачам“.

Стільки д. Сластьон. З його уваг не видно, чи вірша ввійшла в уста простого народа; видно лише, що вона держить ся серед інтелігенції, мабуть залюбки в польсько-католицькій сфері. Польським 20 рядкам першої редакції відповідає тут початкових 60 рядків; за те дальше оповідане числить лише 130 рядків, із яких многі, переходячи з уст до уст, значно попсували ся та повкорочували ся.

Третій варіант прислав нам один непідписаний земляк із Петербурга з увагою, що саму віршу він записав у Полтавщині, але ті, що переказували її, чули її на Поділлі, де вона ходить між народом. Наш дописуватель додає, що вірша сильно розповсюджена в деяких місцях і він чув її від рибалок понад Дніпром. Варіант дуже близький до Сластьонового, декуди дає текст поправнійший, та переважно ще більше попсований.

Друкуючи сю віршу кладемо в основу найстаршу копію з бібліотеки Оссолінських, заступаючи одначе її вступних 20 рядків українським вступом варіантів другої редакції (С.-Сластьон і П.-Полт. губ.) і містячи польський текст у нотці. Для дальшого тексту виписуємо варіанти обох пізнійших копій та зазначаємо ті місця, що в них пропущені, лишаючи без уваги ті місця, де в копії Оссол. є повні вірші, а в обох иньших неповні. Правопись і інтерпункцію модернізуємо.

Отець Негребецький.

Є село Негрибка, воно на Подолі;
Там двір є, церква, парохівня доволі;

- Нарід все достатний ¹⁾, бідних було мало,
Усі ²⁾ жили як Бог казав, що кому ся стало.
5. А скоро у згоді ³⁾ живуть добрі люде,
То там при них ⁴⁾ і другим добре буде:
Добре для попа, добре для прислуги,
Котра не знає ні бідні ні туги.
Дяк, паламарь гладкі, тільки піч бідняка:
10. Хоч ⁵⁾ не старий і розумний, грохи був гуляка.
Не душив копійку ⁶⁾, не міг доробити[сь].
Бо частенько і гульненько любив веселітсь. ⁷⁾
Раз якось ⁸⁾ захотілось йому погуляти,
А ⁹⁾ не було за що — деж тут гроший взяти?
15. От він у цім горі дав собі таку раду ¹⁰⁾:
Скликав ¹¹⁾ до себе цілюю громаду
Тай ¹²⁾ каже: „Браття, ви знаєте ¹³⁾ сами,
Що вже літ до ¹⁴⁾ двадцять, як тут живу ¹⁵⁾ з вами,
А яка з того користь і який пожиток?
20. Ніби ви ¹⁶⁾ не бідні, маєте й добиток,
Поля, ниви, садиби заможні,
Декотрі з вас живуть ¹⁷⁾ як вельможні —
А нікому й доси не прийшло ¹⁸⁾ згадати,
Що й о спасенії душі треба подумати.
25. Треба старатись, як і другі ¹⁹⁾ люде,
Нехай як у них, так і у нас буде.
Чи ж то ²⁰⁾ конечно в Почаїв ходити,
Колиж такий само празник ²¹⁾ можна освятити
І у нас в Негребках ²²⁾, який там буває?
30. Нехай же кожен із вас подумає ²³⁾,
Щоб і Богу було мило і для вас всіх сладко:
Зберімо ся ²⁴⁾ разом та зробімо складку —
Так, невелику, але і немалу,
Щоб у час добрий, щоб ²⁵⁾ мені ся вдало ²⁶⁾

¹⁾ С. Людий все достатних ²⁾ С. Всі ³⁾ П. у пригоді ⁴⁾ П. у них; дальші два рядки вас. ⁵⁾ С. Хоць ⁶⁾ П. Копійки ⁷⁾ С. веселити ⁸⁾ П. як ⁹⁾ П. Тай ¹⁰⁾ С. Таку собі в тім горі дав він раду ¹¹⁾ С. Зібрав ¹²⁾ С. І ¹³⁾ П. Братія, знаєте вже ¹⁴⁾ П. за ¹⁵⁾ П. живу я ¹⁶⁾ С. Щосьте ¹⁷⁾ С. вас. ¹⁸⁾ П. пришло ¹⁹⁾ С. як другії ²⁰⁾ П. Чи тож ²¹⁾ С. Коли й в Негребках ²²⁾ С. Такий самий празник ²³⁾ П. Так от подумайте, погадайте ²⁴⁾ С. Зберіте ся ²⁵⁾ П. вас. ²⁶⁾ С. удало

35. З вашими грошима ¹⁾, з просьбою ²⁾ мою
 Виробить на празник для вас ³⁾ привелею.
 А я з благочинним і з всіма попами
 І з біскупом лучче ще, як з вами
 Знаком і дам раду, а як буде треба,
40. Я готов зайти аж ⁴⁾ до неба:
 Знаю я і в небі
 Таких, що услужать в церковній потребі⁴⁾.
 Громада се вислукала ⁵⁾, погадала,
 Сто злотих зібрала і попові дала ⁶⁾.
45. Піп палицю в руки взявши ⁷⁾
 І гроші тії ⁸⁾ сховавши,
 Уставши ⁹⁾ раненько помолив ся Богу
 Тай ¹⁰⁾ рушив в дорогу.
 Пройшло ¹¹⁾ дві неділі, громада чекає,
 50. На усі дороги-попа ¹²⁾ виглядає.
 Чекають ¹³⁾, виглядають і думають люде,
 Що як ся піп верне ¹⁴⁾, в селі празник буде.
 А піп за очима добре празникує,
 Ані гадки за привелею, так там бенкетує!
55. По своїому як знає, гуляє ¹⁵⁾,
 А ¹⁶⁾ скоро складки громадської не стає ¹⁷⁾,
 Скоро до копійки з грошей так ізвів ся,
 Аж четвертої неділі ¹⁸⁾ заледве вернув ся.
 І скликав громаду, а сівши ¹⁹⁾ па лаву,
 60. Із свого посольства таку здав [іій] справу ²⁰⁾:

¹⁾ С. грішми ²⁾ С. а прозьбою ³⁾ С. нас ⁴⁾ П. То я зайду і ⁵⁾ С. дод. подумала ⁶⁾ С. і йому віддала ⁷⁾ С. у руки узявши ⁸⁾ П. Тії гроші гарненько ⁹⁾ С. Встав ¹⁰⁾ С. І ¹¹⁾ С. Минуло ¹²⁾ П. На всі шляхи ¹³⁾ П. дод. попа ¹⁴⁾ П. як піп вернеть ся ¹⁵⁾ П. Знай по своєму гуляє ¹⁶⁾ П. що ¹⁷⁾ П. не стане ¹⁸⁾ С. До неділі четвертої ¹⁹⁾ П. Вернувшись, сівши ²⁰⁾ С. Таку свого посольства здав справу; П. склав справу. Замість слх 60 рядків у Оссол. читаємо:

Powieść popa Nehrebeckiego.

Jest wieś Nehrebka, gdzie dziedzice sami
 Często bywają ruskiemi popami.
 Z tych jeden zostawszy w tym stanie,
 Miał do gorzalki wielkie przywiązanie,
 A zmarnowawszy swój majątek cały,
 Gdy się sposoby pijaństwa przerwały,
 Przyrzeka, że odtąd pić przestanie,

- „Як тільки-м ¹⁾ вийшов помолвившись ²⁾ Богу
 В наміреную до Рожиск ³⁾ дорогу,
 Зараз мня ⁴⁾ здібав секретарь біскупа
 І рече: „Яка то у вас мисль ⁵⁾ глупа,
 65. Аби сто злотих на привилей ⁶⁾ стало!
 Там сто червоних ⁷⁾, і то еще мало“.
 Як мені зачав о всем толкувати,
 Скільки то кому потреба оплати
 „То в консисторії, также до печати,
 70. Канцеляристам также треба дати.
 А біскупові? Он не возьме мало.
 Также [би] твоїх сто злотих достало!“⁸⁾
 Я му вклонившись против его мови
 Експлікував ся на то тими слови ⁹⁾):
 75. „Що народ ¹⁰⁾ бідний, ледво що зібрали
 І тх сто злотих, котори-мші ¹¹⁾ дали.
 Маю я надію, що ми не одкажуть,
 І милосердность якую покажуть“.
 Секретарь на то: „Добре говорити,
 80. Але кождому треба їсти, жити.
 З чогож би вони в консисторії жили,
 Щоб милосердность на вас положили?
 Милосердія нема, тільки в небі;

Ale ażeby mu parafijanie
 Sto złotych składki dali do koszyka,
 A on przywilej na prażnik uzyskać przyrzeka.
 Przedkładając im, że funduszu mało,
 Wiele by potrzeb w cerkwi się zdało,
 Że się swym trudem do tego przychyli,
 Byłc pieniądze na expens złożyli.
 Gdy parafian swoją mową skruszył,
 Zabrał pieniądze i z domu wyruszył,
 Wszystkie przepiwszy po niemałym czasie
 Wrócił napowrót wymokły iak w kwasie.
 Aby przed ludźmi zakrył swoją winę,
 Taką za prawdę udaie przyczynę:

¹⁾ П. Скорошно вийшовши; С. Скоро-м но вийшов ²⁾ Осс. помолвив ся ³⁾ П. В нареченную; П. і С. дорожеств дорогу ⁴⁾ П. мене ⁵⁾ С. і П. яка в тебе мисля ⁶⁾ С. Як же би тобі сто золотих; П. Чи то б тобі ⁷⁾ П. Коли сто червінців; С. Такп ⁸⁾ Отсих шістьох рядків ані у С. ані у П. нема ⁹⁾ С. Я на такі слова і по такій мові відказав ему: „Говорить здорові!“ П. Я по такій речі ¹⁰⁾ С. і П. у нас нарид ¹¹⁾ С. і П. що мені.

- Тут кождий о свей думаєт потреби
85. Нема тут за чим довго пробувати,
Бо ся не можна чого сподівати⁴.
Думаю собі: „Дурно я трудив ся
І на дорогу не мало стратив ся!¹)
А знавши добре входи²) і до раю,
90. Яюсь я преце і там ся запхаю.³)
Відти вже ближше до неба дорога —
Вже аж [я] піду до самого Бога⁴.⁴)
Пустившись іду⁵) а все мановцями,
Проходжу ліси, поля, гори, ями⁶),
95. А все⁷), день і ніч через⁸) дві неділі,
Преце-м зобачив⁹) рай ще о дві¹⁰) милі.
Там чисте поле окрите цвітами,
І аж до раю нема жадной тамп.¹¹)
Прийшовши під рай¹²), аж там стоять сходи,
100. По тих¹³) до неба заходять народи.
Не так ми¹⁴) скучно доти було¹⁵) іти,
Але на сходи як прийшло влазити¹⁶),
Так ми ся здало¹⁷), же їм нема конца:
Вони стояли еще¹⁸) висше слонця.
105. А щож робити, колим ся затрудив!
Міркую собі: „Я не буду блудив,
Піду в другини, а в небі знакомі,
Пустьять мя, приймуть, не будуть лакомі,
Аби що дати, бо вони в роскоши,
110. Не потребують уже наших грошій“.¹⁹)
Передомною ішов²⁰) Німець в краю;
Запитали ся подлугі обичаю²¹):
„Хто входить в сьвіта?“²²) Німець рече: „Ich!“

1) Отсих 12 рядків у С. і П. нема 2) С. Знаю я входи аж; П. знаю я ход 3) С. яюсь я і туди запхаю; П. допхаю 4) Сих двох рядків у С. і П. нема 5) С і П. Іду я до раю 6) С. Там такі гори, ліси й ями; П. бо там такі ліси, гори та ями 7) С. вас. 8) П. Аж через 9) С. П. Забачив я 10) С. П. за дві 11) Сих двох рядків у С. і П. нема 12) С. Прихожу я до раю; П. Доходжу до 13) С. і П. По котрих 14) С. і П. мені 15) С. і П. страшно було на них 16) С. і П. Як прийшло на них влізати 17) С. і П.; Я думав 18) С. А вони стоять отак іще; П. бо вони 19) Отсих 6 рядків у С. і П. нема 20) С. Коло мене ішов; П. Зо мною 21) С. сьвятій Петро синтав по своєму звичаю 22) С. П. „Хто там сходе в того сьвіта до неба?“

- То святий Петро подумав ¹⁾, що мніх,
 115. Тай пустив Німця в небо як на сьміх ²⁾.
 Зараз відчинив для мене ворота,
 І мене вийти теж взяла охота ³⁾.
 Зараз мя пізнав, що не по німецьки ⁴⁾ :
 „О, як ся маєш, отче Негребецький!“
 120. Реку: „Здоров єм за благословенєм
 І перед Богом Вашим ся вставленєм“ ⁵⁾
 „Що тя до неба такого загнало? ⁶⁾
 До нас приходит з того сьвіта мало“ ⁷⁾
 „Велика, ⁸⁾ отче, церковна потреба
 125. Змусила мене прийти ⁹⁾ аж до неба.
 У нас єсть церков, але на публіку ¹⁰⁾
 Жадного в року ¹¹⁾ нема в ней празнику.
 Люди убогі і я не богатий, —
 Щоб який преце з того профіт мати.
 130. Щож, в консисторії як нема оплати,
 Трудно убогим аби-що вскурати.
 Біскуп без грошній теже не зарадит,
 Також убогий з ними що порадит?
 Поміркувавши, що там не до ладу,
 135. Самого Бога буду просить взгляду“ ¹²⁾
 „Щож, ти знакомий, не довго забавиш, —
 Рекл мені Петро, — і все діло справиш“ ¹³⁾
 [І] запросив мя до свого фільварку, ¹⁴⁾
 Казав горілки наляти ми в чарку...
 140. Там то роскошно всі жпвуть небяни!
 Вони богаті, як на сьвітї пани. ¹⁵⁾
 Тут ми до пізна [собі] учтували,
 Аж поки всі в небі спати полягали. ¹⁶⁾

¹⁾ С. П. Сьв. П. не дочувши та думав ²⁾ Осс. сей рядок вас. ³⁾ С. П. сих двох рядків нема ⁴⁾ С. А мня як уздрив, тай пізнав: це не по німецьки; П. А мене... бо се ⁵⁾ Отсих двох рядків у С. і П. нема ⁶⁾ С. і П. замість сього рядка мають два коротші: Щож це таке там у вас стало, Що тебе аж сюди до неба занхало; П. А що там у вас таке... загнало? ⁷⁾ П. і С. того рядка не мають ⁸⁾ С. дод. перед сим словом: А я реку; П. вас. ⁹⁾ С. і П. Загнала мене з того сьвіта ¹⁰⁾ С. і П. У нас церква на посьміху ¹¹⁾ С. Ні жадного року ¹²⁾ Сих 8 рядків нема ані в С. ані в П. ¹³⁾ С. Тут довго не забавиш і се діло справиш; П. О, се діло тут не забавиш, скоро справиш ¹⁴⁾ В Осс. і С. сей рядок стоїть на другім місці; П. Тай казав мене ¹⁵⁾ Сі два рядки в С. і П. вас. ¹⁶⁾ Сі два рядки в Осс. і С. вас.

- По учті Петро казав рано встати,
 145. Аби ще Бога без діла застати;
 Бо як бим трафив на другу справу,
 То мою просьбу вкинулиб під лаву;
 Але так треба, абим я застав,
 Як тільки рано аби Господь встав.¹⁾
150. І я там, доволі наївшись, напившись
 Ліг спати під стропом, в солому зарившись.²⁾
 Аж на завтра будять мене й дають знати,
 Що пора вже йти до Господньої хати.³⁾
 Там то весело у небесах⁴⁾, браті!
155. Такі палаци, що хата на хаті!
 А так сияє ясно, бо єсть свічок сила⁵⁾,
 Як коли б наша⁶⁾ коршма загоріла⁷⁾.
 Іду в палаци, где боже мешканя —
 Сьвята Параска просить на сніданя,
160. Сьвята Кулина табаков⁸⁾ частує, —
 Аж ми ся серце од всего⁹⁾ радує.
 Другі знакомі также запрашають,
 Що душі мило, всего досить мають¹⁰⁾.
 А я ся спішу, щоб ся не спізнити, —
165. Потому прийду, тепер треба йти¹¹⁾.
 Входу пребувши всі небесні чати
 Аж до передови богової кімнати¹²⁾,
 І виджу двериза, що в великій хаті¹³⁾
 Бог Отець¹⁴⁾ сидить на злотім варстаті;
170. Син божий близько сидить¹⁵⁾ на полиці
 На дуже прекрасній, багатій¹⁶⁾ столиці;
 Дух сьвятий піби вічого не знає,
 Сидить на пецу¹⁷⁾ і горох дзюбає.
 Призвавши мня Бог закричав на слуги:

1) Сих 6 рядків у С. і П. нема 2) Оссол. сих двох рядків нема; П. І я теж наївшись 3) Сих двох рядків у Осс. нема; П. що треба йти; С. додає ще: Привелеї зиськати 4) С. От жиють у небесі; П. Ог живуть небесні браття 5) С. і П.: А свічок сила! 6) П. Тьфу! Коли б наша 7) Отсеї 4 рядки в С. і П. стоять по нашим 8) Осс. табаку; С. і П. табакою 9) С. і П. Аж ся дух і серце від того 10) С. і П. усього додають 11) Сих двох рядків у С. і П. нема 12) Замість сих двох рядків у С. і П.: Прихожу я до Господньої хати 13) Сей рядок у С. і П. вас. 14) С. Аж Господь Бог; П. Коли 15) С. сі два слова а П. перше з них вас. 16) С. і П. се слово вас. 17) С. собі на припічку; П. сидить на припічку.

175. „Може пождати еще який другий!
 Чом Негребецький стоїть за дверима?
 Я го доглянув своїми очима¹⁾.
 Чом не приступить і не скаже діло?
 Я его справу вислухаю мило“.
180. Тут я прескромно через поріг влажу²⁾,
 Як єму тільки діло мое скажу³⁾,
 Що я на празник привілею прошу
 І ото⁴⁾ просьбу од людий приношу⁵⁾, —
 „А⁶⁾ на якогж ти хочеш сьвятого?
 185. У мене знайдеш для тебе готово!“
 Я ся одизвав, що на Михайла
 З сили небесной, альбо Гавриіла⁷⁾.
 Зараз Михайл убравши ся в шати
 І меч до боку припасав—богатий;
190. На нїм холошні⁸⁾ тонкі, замшовї,
 По всїх швах злotoм облямованї;⁹⁾
 Куртка понсова¹⁰⁾ з золотими гудзачи,
 Шапка злоціста з білими перами,
 В жовтих чоботях¹¹⁾, крила як у пави,
195. Став перед Богом подлуг своєї устави¹²⁾.
 Я ся здумівши при порозї стою:
 А то архангел! Свою красою
 Нас не пошпетит, будет оборона,
 Которий его возьмет за патрона!¹³⁾
200. „Ото, Михайле¹⁴⁾, Негребецький просить¹⁵⁾,
 І ото просьбу¹⁶⁾ од людий приносить¹⁷⁾,
 Аби на твоє імя написати
 І привилеї їм на празник дати¹⁸⁾.
 Та — рече Господь, — як же тото¹⁹⁾ буде?

¹⁾ Замість сих 4 рядків у С. читаємо: А я стою за дверима, Аж Господь Бог доглянув мене своїми очима, І каже: Чогож то Н. стоїть за дверима? П. ...забачив... ²⁾ Осс. І запитав ся од первого разу; П. смиренно і ³⁾ С. Наче раб смиренних своє діло кажу; П. Наче раб смиренний ⁴⁾ П. такую ⁵⁾ С. сей рядок вас ⁶⁾ П. Добре, а ⁷⁾ С. П. А я реку: На Гавриіла, А по силі небесній на Михайла ⁸⁾ С. і П. холоші ⁹⁾ С. і П. золотом лямованї ¹⁰⁾ С. і П. золотяча ¹¹⁾ С. і П. жовті чоботи ¹²⁾ С. і П. по своїй уставі ¹³⁾ С. і П. сі 4 рядки вас. ¹⁴⁾ С. Михайло, — крикнув Бог, — чуєш; П. Угу, Михайло ¹⁵⁾ С. і П. про се ¹⁶⁾ С. такую; П. такеє діло ¹⁷⁾ С. і П. приносе ¹⁸⁾ Сих двох рядків у С. і П. нема ¹⁹⁾ С. Тільки як воно буде; П. Тількож слухай, якжеж се воно так.

205. Чи знають тебе тамтешії¹⁾ люде? "
 „Но — рекл Михайл²⁾ — пресвятїйшпї Боже,
 Негребецькїй мнѣ³⁾ познакошть може.
 Як тїлько зачав правтнну (?) учптн —
 Я его знаю, добре будем жити“.⁴⁾
210. „Пиши, Михайле!“ — Вїн зараз за крило
 Вхвativши жпво, аж мнѣ удвївило,
 Таке золоте перо витягнувши
 І коло стола Господнѣя стапувши,
 Добув чичуги, став темперовати⁵⁾,
215. Взяв лист⁶⁾ паперу і зачав писати.
 „Поки напишуть — Бог сказав⁷⁾ маршалку, —
 Негребецького возьмїть до фїльварку,
 Приймїть за гостѣя, дайте му⁸⁾ вигоду,
 Бо вїн струджений⁹⁾ з далекого ходу“.
220. Вивели мене в¹⁰⁾ пекарню, сїв я на припїчку,
 Дали менї їсти швеничну паляничку,
 І схаб свинячий упечений, тлустий¹¹⁾,
 І поставили на мнѣ капусту¹²⁾.
 Так заїдаю¹³⁾, аж не знаю годї,
225. Аж менї смалець тече по бородї,
 А тїї кости¹⁴⁾ на землю скидаю,
 І ангелики нїмї¹⁵⁾ забавляю.
 Тїлько поївши дали менї знати,
 Аби до Бога їти вже до хати, —
230. Галас зробив ся, бють бубни до трвоги,
 І я ся підняв, хтїв стати на ноги...¹⁶⁾
 Щось загриміло¹⁷⁾, ударили в дзвони, —

1) П. тамошнїї 2) С. А Михайло каже; П. вас. 3) С. Таки мене Н.; П. Та мене Н. 4) Замїсь сих двох рядкїв у С. і П. стоїть лише: Нехай і так! За сим рядком у С. і П. йдуть рядки (всїх 8) вїдповїднї до наших рядкїв 154—157 5) Замїсь сих п'ятьох рядкїв у С. і П. читаємо:

„Пиши!“ крикнув Бог. Всї ся здивували,
 Коло стола Господнього ставали.
 Схвativши за крило, таке золоте перо витягнувши,
 Зняв ножик з очкура, став темперувати.

6) С. і П. аркуш 7) С. і П. крикнув 8) С. і П. Дати йому всяку 9) С. ся струдив; П. струдив ся 10) С. Взяли мене у пекарню; П. на пекарню 11) С. і П. І схаба свинячого впеченого тлусто 12) С. Поставили менї в мискою капусту; П. миску з капустою 13) С. Я так їм; П. Їм я 14) С. і П. А кісточкї 15) С. І тим ангеликїв; П. Тай тим 16) Сих 4 рядкїв у С. і П. нема 17) С. Аж чуо; П. Коли се чуо.

- Шум ся, крик зробив: „Ну, до оборони!“¹⁾
 Зараз ся збігли Турки і Татари,
 235. Калмуки, Греки, Козаки, райтари²⁾,
 Збройне шаталапство,
 Ляхи, Жиди і всяке поганство:
 „Чорти в Люципером збирають ся,
 І вже в небо впирають ся!“
 240. І я до свого пірвав ся костура,
 Гонив за чортом, не бачив, де джюра, —
 Як на ню трафив, так оба посполу
 Аж до земного полетіли долу.³⁾
 А привілеї при такій недолі
 245. Там ся у Бога остали на столі...⁴⁾
 Шкода, панове громада, того⁵⁾ опустити,
 Єще би треба до неба раз піти;⁶⁾
 Як бисте єще ми сто злотих дали,
 То би на тую дорогу ми стали⁷⁾.
 Я вже в дороги не буду звертати,
 250. Просто вже піду до Господньої хати,
 Щоб так раз той привелей дістати!⁸⁾

Досить глянути на розмір сеї вірші та на її мову й рими, густо пересипані польонїзмами, щоб зрозуміти, що автором її був якийсь український Поляк, що бажав забавити веселе товариство коштом українського попа. Тай основна тема вірші — гумористично підмальована мандрівка душпастиря до неба в справі його духовних овець, була розповсюджена на заході і в літера-

¹⁾ С. і П. Крик, галас підняв ся з всякої сторони ²⁾ Сих двох рядків у С. і П. нема. ³⁾ В С. і П. по наших рядку 233 йдуть рядки 230—231, а далі читаємо:

Тут з гори янголи, бояри,
 Жиди, Ляхи, Татари,
 Все небесне панство
 І всяке поганство
 Ну-ж на оборону! І я схвативши палюгу
 Гонив ся за чортом, не вважав, що дюра
 Була в небі глибока,
 Що як зиркнеш, не побачиш і оком,
 І отак-осьмо посполу
 Летіли з чортом аж до земського долу.

⁴⁾ Сі два рядки в С. і П. вас. ⁵⁾ С. Аж, миле брата, шкода; П. Алеж, брата. ⁶⁾ Сей рядок у С. і П. вас. ⁷⁾ Замість сих двох рядків у С. і П.: Як би ще хочь раз сто злотих вложити! ⁸⁾ Остатніх трьох рядків у Оссол. нема.

турі і в устах народа. Полишаючи собі на пізнійше детальний дослід про ієнезу та мандрівку сеї теми, якої коріне треба шукати аж у апокріфічних анокаліпсах із перших віків християнської ери та їх пізнійших паростях (в роді Візії сьв. Павла, мандрівки сьв. Патрікія і т. и.) пригадую тут прегарне оброблене аналогічної теми в „Листах з мого млина“ Альфонса Доде в відомім нарисі „Видіне пароха з Кукуняна“. Доде покликаєть ся при кінці свого нариса на провансальського поета Руманілля, від якого він запозичив сю тему, — видно, що в Провансі вона й доси популярна.

Гумористичне оповідане о. Негребецького з російського Поділя перейшло до Галичини, де також держить ся в устах інтелігенції. Перед кількома роками в кружках академічної молодіжи у Львові дуже інтересно оповідав се прозою д. Гулеюк, тільки тут о. Негребецький перехрещений на о. Здерківського і додано деякі нові комічні риси. За оповіданем д. Гулеюка сей жарт списав д. Д. Сембратович і помістив у календарі „Сокола“ на 1893 р.

Іван Франко.

Недруковані вірші Маркіяна Шашкевича.

В рукописнім відділі бібліотеки „Народного Дома“ у Львові знайдено недавно знова дещо з инсьменської спадщини Маркіяна Шашкевича. Се невеличка пачка поодиноких карток, три зшитки грубого сірого або жовтого паперу, — усе переховане в значній частині досить гарно. Сю збірку мав в своїх руках Яков Головацький, поробив на деяких автографах свої замітки що до хронології твору та зі своїми паперами передав і Маркіянові твори згаданій бібліотеці¹).

Маркіянова спадщина обіймає його вірші, чи то друковані, чи не друковані, крім того виписки, які поробив собі Шашкевич з староруських памяток (Руської Правди, Слова о полку Ігоря, договорів Греків з Русинами), переводи деяких уступів і граматичний коментар до тих памяток, цілий текст „Псалмів Русланових“ та вкінці кільканайцять народніх пісень. Дещо з того було друковане в Русалці Дністровій (пероводи із Коро-

¹) ВП. д. Ф. Свистунови, директорови „Бібліотеки Народного Дома“, складаю на сїм місці подяку за се, що позволив мені покористуватись сими рукописями Шашкевича.

ледворської рукописі: „Китиця“, „Олѣнь“, „Лишена“, „Зазуля“. Русалка Днѣстровая стр. 109—112), дещо надруковав Іван Головацький в Вінку (вірш: „До***“ та „Псалмы Русланови“. Вѣнокъ ч. I, стр. 80 і 60—66), три вірші („Сынъ любимомѣ отцѣ“, „Вѣрна“ і „Туга“) появились в двох останніх числах „Вѣстник-а Народного Дома“ (р. 1905 ч. 4 і 5), а кілька не надрукованих до тепер подаємо понизше в оригіналі. Що до тих трох віршів Шашкевича, які надруковано в „Вѣстник-у“, скажемо, що вони далекі від оригіналу. Редакція подала сі вірші, як каже „съ исправленіемъ правописанія“, одначе на жаль мусимо зазначити, що на сім її роля не скінчила ся. Редакція змінила значну частину слів оригіналу, змінила, правда незначно, в кількох місцях його текст, а коли додамо до того невірне віддане Шашкевичевої мови, зрозуміємо, що така публікація не має великої вартости. Через то ми подаємо на ново сі Маркіянові вірші, а в нотках важніші ріжницї між оригіналом і публікацією „Вѣстника“.

Усі поезії Шашкевича, які публікуємо, написані в однім часі, в 30-х роках мин. ст. На се наводить нас сам рукопис та нотка Головацького.

1.

Сынъ любимомѣ отцѣ.

Галка моѣ якъ бѣйний весною вѣтрецъ
Зводит-ся, легкимъ крыльцемъ злѣтае
Несе-сь сторонами в далечь де отецъ
Голѣбонько сивий пробѣвае.

Живе в печалц, Боже! колиб в радости
Вѣкъ тихо весело емѣ прожити
В гараздѣ, здоровлю¹⁾, в любой солодости
Цвѣтамъ щастѣ житье огортати.

Отче! ох отче! сли-ся менѣ придало
Дни житѣ твоег(о) полиномъ згирчати
Сли коли око Твоє жалемъ²⁾ запало
Слимъ бѣв нещасенъ сердце закервлити³⁾.

Редакція „Вѣстника“ надруковала: ¹⁾ здоровью, ²⁾ жалемъ, ³⁾ закервити.

Прости ми Отче, прости! бачь! я ся како
 Жалом¹⁾ сердце бѣдне мое прозябае
 Твои ноженьки сл'озами²⁾ зливаю
 Ах! прости синови най не загибае.

2.

В ѣ р н а.

Зашѣмѣла дѣбровонька листом³⁾ зашѣмѣла
 Затѣжила дѣвчинонька сердцем⁴⁾ затѣжила
 Тѣжит нічкѣ тѣжит нічкѣ⁵⁾ тѣжит и день бѣлий
 Бо из війни за⁶⁾ три роки не вертае милий.
 На могилѣ верховинѣ милого спрашала⁷⁾
 Бѣле личко цюловала⁸⁾ слѣзми⁹⁾ проводжала.
 Не плач не плач ластівонько даст' Бог звоивати¹⁰⁾
 Я до твоєї соколеньком прилечѣ хати.
 Не плачь не плачь голубонько не плачь не жѣри-ся
 Подай рѣчкѣ бѣленькѣю; до дому верни-ся.
 Вдариў коник ѣ копита зазвониў¹¹⁾ станлями¹²⁾
 Лишила ся сирьтонька¹³⁾ з жѣрними гадками.
 Вдариў коник ѣ копита на вѣтр пѣстиў гривѣ.
 За лѣсами за горами лишиў чернобривѣ.
 Край дѣброви на горбочкѣ сипана¹⁴⁾ могила
 Там дѣвчина из зорями що день выходила.
 Выходила из зорями стояла до ночи
 Свои чорні за миленьким видивила очи,
 Ой ходила ой бродила зимами лѣтами
 Видоптала битѣ стежкѣ бѣлыми ногами.

3.

Т у г а.

Крутий берег, по берегѣ трава зелененька
 Серед трави край берега калина червенька
 Свое гила буиненкое сумна в воду клонить
 Свое листя дрібненькое по водоньцѣ ронить.
 Скоро смеркне-сь голууб сивый сюда прилѣтае
 Ничку гуде нарѣкае ранкомъ излияе

¹⁾ жалемъ ²⁾ слезами ³⁾ первісно: дѣже, ⁴⁾ дѣже, в „Вѣстник-у“: сердцемъ; тамже: ⁵⁾ тужить другу, ⁶⁾ вже, ⁷⁾ пращала, ⁸⁾ цѣловала, ⁹⁾ слезами, ¹⁰⁾ своєвати, ¹¹⁾ справлено на зазвонив, ¹²⁾ місто станлями = стрема пор. Словар Желехівського т. II, стр. 914, в „Вѣстнику“ сто-п-ня ми, ¹³⁾ сиротонька, ¹⁴⁾ всыпана.

Нічку плаче, жалкує ся рясні сльози ¹⁾ ронить
На розсвѣтъ изливає в темні лѣси гонить.

На темніи лѣси гонить, тай зворами блудит
Тамъ горює униває, тяжко серцемъ нудит
Весна одна перецвила, минула и друга
Вже и третя засіяла, не минає туга.

И все голуб прилѣтає на гѣлѣ ²⁾ сѣдає
И головку к листьом ³⁾ тулить плаче и ридає:
Де влетѣла-сь голубонько сивенька, миленька
Щевла-сь сними, лишила ся година сумненька.

Нѣ ты мишлями змыслити, нѣ думкоў ⁴⁾ здумати,
Нѣ очами ты глянути, лиш згадкоў ⁵⁾ згадати
Свѣт ми меркѣй, нічка мила голублю ся съ тьмами
Мари дружба, лѣси хата, гоню за зморами.

А бодай вы лихі води в дугахъ заблудили
Що вы мою ясну зорю та під себе вбили.
Люта бы вас буря в мраку та дрібну розбила ⁶⁾
Тай дрібну мраку розбила, слѣду ⁷⁾ не лишила.

А бодай вас жаркимъ лѣтомъ дуга випивала
А зимою студѣнь ⁸⁾ люта на вѣк ледом стяла.
Ей ты водо ты быстрая, лиха розлучнице
Поган татар нехай гидке в тобѣ мые лице.
Щастье мое перебилось, доля вже минула
Мов ластівка скорокрила въ безвѣсти злинула ⁹⁾.

4.

Мысьбаченько крѣглоколиий закрий-сьа хмаройѣ;
Чи так тобѣ во мноў лѣбо, йак менѣ стобойѣ.

Ой лѣсами, берегами былі снѣги спали,
Очи мойї сивенькіиі слозоньки зальбали.

Вихор дикий стѣдененький, лопотит гѣльбами
Тяжко тяжко момѣ серцьє всѣмними гадками.

В „Вѣстнику“ ч. 5 надруковано: ¹⁾ слези, ²⁾ гилье, ³⁾ листьяхъ,
⁴⁾ думкой, ⁵⁾ сгадкой, ⁶⁾ „Дрѣбну мраку тай розбила...“ ⁷⁾ в скопках
в оригіналі: каплѣ, краплѣ, ⁸⁾ студень, ⁹⁾ над заголовкомъ находить ся
в рукописі такий чотиростих, перечеркнений Шашкевичемъ:

„На зеленѣй полонинѣ
Вода быстра протѣкає
Покрай воды край быстрои
Калинонька гѣльбомъ має“.

Ой йак тьажко побратиме тверд камынь глотати
 Ой шче тьажче бездольномъ в свѣтѣ пробѣвати.
 В гробы сумно, в гробы тихо, сумрак стѹдененькый
 Ой йак лязжу серед него, тогли йа шчасенькый¹⁾.

5.

Д у м к а.

Ты конику воронику що ты задумався
 Цы ты коню голодненькый, цы ты утомив-ся.
 — Нѣ я пане голодненькый нѣ я утомив-ся
 Лешень мене ты сумуеш, що ты зажурив-ся
 И поводы-сь опуствив, головоньку звѣсив
 Волосѣчко въ нелад пало, и шапочку погубив —
 Не дивуй ся вороненькый минѣ молодому
 День бѣленькый вже померк, темна нѣчка запала
 Через лѣси дороженько до миленькой хати
 Через лѣси дороженька и то не одна
 Дороженька далекая а нѣчь теменькая
 Не журися молоденькый ще я

6.

З короледвѣрской рукописы.

Я г о д ы .

(дослѣвный перевод.)

Йдѣ моя мила на ягоды,
 В зелену дубрѣву
 Задраснула остроу тернеу
 Бѣленьку нѣжку
 Не мѣже моя мыленька
 На нѣженьку ступити.
 Ах ты терне, острый терне
 Прощѣсь бѣль вдѣлало
 Про те будеш острый терне
 З бору выметено.
 Ожидай мя мила в тѣни
 В зеленых корчичах
 Скѣчу я на одной нозѣ
 По коника мого
 Мого бѣленького.

Коничок ся на долигѣ
 В густой травѣ пасѣ
 Моя мыла в холодочцѣ
 Милого ожидае.

Стала мила в дубровонцѣ
 З тыха нарѣкати
 „Ах що скаже моя мати?
 Я нещасна роба!“

Всѣ ми говорила мати
 Стережися хлопцѣв
 Про щобы ся их стерегчи
 Коли они добри люды,
 И приѣхав на конику
 Яко снѣжо(к) бѣлим

¹⁾ бсдѣ йа шча... (перечеркн. Пашк.).

Скочив с коня, ввязав на сук
З серебряну узду.

Обняв дѣвчѣ, тисне к серцю,

И цѣловав в уста ;
И забула красна дѣва
В новѣ бѣлый терен.

Понизше написав Марк. чорнилом :

Миловали мыся
Голубляли мыся
Соненько на западѣ
„Поѣдь, мылый, борзо до дои,
Соненько нам зайде!“

Скочив живо на коника
Яко снѣжок бѣлого
І взяв шиленьку на руки
І поѣхав до дом с нею.

7.

Ж я в о р о н о к .

Поле дѣва конопцѣ
У паньским городѣ
Жяворонок питає-сь
Чомъ жялостива
Якбим могла рада бѣти
Малый жяворонче
Милого ми відвели
На ¹⁾ камѣнный гѣрод

Кобим я пѣрце мала
Листец бим писала
Ти малий жяворонче
Тибись с ним полетѣу
Анѣ пѣрця нѣ болонки
Щоб листец писати
Поздоровь милого пѣньом,
Що тут горем нию.

Подав *Іван Созанський.*

¹⁾ первісно 8.

Наукова хроніка.

Етнографія в часописах за рік 1903.

(Докінченне).*)

Hessische Blätter für Volkskunde v. A. Strack. В. II. Leipzig 1903, с. 248+182.

Нова етнографічна часопись, про яку ми згадували в попереднім огляді, не завела покладаних надій і зазначила свій поступ цілим рядом гарних статей. Деякі з них зачіпають важні методологічні питання і кидають світло на важніші проблеми з обсягу етнографії. Вони будуть обговорені в огляді літератури за р. 1903—1904 (Dr. Hoffmann-Krauer — Naturgesetz im Volksleben? A. Strack, Das Einzelne und das Volk, R. Petsch, Volksdichtung u. volkstümliches Denken). Інші не менше цікаві, доторкають життя і буття німецького народу широко використовуючи етнографію інших народів.

Проф. R. Wünsch займаєть ся порівнянем грецьких і германських вірувань. На основі знаних студій дає він начерк грецьких поглядів на душу і на духів і віставляє з ними важніші німецькі повіря, що виказують нерас надзвичайну схожість. Автор вияснює се, приймаючи, що і грецькі і німецькі вірування розвинули ся незалежно від себе з тих самих основних думок примітивного народу (с. 177—192). D. Haupt розбирає звичай т. зв. Kümmelklappen і Pfefferreiben в Росдорфі коло Дармштадту; звичай бити різками під час свят, що там заховав ся, звязаний, як виказує автор з вірою в животворну силу прута, про що находимо ближші дані в звісній книжці Mannhardt'a „Wald u. Feldkulte“ 1875, с. 251 і д. Друга замітка тогож автора займаєть ся обговоренем місцевого переказу про камінь з сира в A'Leihgestern. O. Schulte умістив дві дуже цікаві розвідки: в першій з них стара-

*) Див. Записки т. LXIV.

сть ся він виказати по чім пізнає селянин з Фогельбергу істноване Бога і його діла (с. 1—23); в другій виказує велике значіне сходин підчає пряденя (*Die Spinnstube im Vogelsberge*, 101—127) і описує усі дотичні звичаї. Гу н з і н г е р подає спомини з перед 50 літ з селяньського жита (с. 211—221) в двох окремих статях. L. Dietrich містить „Mitteilungen aus Königer Gültbüchern, Haberegistern u. Bürgermeisterrechnungen“, а W. Diehl витяги з Меморіялу Мартіна Вальтера (1599—1620). Проф. Вінш оголошує сонник по місяци з рукописи 9 столітя і замовлюване від трясавиці, з річевими замітками. Dietrich займаєть ся також оденвальдською лексікою від 15 до 18 столітя. З сирового матеріялу оголошено тільки загадки з Фогельбергі, з рукописної спадщини по однім чеськім сьвященнику. До річника доданий дуже богатий огляд часописей за рік 1902, зложений спільними силами кількох учених.

Revue des traditions populaires, T. XVIII. Paris 1903, с. 616. До України нема нічого. Зрештою дуже богатий матеріал, по більшій части в давнійше зачатих збірках. До славянської етнографії належить статя М. Рибакка „Traditions et coutumes chez les Tchécho-Slaves: De l' Avant à Pâques, II. Du nouvel au à Pâques. (с. 83 і д. і 319 і д.).

Folk-Lore, Volum. XIV. 1903, London 1903, op. 485, не приносить також нічого для України. Зі статей важні слідуючі: A. Lang „Notes an Ballad Origins“, E. Sidney-Hartland „The voice of the Stone of Destiny“ (28—60) і F. Elworthy „A Solution of the Gorgon Myth“ (с. 260—91). Крім того уміщено між більшими розвідками: Henri A. Junod „Кілька фольклорних заміток про Ва-Thonga“ (с. 116—124), Atkison про народи тубильчі Нової Каледонії, A. Cook і A. Janet Peggs про тубильців в Зах. Австралії з над Roebuck-Bay (324—367) і Macdonald „Old World Survivals in Ross-Shire“ (368—384). В відділі бібліографії находимо критику Nutta на праці Веселовського „Die Frage über d. Heimath d. Grallegende“ і Staerk'a „Über den Ursprung der Grall“, і на Abbotth'a: *Macedonian Folklore*“ (W. Rouse).

Archivio per lo studio delle tradizioni popolari Rivista trimestrale diretta da G. Pitrè e S. Salomone-Marino. Volume XX і XXI. Palermo-Torino, 1901—1902 (с. 573+574).

Тепер удало ся мені дістати два останні томи сеї цінної часописи, тому хочу доповнити давнійший огляд за р. 1900—1902.

Архів містить дуже ріжнородний і богатий матеріал, не обмежуючись границями Італії (пр. статі Бедуки про африканські повіря і пересуди, статя Кармі про Пасийні драми в Обераммергав і в.); головно одначе присьвячений розслідам рідної етнографії. Мій реферат мусів би

значно розрости ся, коли-б мені прийшло ся згадати принайменше по заголовкам уміщені статі і замітки, між якими значна часть припадає на оголошуване сирого матеріялу. Тому обмежу ся лише до важніших праць. Збірки новель, оповідань і легенд займають в збірці найбільше місця. Амальфі оголошує 18 оповідань з Салерно з численними паралелями, Дж. Крочіоні 6 оповідань з Каністро; А. Іве публікує продовжене своїх записів (IV—XVII). Легенди подає Дж. Кальвія, Р. Маріні і Саль Ракуля. На увагу заслугує велика збірка Дж. А. Борджезе про великанів і вужів і складана праця кількох учених „*Impronte meravigliose in Italia*“ (Сліди чуд в Італії) Ч. 118—190. Фапеціями займають ся Санфіліппо, Амальфі і Кальвія. Повіря і забобони заступлені також багато: особливо богата збірка Маріна про духів і демонів (I—XV) і Ракулі про сицилійські молитви в Барцельоні. Згадаю іще статю Пітре „*Il paternostro di S. Giuliano*“ (XX). Звичаї сьвяточні описані в статі М. Пітре „*Le feste di S. Rosalia in Palermo e dell' Assunta in Messina*“. Пісні найшли досить збирачів. Найліпша і найбогатша змістом збірка А. Іве „*Canti popolari in Veglioto Odierno*“ (XXI), де оголошено кількадесять довших і коротших пісень всіякого змісту. В розділі шестім і семім уміщено 13 балад і романц, одначе між ними ані одної нової пісні. Звертаю увагу на пісню під ч. 9 „*L' anello caduto nel mare*“, якої розбором займав ся С. Нігра в своїй великій і цінній збірці „*Canti popolari del Piemonte*“. Вона підходить дуже близько до цілого циклю славянських балад про вилловлюване утопленого перстень. З иньших балад стрічаємо тут також „Сузанну“, „*Convegno notturno*“ і „*La bella Margherita*“ розсліджені і порівнані у Нігри. Крім збірки Іве маємо ще менші причинки Троттера, Баллядора і и. Діточі пісні з Бельгії оголошує Colson. Крім того уміщено ряд студій про герби і приповідки.

Українцям не присвячено ніякої спеціальної замітки. До Росії належать дві малесенькі замітки „*Usi e superstizioni nelle scude*“ і „Про один великодний звичай“. Полуднево-славянську етнографію заступає В. Вулетіч-Вукасовіч, який подав кілька статей, про чарівниці (*Vjstice presso gli Slavi meridionali* XX), про „*Bugarilije, ovvero Narikace presso g. Sl. m.*“ (XX) і про прикраси у полудневих Славян. Тут належить також статя Massago про болгарські герби в Новарі.

Mittheilungen der Schlesischen Gesellschaft f. V lkskunde hrg. v. Th. Siebs. Breslau 1903, Heft I—V, s. 86.

Крім дрібніших заміток і матеріялів Wagner'a про потопельника в горішнім Шлезку находимо 3 більші розвідки, Siebsa про по-

цїлунок і „Zur Rübezahlforschung“ і Zacher'a „Rübezahl und seine Verwandtschaft“. В першій з них зібрано порівнюючий матеріал про розширене поцїлунок, його „роди“ і назви. В розвідці Цахера доказується, що постать рібецала занесли гірняки з Гарцу в середовічних часах і на початку нових часів і подається історію поглядів на основі старих творів.

Schweizerisches Archiv f. Volkskunde... v. E. Hoffmann-Krayer u. J. Jeanjaquet. VII Jahrg. Zürich 1903 стр. 319.

A. Rossat оголошує продовжене „Chants patois jurassiens“ (ч. 154—208), в яким зібрано сатиричні пісні. Німецьку збірку віршів і пісень дає Е. Фінкенгофер з Ентлебух (269—294). У нього знаходимо гарний матеріал діточих римів. Між піснями стрічаємо також варіант пісні: Хлопець вислужив собі по черві курку, когута, вівцю — а вкінці жінку, що знана загально чи не в усіх славянських народів. Се наша „зажурив ся чоловік — як на світі жити, купив собі курочку, щоб ся не журити“. Цікавий і різнородний матеріал находимо в розвідці F. W. Sprecher'a „Volkskundliches aus dem Taminathal“ (с. 143—159 і 210—224). В першій частині говорить ся про народній календар, про звичаї, обряди і віруваня. Дітий не приносить, як деінде, бузько, лише сам батько „vom Poppalistei“ т. є з великого, покритого мохом каміня, що лежить недалеко оселі. Сей погляд стрічається загально в Швайцарії (пор. Ploss, Das Kind. I B. 2 Auflage, 1882 стр. 8) і правдоподібно стоїть в звязи з гористим тереном. Знаємо про нього також з околиць чеських. Зрештою далеко частіше подибується погляд, що діти походять з багон, з рік, з кирниць і взагалі з води і що їх приносить бузько, заяць, кавка (пр. у Чехів) і т. д. Згадуваний в розвідці пир по хресті повтарається у багатьох народів м. и. і у нас та у Білорусинів. Звичайно дають на нїм їсти кашу. Про похорони говорить автор дуже мало: виглядає з опису, що Швайцарці беруть се з релігійного лише становища. Осібний розділ присвячений забавам. Найприємніші забави — санковане і стріляне. До недавна знали іще забаву, звану „Raffla“. Хлопці ходили в великий тиждень по селу і калатали деревляним калаталом. У нас задержав ся той самий звичай, тільки, що калатане не тягне ся цілий тиждень. Місто калатал уживають також патиків і бють ними по парканах і плотах. В літі займають ся хлопці робленем дудок і свиставок: особливо улюблені свиставки з стебел. На першого цвітня обдурюють себе взаємно і старші і діти: обдурений називається тут „Förnibock“ або „Merzafühli“. З иньших забав дуже розширені танці, хованка і „Ringschlaha“ т. є наша „пилка“, „мяч“. Парубки мають свої брацтва і тримають ся усюди купи. Заличане до дівчат починається скоро і має назву „z' Stubati“ або „z' Hingertgu“. Хлопці відвідують

дівчата вечерами і ночію і перебувають з ними і до рана. Для відвідин є одначе свої дні: тільки в неділі і четверги можна сьміло приходити; в понеділок ходять лише „лихі“, в вівторок „вдівці“, в середу „хлопці“, а в п'ятницю всілякі „ледащо“. Сьв. Миколу сьвяткуєть ся, як і деінде: тоді дістають діти дарунки і рівки. На Ріадво приносять „Christkindlein“, а на Новий рік ходять „anwünschen“ — щедрувати. В запусти перебирають ся хлопці в жіночу одіж і потягають, кого побачать, сажоу. Пасії грають ся рідше, хоч існують. Важні дні в селі становлять іще празник і день ломаня конопель. В другій частині змальоване і представлене житє селянина в дома і в лісі, при роботі і при відпочинку. Головне занятє є розумієть ся пастирство. Автор описує дуже докладно житє на полонинах і плеканє худоби а дальше спосіб вироблюваня цегол і льосованє дерева.

Звісний етнограф G. Züricher подає до спілки з M. Reinhard'ом „Allerhand Aberglauben aus dem Kanton Bern“ (131—142). З 126 кусників заслугував би не один на увагу. Так пр. повонароджену дитину обвивають в сорсчку батька, щоби була сильна. Коли молоді йдуть до церкви, то кожде з них стараєть ся скорше переступити поріг, бо се запевнює панованє в дома. Коли зв'язда спадає з неба, то усе сповнить ся, що хто собі задумає: так само, коли дві особи параз вимовлять одно і те саме слово. У нас кажуть тоді — правду каже. Як пес вие, буде огонь, або хтось умре. Рук на охрест не можна подавати, а так само вставати лівою ногою з ліжка. Любов ворожать в цьвітів, обриваючи по одному листкови. Смерть заповідає, коли пукне шибя або який небудь знаряд.

З иньших статей заслугує на увагу збірка листів з початку XVIII столітя, що відносять ся до копаня скарбів, оголошена Hoffmann-Krauer'ом (с. 1—22). J. Focke дає звістку про рахунки за молоко, виставлювані а радше вирізувані на дереві (с. 36—42). A. Künschler оголошує рецепту д-ра Бннера († 1786), де містить ся багато забобнів. Hoffmann-Krauer записує новий варіант дїточої пісні про Наполеона (с. 58). Він же пише про „Neujahrsfeier im alten Basel u. Verwandtes“ (с. 102—130). Статя дуже цінна, бо дає не лише опис звичаїв, але також їх минувшість, і евентуально жерела. Між иньшим обговорені тут такі звичаї: 1) сьвяточні обходи підчас сьвят, колядованє і перебиранє, 2) щедрованє, 3) пуканє до дверей (т. зв. bochseln), 4) перебиранє в жіночу одіж, в звїрята і т. д., 5) „Bischöfe u. Könige machen“ (с. є перебиранє в єпископів і королів і звязаний з тим обряд), 6) сходини в цехових покоях (тепер не існує), 7) даванє дарунків на сьвята. Автор вказує усюди на старі жерела і доказує, що усе те стоїть в звязи з римськими Сатурналіями і римськими Календами і не має нічого

спільного з германськими богами. При тім подає автор історію наших свят. В додатку (с. 187—209) оголошує автор старі звістки, що відносять ся до Сатурналій і Календ, починаючи роком 230 і кінчаючи XV столітєм.

Праця Г. К.—а заслугує на те, щоб на ню звернути ближшу увагу.

Крім того матеріалу, про який я згадав, уміщено іще в часописи багато дрібних заміток (пр. Von fünf Leiden Mariae), французьку статю А. Dancourt'a „Traditions populaires jurassiennes“ і бібліографію видавництва за рік 1902.

Das deutsche Volkslied. Zeitschrift f. seine Kenntniss und Pflege — v. Dr. J. Pommer, Fr. Fr. Kohl und K. Kronfuss. 1903. Пятый річник. Відень, стр. 180.

Дуже трудно здавати справдане з сеї симпатичної часописи; тільки статей і заміток, тільки нових і оригінальних гадок, що годі вичерпати цілий зміст і не поминути нічого важнішого. Побіч тексту заслуговували б на увагу і самі пісні, оголошувані в кождім числі в великій кількості і порівняня мелодій. Щоби не розширювати занадто рамок мого реферату, мушу обмежити ся лише де більших розвідок і найцікавіших заміток а усіх, що займають ся народною музикою або музикою взагалі відсилаю до самої часописи.

Найбільше розвідок вишло з під пера д-ра Поммера, знаного знавця німецької пісні, знаного між иньшим з видання двох гарних збірок альпейських йодлерів, і з рухливої діяльності в справі розширення знання народних пісень і про народні пісні. Пісня не є на те, щоби плісняла в книжках, лише, щоби її співали, каже він в статі „Meine Ansicht vom Satze deutscher, namentlich älplerischer Volkslieder“. „Не співані пісні можна назвати хіба на пів піснями або навіть не давати їм і тої назви“ повторяє він за Вільмаром і заохочує до плекання і студіювання народної пісні і музики. Народна пісня має також свою історію і свою форму, так, як і творчість осьвічених верств. Нарід розвиває її на свій спосіб і має на ню свій власний погляд. Милить ся дуже сей, хто відказує простому селянинови здібности і почутя до музики і співу. І сей простий селянин відчуває при співі певне вдоволенє, і він має свої вимоги і свій власний смак, який не завсідн відбігає від наших пересічних поглядів і годить ся дуже часто з тими критеріями, які не раз по довгих доводженнях і мудрованях ставлять теоретики музики. Поммер наводить багато цікавих прикладів про сей простий смак неосьвіченого чоловіка (в статі: „Das Bewusst — Kunstmässige in der Volksmusik“) і розсліджує ближшу техніку співу. Показуєть ся, що стирийські селяни уміють не лише співати одним голосом: у них знають і співанє на два, три, пять і більше голосів; знають всілякі способи співаня і на усе мають своє спеціальне

технічне означенє. При тїм не стоїть пісня ніколи, як то кажуть, на однім місци. І вона змінєєть ся так, як і текст пісень і тому не можна занадто пересуджувати незмінність народних мелодій. Дуже яркий примір тої появи подав F. F. Kohl в статї „Das Alpbacher Almlied und seine Abarten“, збираючи дуже відмінні варіянти одної мелодії. Автор зовсім справедливо каже: „Ein Volkslied darf nicht als etwas Starres aufgefasst werden, es befindet sich in fortdauernder Umgestaltung der Weise und Worte, ein vielblütiger Zweig am Baume des Volksgesanges“ (с. 52). До того ще кождий нарід має свій спеціальний смак і перемінює відповідно до нього пісню. Музика і спів кожного народу має в собі щось окреме. Н. v. Holzogen звертає пр. увагу на деякі прикмети фінської музики і співу, де ритміка цілком своєрідна. Годить ся тут запримити, що і у Фінів подибуєть ся т. зв. припів або рефрен, співаний без слів, який стрічаєть ся мабуть, чи не усюди. Подібно, як у нас „ту ру ру ру ру“ або „ой ту руду, руду, руду“ і т. д. виспівують там „tunlan tei“ або „Hei, tunlia tunlia tei“ (с. 25) з наголосом на першій звуці. У Німців стрічаємо ся з тим в йодлерах пр. dara-darā-dari-darei-hadl-a (с. 23). Народня пісня змінюєть ся також і що до мови. Тому не належить занедбувати — як згадуєть ся на стр. 30 — діалектології; вартя тільки додати, що так, як в музиці, треба і тут свій предмет розуміти.

Часопись містила радо і сирій матеріал. Так уміщено в ній невеличну збірку А. В орреша з полудневої Моравії („Überreste deutschen Volksgesanges in Oberfröschen) і К. Кронфуса з Сальцкаммергут („Geistliche Volkslieder aus S.“). Віденський етнограф Е. К. Blümmler подає цікаву історію одної тепер дуже популярної пісні, званої під заголовком „Wilhelmine“. Пісню сю мав уложити віденський поет Рачкі з кінцем XVIII столітя. Так приваїменьше подає Böhme. Нині вона розширена по цілій Німеччині і Австрії. Автор додає кілька нових варіантів. З дрібних заміток згадаю дискусію з нагоди діточої пісні „Kinnwinne-winnchen“, оголошеної Поммером. З більших статей друквано іще в тїм річнику продовжене праці небіщика F. Diefurth'a „Poesie alten deutschen, noch jetzt fortbestehenden Volksglaubens, besonders in Bezug auf Brauch und Sitte“, в яким зібрано дуже різнородний матеріал.

До того розділу долучую і Archiv für Religionswissenschaft hrg. v. Dr. Th. Achelis. VI Band. Tübingen u. Leipzig, 1903, с. VIII+376.

Ю. Полівка доповнює цінним матеріалом працю Карловича про германські елементи в славянськїм міті і в звичаях що до підмінюваня дітий чарівницями, богинями і дідьками („Slawische Sagen vom Wech-

selbalg“ с. 151—162). Автор виходить з німецьких версій, зібраних в головній часті і зіставлених у Гріма і порівнює з ними славянські, починаючи від Чехів а скінчивши на Українцях, Білорусинах і Москалях. Найчистіша форма доховала ся у Чехів; тут виступає з цілою ясністю мотив про варенє води в лупинах з яєць. Чим далше на схід, тим більше затрачували ся основні елементи: слабї слїди найхарактеристичнїйшого мотиву про яєчні лупинки подибуємо іще в двох польських переказах і в однім білоруськїм, деінде шукаємо вже його надармо. Вагалі знана віра в підмінюване тїльки у Чехів, Поляків, Лужичан, Литовців і північно-східних Славян. (Україн. паралелі: Чуб. Труд. I. 140, 195, Nowosielski, Lud. ukr. II, 160. Kolberg, Pokucie III, 100).

Найбільше статей дотикає релігійних поглядів, званих давнїше мітичними і до самого розвитку релігії. Ernst Böken стараєть ся подати нове обясненє потопу. (Die Sintflutsage. Versuch einer neuen Erklärung, 1—61, 97—150). Автор не годить ся на гадку Андре, що „оповіданє“ про потоп повстало самостійно у всіляких народів з оглядом на подібні місцеві катастрофи і противить ся поглядови, що воно могло розширити ся через заповиченє. На його гадку не мають версії про потоп нічого спільного з потопом; се лише поетичний образ, що спочиває на колишній вірі в культ сонця і місяця. Сей культ був знаний в правітчиї усіх народів і тому усі майже народи доховали його у себе. Про заповичуване і т. д. не можна тут ніяк говорити. На попере своєї гадки наводить автор численні арґументи і збирає увесь знаний матеріал. A. Zillesen трактує про старий і новий Екходус. J. Dahse висказує деякі сумніви що до вихідної точки нишньої критики Пятикнижїя.

З більших розвідок важна іще статя Gr. v. Glasenapp. „Das qualitative und das quantitative Element in Kultus“ (с. 201—232). Автор видить в кождім культї два чинники: квалітативний, що відносить ся до самого змісту, до форми віри, і квантитативний, який показуєть ся в ужитю певного запасу часу, сили, болю і пожертвовання. Відповідно до того поділу розсліджує кроваві жертви у всіляких народів. Між меньшими замітками варті уваги дві статі J. Negelein'a про „Bluten der Bäume im indischen Altertum (246—7) і „Pferdeschwanz als Fliegenwedel“ (с. 247—8). Крім того подає Husing замітки про міт Етана а Negelein про жерело поглядів індийських про вандрівку душі.

4. *Фольклорні часописи поодиноких провінцій.*

Крім висше обговорених провінціональних органів, які не вважуть ся територіяльними, границями виходять іще часописи, обмежені на певну територію.

Beiträge zur deutsch-böhmischen Volkskunde, B. IV, Heft 2, Prag 1903, містить працю Alois'a John'a: Oberlohma. Geschichte und Volkskunde eines egerländer Dorfes (с. 1—145). Н. 1. Jul. Sippen Hausbaustudien in einer Kleinstadt (Braunau in Böhmen).

Blätter f. pommern. Volkskunde перестали виходити.

Unser Egerland. Blätter f. Egerländer Volkskunde. VII Jhrg. N. 1—6, с. 60 4°.

A. John, редактор часописи зацінає у вступній статі першого числа важне питанє, чи не належало-б завести етнографію до шкільної науки, і вказує на усі користи, які би молодіж віднесла з нової науки. Сей клич лунає тепер що раз частійше: проф. Кайндль підносить його також горячо в своїй „Volkskunde“. В иньшій статі подає редактор розвій плуга: між матеріялами находимо 4 пісні оголошені ним з старої рукописної збірки.

Й. Черни робить замітки про пісні хевської території, де ще не загинув давний пісенний репертуар і хоче звернути пильнішу увагу на мелодії. Гадки підношені автором заслугують на попертє, тільки на кінцеві виводи про гармонізоване можна би не вповні згодити ся. Цитат в Гердера, який автор взяв звідки инде, не приходить цілком у Гердера, лише у Фільмара. В „малих звітках“ подано кілька дрібніших матеріялів прим. про Wünschelrute, Leichenbretter і т. д.

20. Das östliche Deutschböhmen. Deutsche Volkskunde aus d. ö. B. von Dr. E. Langer, 1903. Heft I—IV с. 295.

Богато свіжого матеріялу. В продовженю переказів з німецького сходу подано 16 дальших кусників (IV, 26—41), в яких переважають оповідання про їздців без голови і нічних та лісових стрільців. Нові пісні дають також продовжене давніших збірок. (Steckener, V. I. N. 24—29, Kirchweih L. N. 15—23, Volksthümliche Kirchweih — Dichtung N. 11—12). На ново прибув лише відділ про діточі пісні, вартий більшої уваги. Автор, правдоподібно сам редактор зібрав в сїм томі кільканайцять колісанок і видав їх з цілим научним апаратом, порівнюючи їх з уже записаними, наводячи варіанти і подаючи річеві поясненя. Збірка, в якій наведено усюди мелодії, попереджена коротким вступом про діточі пісні взагалі і про колісанки. Як видно з передмови, є се лише перша частина зібраного матеріялу. Весільним звичаям присвячені дві статі: „Alte Hochzeitsgebräuche (Braunau)“ і „Hochzeitsgebräuche und Gespräche der deutschen Sprachinsel Stecken-Iglau“.

Mittheilungen und Umfragen zur bayerischen Volkskunde, 1903, Heft I—IV, IX J., містить статі про забобони в Лемберґі 1674 р., про празник і про казки взагалі.

Archiv f. Landes- und Volkskunde der Provinz Sachsen nebst angrenzenden Landsteilen, hrg. v. A. Kirchhoff, 12 J., 1902, Halle c. 184, містить статю Н. Hertzberg'a, Deutsch-sorbische Kulturzustände.

Rogasener — Familienblatt, не міг я дістати.

Тут долучую часопись Mitt. d. nordböhmischen Exkursionsklubs; річ. 26 і 27 містить дуже багато фольклорного матеріалу. Задля короткості заміток не можу ближше розбирати змісту. Статей загального змісту нема.

5. *Часописи територіяльні (Landeskunde), історичні і н. подібного змісту.*

Wissenschaftliche Mitt. aus Bosnien, яких останній том (VIII) вийшов за р. 1901, появили ся доперва в 1905 р. за р. 1904 і будуть відтак обговорені.

Korespondenzblatt d. V. f. Siebenbürg. Landeskunde.

Z. d. deut. Ver. f. d. Geschichte Mährens u. Schlesiens, 7 Jhr. N. 3/4, містить статю Бухберґера: Aus der Kuztenzeit „Ein Klage lied über den Todesfall des Räubers Murasch“.

Тут будуть надалі обговорювані часописи, як Argo, Carinthia і т. и., умішувані до тепер в антропологічнім відділі.

Часописи попереднього етногр. огляду під числами 8, 10—17 не містять нічого цікавішого, або були мені поки що неприступні (прим. ч. 16 і 17).

6. *Часописи історично-літературні і фільологічні (та педагогічні).*

Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur hrg. v. E. Schroeder und Gustav Roethe. 46. Band (34) Berlin 1902.

Часопись приносить звичайно дуже багато розвідок, що доторкають поодиноких мотивів старшої німецької літератури. Рамки реферата і його ціль не дозволяють мені запускати ся в детальніший розбір. Тому наведу лише заголовки статей, що входять в обсяг етнографії в найширшім розумінню сього понятя.

Matthaei: Die bairische Hunnensage in ihrem Verhältniss zur Amelungen- und Nibelungensage (1—60) (приймає істноване баварського циклю). Schönbach: Zur Geschichte der mhd. Lyrik (с. 93—101), (виїмки з проповідій; в одній розрізняють ся пять родів пісень: 1) Taglied, quem cantant vigiles, 2) Loblied, quem cantant ioculatores, 3) Chlaglied, qui in morte principum bonorum canitur, 4) Minlied, quem cantant iuvenes, per hunc amorem suum exprimentes,

5) Leticie, quem cantant corizantes, per hunc se alterutrum ad leticiam provocantes. Stichelberger: Zum Lied und zum Volksbuch von Herzog Ernst (с. 101—112), (опис і оцінка старого друку). Grienberg: Die nordischen Völker bei Jordanes (с. 128—168) фільольогічно критичні поясненя і обясненя імен). Rieger: Vorrede zu Parzival (175—181). Heusler: Dialog in der altgerm. erzählenden Dichtung (с. 189—284). Schlecht: Regensburger Augensegen des XI Jhr. (303—305), (надруковано і пояснено). Much: Der Sagenstoff der Grimnismal. (309—229). A. Waas: Quellen des Bonerius (з вказівками про збірку Étienne de Bourbon).

Anzeiger f. d. A. u. d. L. hrg. v. E. Schr. u. G. R. 28 Band. Berlin 1902, с. 391, містить рецензії на новіші виданя і праці, м. п. на Bremer'a: Ethnographie der germanischen Stämme, Dähnhardt'a: Heimatsklänge aus deut. Gauen, Frömmel'a: Kinderreime, lieder u. spiele, Grüner'a: Sitten u. Gebräuche der Egerländer, Zielinski'oro: Die Behandlung gleichzeitiger Ereignisse im antiken Epos і т. д.

Euphorion. Zeitschrift für Literaturgeschichte herausgegeben von A. Sauer. X Band, 1903. Leipzig u. Wien, с. X+873.

Крім статей, які дуже часто входять в обсяг етнографії, уміщує що року дуже докладну бібліографію часописий і книжок. Відділ етнографічний провадить А. Hauffen. Зі статей з 10 річника обходять нас ближше тільки замітки А. Корр'а про деякі пісні (Freien ist kein Pferdekauf, Das Lied vom Näher і т. д.). Дальший інтерес представляють розвідки R. Riemann'a „Bodmers Rache der Schwester“ (про відносини сього твору до Нібелюнгів), В. Ганса „Die Quellen und historischen Grundlagen von Arnims „Kronenwächtern“ (де деякі культурно-історичні замітки) і продовжене довшої праці А. Thiello про „Nordland“ і „Romanzen und Historien“ Страхвіца (N. 18—24). Особливо послідня статя містить багато заміток про деякі перекази, новелі, анекдоти і пісні. (Mälstromsage, Pharao, Hilde, Crillon, Hie Welf [до легенди про сплячого короля], Der Elfenring, Nun grüsse dich Gott, Frau Minne). Згадаю іще, що А. Розенбавм подає доповненя до „Grundriss v. Goedeke“. В бібліографії обговорена між иньшим дуже прихильно книжка Lohre „Vom Percy zum Wunderhorn“ і Krauss'a „Böhmens alte Geschichte in der deut. Literatur“ (Krejci).

Zeitschrift für deutsche Philologie. Begründet von J. Zacher, hrg. v. Hugo Gering und Fr. Kauffmann. 35 Band. Halle a. S. 1903, с. IV+576.

А. L. Stiefel містить старю „Zu den Quellen des Kaufringers“

(с. 492—506), в якій полемізує з К. Euling'ом (з його монографією про К. в Vogt, Germ. abh. XVIII Heft, Breslau 1900 — доповнення до неї додав Еллінек в Euphorion IX, с. 158—168) і виказує його по-верховність. Кавфрінгер, середньовічний німецький поет, користувався в своїх творах анекдотами: були се вірці французькі, — італійський вплив був дуже незначний. Автор вказує на один такий взорець, що послужив К. за тему до оповідання, званого п. з. „Das Schädlein“. Анекдот оповідає, як муж хоче в своїй хаті провчити лицаря, що ходить за його жінкою і тому поручає їй, щоби запросила його до себе на вечер. Одначе, побачивши лицаря, тратить муж відвагу і позваляє йому знасилувати жінку. А. Корр описує берлінську рукопись з піснями з р. 1568, Н. Schachner займається штукою про сьв. Дороту (з XIV ст.), Р. Боер жерелами трох розділів заги Volsunga, і Sigrdrifumál'ом і Helrad'ом. Chr. Mayer пише про пісню „Vom Hürnen Seyfrid“. Stiefel описує незнану збірку анекдотів з 16 ст. але не наводить в ній нічого нового. Її компілятор Поліхорюс взяв дві анекдоти з Поджія „Liber Facietiarum“ і з Валерія Максима а третю зі збірки Оттомара Люсцинія, що вийшла в р. 1524 п. з. „Locī ac Sales“.

Zeitschrift für den deutschen Unterricht. Begründet unter Mitwirkung von Rudolf Hildebrand. Hrg. v. Prof. Dr. Otto Lyon. 17 Jahrg. Leipzig 1903, VII+808.

В тій часописи стрічаємо часто статі етнографічного змісту, в відділі розвідок і багато заміток в відділі четвертім „Behandlung des Altdeutschen und Volkstümlichen. Mundarten“. Вибираю найважливіше, поминаючи з браку місця дуже багатий відділ бібліографії.

На спеціальну увагу заслугоють особливо дві праці, дра Вінше і Е. Маєра. Проф. А. Wünsche умістив довшу розвідку п. з. „Die Pflanzenbilder in der Poesie des alten Testaments“ (с. 78—104), в якій зібрано матеріал про усі дерева і порушено не тільки питаня самих образів але і звязаних з ними казок і вірувань. Е. Meyer подає в своїй праці розвій любовної поезії в формі листів (Der deutsche poetische Liebesbrief, с. 393—408) і дошукує жерел народних пісень в давних, поганських ще часах і в початках християнства. Наведені численні приклади з латинської поезії, що дотикають духовенства, і з німецької, що доторкають життя лицарів, ілюструють гадку, що народна пісня представляє що до тої теми і форми лише продовжене тих старших вірців. З інших статей належать до етнографії: Föss: Peter Michtigs Dreikönigsspiel von Lungern vom J. 1658, R. Dürnwirth: Jagdschreie und Waldsprüche (з рукописи), O. Glöde, Ererbter Besitz ist heilig (земля, сокира, борона, ланцух, сито і т. и.), M. Schneidewin, Volkstümliche Feinfühigkeiten, Chr. Mayer, Die

Reihenfolge der Lieder des Kurenberders i багато дрібніших заміток.

Romanische Forschungen. Organ f. rom. Sprachen u. Mittellatein. Hrg. v. K. Vollmöller. XIV Band. Erlangen 1903, стр. 640+410.

В першій частині уміщені такі статі, які нас можуть інтересувати: 1) A. Brossmer, Aigar et Maurin, Bruchstücke einer Chanson de geste (с. 1—102, по рукописи в гентській бібліотеці з XIV ст.; час повстання пісні кладеть ся в XII ст.; зміст підходить до англо-романських епів Beuve de Hanstone i Horn), 2) Platow, Die Personen von Rostands-Cyrano de Bergerac in der Geschichte und in der Dichtung (с. 103—214), 4) L. Jordan, Girartstudien (с. 321—328; вкаає на інтерполяції і звязь з німецькими епічними піснями (іменно з Нібелюнгами); згадує про арабську версію тої самої теми; замітки про основний мотив), 5) A. Zauner, Die romanischen Namen der Körperteile (с. 339—530 користає і з славянського матеріялу). В другій частині наведені мелодії рето-романських пісень в ретор. хрестоматії дра С. Decurtins'a (I—VIII+1—32) і праця W. Steuer'a Die altfranzösische „Histoire de Joseph“ (с.227—440), де крім тексту подано огляд студій, перегляд перекладів, жерел і рукописий. Том закінчений оглядом літератури („Kritischer Jahresbericht“ додатки).

Zeitschrift für romanische Philologie, herausgegeben von Dr. Gustav Gröber. 1902 (XXVI Band), стр. VI+768, 1903 (XXVII Band), Halle.

До заготованя статя О. Кльоба „Beiträge zur Kenntniss der spanischen und portugiesischen Gral Literatur“, де порівнано і описано кілька нових рукописей головну увагу звернено на винайдену автором лісбонську рукопись з XVI столітя і замітка Купо Меуер'a про „епізод в Трістані і Ізольді і кельтійський дім“ — про киданє відломків дерева до потока, що пливе через покій милого. Сей епізод відповідає дійсним обставинам, бо Кельти дійсно будували хати так, що вода перешливаа серединою хати і се служить новим доказом про кельтійське походженє циклю про Граля.

Річник 1903 містить продовженє більшої праці С Michaëlis de Vasconcellos, Randglossen zum altportugiesischen Liederbuch. З иньших статей мають інтерес отсі (наводжу по заголовкам): J. Blöte: Mainz in der Sage vom Schwanritter, (с. 1—24). C. Nigra: Nomi romansi del colare degli animali da pascolo (с. 129—135) (хомут — хомяць — *κῆρυξ* — самус — катр). A. br. Dapou: жидівські (еспаньольські) пословиці з Турції (с. 72—96). Pietro Toldo: La leggenda dell' amore che transforma (с. 278—297). J. Ulrich: Eine neue Version der Vita di Merlino (с. 173—185). L. Beszard:

Les larmes dans l'épopée, particulièrement dans l'épopée française jusqu' à la fin du XII siècle (с. 385—413, 513—549, 641—674). Важні студії Тольда і Бесарда. В відділі рецензій обговорена Юнгом праця Конст. Іречка: Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters (с. 242—248). В хроніці подаєть ся докладний зміст часописів: Romania, Archivio Glottologico Italiano, Giornale Storico della Letteratura Italiana, Studj di filologia romanza Archiv f. lateinische Lexikographie u. Grammatik, Revue des langues romanes, Revue de philologie française et de littérature i Le Moyen-Age.

Anglia. Zeitschrift f. englische Philologie. Unter Mitwirkung von Ewald Flügel hrg. von Eugen Einenkell. Halle a S. B. XXVI. (N. F. B. XIV) 1903, стр. 572.

Останній річник приносить лише цінну розвідку Е. Флігеля про збірники пісень з XVI ст., особливо з часів Гайнриха VIII, якої початок (I—II) уміщений в попередніх томах. Інші статі займають ся літературою і фіольогією.

Englische Studien. Organ f. engl. Philologie. Gegründet v. Eugen Kölbing, hrg. v. Johann Hoops. 32 Band. Leipzig, 1903, стр. X+460.

Між иньшым уміщена стаття W. Heuser'a, Eine neue mittelen-gliche Version der Theophilus sage і замітки О. Ріттера про Амора і смерть (доповнення до Euphorion III—IV). Згадати треба про докладно проваджену бібліографію.

Archiv für das Studium der neuren Sprachen und Litteraturen. Begründet von Ludwig Herrig. Herausgegeben von A. Brandl und A. Tobler. LVII Jahrg. CX. Band. Der neuen Serie X Band. Braunschweig 1903, с. VI+488.

Богато цікавого матеріалу находимо в праці М. Förster'a „Die Kleinliteratur des Aberglaubens im Altenglischen“. Автор вибирає най-важнійші друковані і недруковані твори староанглійської літератури, обговорює їх і подає численні поралелі. При тім дошукує усюди жерел і приходить до важного результату, що більшість розсліджених ним текстів є перекладом з латинських вірців або походить з обсягу грецько-орієнтальної культури. Свій розслід 11 відділів (Bauernpraktik, ворожене з повіу вітру, з сьвітла сонця, громники звичай пускати кров в певних днях і заказ тогож в певні понеділки, ворожене і прогноза недуг по понеділку захорованя, сонники) кінчить автор слідуєчими словами: „Вже тепер стоїмо перед цікавим фактом, що велика часть народної (фольклористичної) літератури староанглійської (пізнійше буде мабуть можна сказати — що ціла часть — в виньком замовлювань (zaubendrüche), є література перекладна, отже спочиває на штучній

науковій традиції і не може бути відблиском питомих, первісних поглядів, хоч і вони могли знаходити до неї приступ⁴.

R. Petsch подає коротку бібліографію деяких праць етнографічного змісту і огляд кількох (Folklore, Z. d. v. f. V., Z. f. ö. V., Hess. Bl. f. Volks.) часописий (с. 431—443).

В обсяг етнографії входять іще більше, або менше отсі статі: R. Steig: Literarische Umbildung des Märchens vom Fischer und seiner Frau, V. Ryssel: Der Urtext der Cyprianuslegende (переклад сирійського і арабського тексту), Gustav Becker: Die Bedeutung des Wortes „romantic“ bei Fielding und Smollett і E. Bohn: Zwei Trobadorlieder für eine Singstimme...

Другий том річника за 1903 р. (LVII J., CXI B., XI, стр. VII+480+ 28) присвячує також багато місця порівняним студіям з обсягу фолькльору. Arthur Korn описує рукопис з Оснабрік (з р. 1575), що містить збірку пісень і подає з нього витяги. Майже усі пісні знані уже з иньших видань. Французькою піснею займаєть ся Г. Морф в статі п. з. „Das französische Volkslied“ (с. 122—157) і дає перегляд усіх форм, при чім наводить цілі пісні в оригіналі. Автор переходить пісні, починаючи від релігійних; далі говорить про обрядові: про новорічні, і великодні і кінчить розбором пісень сьвітських. Найстарші з поміж них історичні пісні, одначе їх характер загально людський. Пісня не подає історичної події, тільки уважає історичний факт за вихідну точку до оспівання людської події, як любов, зрада і-т. п. Коли історична пісня хоче жити, мусить стати баладою: тільки як балада може вона перетривати століття. Нинішні балади мають в собі уже мало історичного: звичайно вказують на те тільки поодинокі назви осіб і місцевостей: давнійше був історичний елемент видійший. На се наводить автор кілька примірів; з них видимо, що історична пісня в формі балади може взагалі страгати з часом цілу свою історичну закрутку: в иньших разях може вона засимілювати ся з иншою піснею або змінити ся під її впливом. „Історична пісня находити ся в ненастанній зміні, а історична подія відсуваєть ся чим раз більше на зад, щоби вкінці цілком зникнути з наших очий“ (с. 128). Автор розбирає далі найпопулярнійші балади прим. про округного батька (про се гл. у Child'a в його The English and Scottish pop. ballads IV том стр. 355 і д. — The baron o Leys.), про дівчину, що убила дитину (або утопила) (се тип, знаний у Німців в пісні „Kindermörderin“, у Італійців „L'infanticida“, у Поляків і Українців про вїтївну¹) і т. д.), про родичів, що

¹) Гринченко, Етн. Матер. III, с. 272. № 533, Чубинс. Труды V. II, с. 890, № 461, с. 1191, Головацкій Г. р. н. п. I. с. 54—5; II, с. 26 № 15, Ю. Яворскій: Очерки по рус. слов. II.

убили власного сина для рабунку, про поворот любого на похорон милої¹⁾, про поворот мужа на весіле жінки²⁾, про знущаля свекрухи над невісткою в неприсутности мужа³⁾, про те, як муж пробує вірність жінки⁴⁾ і т. д. Автор згадує також баладу „Florence“, звану зі збірника Нігри (*Canti popolari del Piemonte*, IV 40 стр. 213—256) п. з. Il того *sagacino*“ і думає, що вона повстала на побережю Середземного моря під впливом рабунків берберийських корсарів; з паралель наведених у Нігри бачимо, що вона звана в цілій Франції, навіть в бретонських варіантах. Вкінці не обмежена вона на саму Францію: стрічаємо її у Італійців, Іспанців і Португальців: під її впливом повстали полуднево-славянські версії про Марка Кралевича і Мину од Костура і словінські балади „*Matjaš reši svojo nevesto*“. По баладах спинюють ся автор над піснями громадськими, святочними, весняними (1 мая), свято-Іванськими (Івана Куцала), хліборобськими, щоденними, пастирськими і заводовими, моряцькими і військовими, потім переходить до любовних і групує їх по стадіям любови. Ціла розвідка написана інтересно і дає понятє про французьку пісню, якої форму розібрано в кінцевім розділі.

A. L. Stiefel виставляє одну французьку новелю в XV ст. (*De Messire Galehaut de Sempy sauvé de mort par sa femme*) з індійською казкою, надрукованою в збірці *Somadewa*. Новеля оповідає, як жінка освободжує мужа, перебравши ся в одіж монаха і улегчує йому утечу в сей спосіб, що відступає йому монашу одіж і лишаючи ся на його місци. Мотив, не обмежений тільки на самі східні версії, як думає автор — його стрічаємо частіше і я постараю ся незадовго показати се на прикладах. Подібний зрештою мотив приходить і в полуднево-славянських піснях, де сестра освободжує брата або жінка мужа: до сього зібраний більший матеріал в праці Халанського „Южно-славянскія ска-

Дух. стихъ о грѣшной дѣв. 1905. стр. 43, *Świętek*, *Lud nadrab.* с, 170 № 5; *Kolberg*, *Pieśni* с. 151 № 12 а; *Етногр. збір.* XI Колеса, Балляди № 4, *Kolberg*, *Pokucie II* № 241, *Lud XII* № 426 --8 і т. д. Пор. ще *Bartoš*, *Nar. p. mor.* 10—11; *Strekelj*, *Slov. n. p.* I с. 247—252.

¹⁾ До сеї пісні можна навести численні паралелі. З наших пор. прим. Головацкій I. с, 113 № 16, *Ет. Збр.* XI, Балляди № 7.

²⁾ Про се гл. спеціальну розвідку Сумцова „Мужъ на свадьбѣ жены“. *Этн. Обзорѣніе* 1893 № 4 і И. З. Согоновичъ, къ вопросу о западномъ вліянніи на славянскую и русскую поэзію. *Варш. Ун. Ив.* 1898 I (і в попередних).

³⁾ Про се також Согоновичъ в цит. студії і Сумцовъ в „Разборъ соч. Ромалова Бѣлор. Сбор.“ *Зап. И. А. Н.* 1895 кн. 75.

⁴⁾ Гл. статью Больте в *Z. d. v. f. v k.* 1902 до першої і другої пісні зі збірки Кестнера.

санія о Маркѣ Кралевичѣ“ в Р. Ф. Вѣстнику. З иньших статей гідні занотованя отсі: Otto Ritter: Studien zu M. G. Levis' Roman „Ambrosio, or the monk“ з доповненнями Г. Герцфельда, Лео Jordan, Die „Geisel Ogier“ (причинки до французького епоса) і Руд. Фішер: Vindicta Salvatoris, Mittelelenglisches Gedicht des 13 Jahrhunderts, zum erstenmal herausgegeben.

Варто піднести звірцево ведений відділ бібліографічний, де потують ся в першій мірі німецькі, французькі, англійські і італійські твори.

Indogermanische Forschungen. Z. f. indogerm. Sprach. u. Altertumskunde hrg. von K. Brugmann u. W. Streitberg XIV B. Stassburg. стр. 558.

Anzeiger.. hrg. v. Streitberg, 1903, стр. 82. Рецензії Loewe на Муха „Deutsche Stammeskunde“ і Erckerta „Wanderungen“, Зубатого на Бернекера „Die Wortfolge in Slaw. Sprachen, Бругмана на Мерінгера „Die Stellung des bosnischen Hauses“ і т. д. —

Neue Jahrbücher für das klassische Altertum, Geschichte und Deutsche Litteratur und für Paedagogik. 6 Jahrg. 1903. XI, XII в 1—10.

З етнографічного боку интересна стаття Г. Блішнера „Казка про Амора і Психе в німецькій поезії“. Згадаю іще статю А. Дайсмана: Die Hellenisirung des semitischen Monotheismus і Людв. Шміда про причини вандрівок.

7. Часописи мішаного змісту.

Byzantinische Zeitschrift.. hrg. v. Krumbacher. XII Band. Leipzig 1903, с. XVI+720.

Можна лише занотувати Е. Патзиг'а, Das Trojabuch des Sisyphos von Kos і статю Петрідеса „Office inédit de saint Clément, hymnographie.

Зенон Кузеля.

Бібліографія

(рецензії й справоздання).

Wł. Demetrykiewicz — Groby wykute w skałach Galicyi wschodniej, pod względem archeologicznym (Materiały antropologiczno-archeologiczne i etnologiczne т. VI с. 51—91+VI таблиць).

Про скальні печери й городки східньої Галичини багато писано, але з сильною домішкою фантазії — в них бачили оселі предісторичних часів, поганські съвятоші й храми й т. и. Ладячи Ш т. своєї Історії України, я відвідав найбільше популярний з сих памяток — городок Бубнища, й переконав ся, що про передісторичну будову, в теперішній формі мови бути не може, й підніс се в спеціальному екскурсі т. III на с. 504, де вказав також на аналогію сього городка з скальними монастирями середнього Дністра. Як би проф. Деметрикевич познайомив ся був з сказаним тоді мною, не прийшло ся б йому на ново робити те відкритє, яке він робить, доводячи історичний характер бубнищської й інших конструкцій та зближуючи їх з печерами середнього Дністра. Він знайшов би в тім томі також вказівку на печеру в Синевідську, де ми маємо найстаршу традицію про монастир, і т. и. Але за всім тим праця проф. Деметрикевича зістає ся корисною вкладкою в археологію Галичини. Він описав докладно з автопсії кілька печер і скальних городків, про інші зібрав відомости й літературу (хоч і не зовсім повну), постягав і з рукописних матеріялів (з паперів Шнайдра, з нотаток Бельовского) також дещо інтересне й дав корисний огляд скальних будовель східньої Галичини.

М. Грушевський.

Erazm Majewski — Polska w wyobraźni geografów średniowiecznych i wartość podań średniowiecznych dla nauki dzisiejszej (Wisła 1904 кн. V с. 255—276).

Праця п. Маєвського написана, щоби доказати, що середовічні жерела не мають наукової вартості і можуть бути тільки документом того, що собі поодинокі географи думали про описувані ними краї. Середовічна географія се ніяка наука, і її можна хіба порівняти з народною медициною або астрономією. Усі мари і географічні описи представляють лише філюльогічний інтерес і з того боку лише належить їх трактувати. Дають вони лишень образ сучасних поглядів і сучасного умового життя, але ніколи не можуть бути цілком об'єктивні і не можуть стояти на рівні науки. Середовічна наука знає далеко менше, ніж старинна, і опираєть ся не на правдивих відомостях (стр. 272) але на оповіданнях і фантазіях поодиноких людин. З огляду на се уважає автор цілу роботу тих географів і істориків та інших учених, що копають ся в суперечних звістках середовічних писателів і хочуть викрити що не будуть дійсного і правдивого, за цілком хибну, зайву і безхосенну, провалжену ще в дусі середовіччя і схоластичних метод, а властиво без жадної методи (стр. 272). Усе, що нам передає середовічна наука, се лишень міти і перекази, які нічого не вартують, коли їх можна всіляко інтерпретувати і перекручувати (с. 274). Автор тепер вже індиферентно оцінює квестію західної границі славянської колонізації: хто може на певно сказати, що термін Германії в значіню етнографічним розтягав ся аж до Висли (с. 257). Ніхто, бо на се нема ніяких доказів. Баламутні жерела дають лише пагоду до твореня нових вимислів і теорій, які не мають ніякої вартості і вводять тільки в науку непотрібне замішане. Тому взиває автор учених, щоби покинули свою ненаукову працю в тім напрямі, яка нам певно не принесе нічо більше нового, як то, що вже знаємо.

„Покиньмо вже раз — каже він на стр. 275 — сю невидатну працю і перестаньмо досліджувати, що то були за ріки Хесінос або Рудон, бо про се не довідаємо ся ані від середовічних географів, ані з інших жерел, а страти з того незнання для науки не буде ніякої, хоч би лише з тої причини, що навіть, як би ми дійшли, що то були за ріки, то і так скінчив би ся на тім наш тріумф. Знане того факту було б для нас так само без наслідків, як і незнане, бо з тими назвами не вяже нічо таке, на що би ми повинні були цікаві. Ми вибили б двері лише на те, щоби побачити за ними пустку“.

Такі погляди висказує автор, опираючи ся на перестудіюваню старинного і середовічного матеріалу. В своїй студії дає він

загальний огляд відомостей давніших писателів про Нольцу і про сусіжні краї і наводить усюди для порівняння мапи в зменшеній формі, щоб поперти свою гадку.

Тодішні учені знали про північні краї певно не більше, як ми про краї під бігуном. Се виходить з порівняня даних у Геродота, Гекатея, Страбона, Помпонія Мелі, Плінія і Птолемея. Старинні писателі знали щось про Карпати, чули про кілька рік, між нившим і про Вислу а також уміли дещо сказати і про тутешню людність. Одначе усі ті відомости суперечать собі і то чим раз більше, чим дальше посуваємо ся на схід. Вицвіт того усього був, на гадку автора, занесений на якусь римську карту, що служила потім звірцем для середновічних писателів, а потому затратила ся. Мусіла вона мати менше-більше вигляд тих середновічних мап, які продукували Юлій Гонорій, Ізидор Гіспаленьський, географ з Равенни і Гайприх з Могуноії.

Близше задержуєть ся автор над географом з Равенни і виріжнює його з поміж нивших з огляду на те випередив значно усіх своїх сучасників, користаючи з 28 мап. На місце давнішої пустки на півночи бачимо тепер аж 5 рік: Elbis, Dina, Bangis, Vistula і Lutta, що усі впадають до північного моря; так само по раз перший виступають тут деякі допливи Дунаю, яких не знав ані Меля ані Гонорій ані Ізидор, а то Flaulalis, Tisia, Tibisia, Apion і Mariscus. На гадку автора відповідають усі ті ріки дійсности. Bangis мусить бути Одра а не Буг, бо географ містить над нею нарід Карпів і виводить її з Сарматських гір. З обох сторін Ельби знає геогр. Равеньський „patria Albis“, що називаєть ся також „Ungani“. Мешкав в ній нарід „Baias“ себто Чехи. Край по обох боках Ельби зачислений географом до Германії. Усе що дальше то Scлавini: тут бачимо імена Chimabes і Vites, які пригадують Venetes і Antes Йорданеса (De orig. get. 23). Ho обох боках ріки Бангіс лежить Скитія, але лише по Вислу. Montes Rimphei відсутні дальше на схід; з них випливає Tanais (певно Дніпро).

Одначе лише сей географ виказує поступ. Інші блудять на кожнім кроці „*podają sobie i potomnym coraz bardziej poplątany i popsuty przez kopistów zlepek wiadomości, zupełnie przestarzałych, po-falszowanych przez błędy lub zupełnie fantastycznych*“ (стр. 268).

Сей стан требає аж до відродження, коли відродила ся і географія. Але тоді годі вже було справити старі помилки і вони полишали ся і на нових мапах. Прикладом служить мапа Richard'a de Haldingham (1276—1283), на якій бачимо „Simeae“ і „Cynophales“ на скандинавськім півострові, а в Скитії „Griffe, homines nequissimi“, що „*de hostium cutibus et sibi indumenta faciunt et equis suis tegmina*“.

На тім кінчить автор свою горячо написану статю, подиктовану

певно дуже добрими інтенціями. Повінь книжок про старинні славянські часи, численні праці Нідерле, Погодина, Кулаковського, Брауна, Кентжинського, Прашка, Папачка, Богуславського і многих інших з суперечними нераз результатами, з великим числом домислів і комбінацій мусіли задержати увагу автора, і викликати невдоволене. Тільки студій, тільки вложеної праці і труду, а такий малий результат. Усюди лиш проби і гіпотези, усюди мало світла.

Дійсно наша наука не може виказати ся великими поступами; все таки поступ є і то може далеко більший, ніж собі представляє поважаний автор. Ніяка наука не йде семи милевими кроками, не завсіди зазначує вона великим поступом свою діяльність. З тим мусить погодити ся кождий горячий учений і не внохочувати ся хвилими невдачами до дальшої роботи. Виною в тім випадку не лише самі жерела, в більшій части балмутні а часом і суперечні, (сам п. Мавський робить преці з них кілька виїмків) але й наукова метода тих людей, які ними займають ся. Зі зміною самої методи, з часом, коли учені без упередження приступатимуть до студійованя жерел і не будуть їх надуживати, як то на жаль часами трапляеть ся, тоді і суперечности злягодять ся значно. Кождий знає добре, що жерела не бездоганні і ніхто не бере їх за строго об'єктивні, бо об'єктивність в нашім розуміню не була знаа середновічним географам. Вкінци навіть в нашім об'єктивнім столітю стрічаємо ся часто з суб'єктивністю або з несвідомими помилками. Усе те залежить так від учених, як і від трактованого ними предмету і від способів, якими наука при його студійованю послугуєть ся.

Автор певно сам не думає так, що усе мусить стояти ясне і готове на услуги учених; тоді б прецінь устала потреба студійованя і взагалі всяка наука оперта на доходженю і слідженю. Студійоване довело до нинішнього стану науку і певно піднесе її ще висше, навіть, коли б жерела остали й на дальше ті самі. Признати ж мусить таки кождий, що поступ видно всюди, навіть в такій мало плідній дисципліні, як наука про старинности. Що так воно дійсно, можна легко переконати ся порівнюючи яку небудь книжку з XVIII столітя з продуктами нинішньої науки.

Наука мусить черпати, звідки лише можливо, щоби дійти до чогось сталого і певного. Користуєть ся історія історичними піснями і народними переказами, де тільки видуманого і „пофальшованого“, несвідомо або і умисне, то чому ж мала би відкинути на бік середновічну географію через те одно, що не усе в ній видержує нинішню критику.

Автор переконаний, що з нинішних студій над середновічною географією не буде хісна, бо чи Хронос буде нам ближше знаний чи ні, то горизонт наш не розширить ся. Се мабуть хибне становище: не

кожний факт має зараз розкривати далекі горизонти, бо не кожний має таку велику вагу. Все таки кожний, хоч би й найменший факт, коли він дійсно певний і непорушний, дає нам нову точку опору і виходу до дальших студій, а тимчасово стверджує лише, що річ стоїть так а не інакше. Вкінці не усі факти середовічної географії так маловажні, як сконстатоване, де була річка Хронос або щось подібне. Є там інші непорішені спірні питання, далеко важпійші, від яких розв'язання залежить багато. Зрештою усі ті, хоч як незначні здобутки дадуть таки значнійшу суму і заважать багато, коли їх зберемо разом і не будемо їх трактувати окремо. Знаючи пр. кілька таких річок на певно, знатимемо зараз і те, де мешкали уміщені над ними народи.

Поступаючи по гадці автора, повинно б усунути з обсягу студій не лише середовічну, але і старинну географію, а також і багато дечого з нашої новітньої літератури. Для чого лиш середовічну географію графляє ся доля?

На мою гадку посунув ся шан. автор трохи за далеко в осудженю середовічних жерел, хоч виїшов з вірного заложеня. Побажати лише, аби його слова звернули пильнійшу увагу на старші наші жерела і аби мали вплив на тих усяких учених, що оперують жерелами після потреби, аби поставити на своїм.

З. Кузеля.

Aleksander Brückner — Apokryfy średniowieczne, część druga (Rozprawy Akademii umiejętności, wydział filologiczny, Serya II, tom XXV, стор. 239—323)

Рецензуючи першу частину праці проф. Брікнера (Записки т. XLV, ст. 10—12) я закінчив свою рецензію звісткою про долю і недолю старопольського рукопису з XV в. „Rozmyślanie o żywocie Pana Jezusa“, який був у бібліотеці гр. к. крилошанського собора в Перемишлі і пропав відти безслідно і з якого детальні виписки поробив та передав проф. Брікнерови о. Петрушевич. Отже і в отсій другій частині своєї праці проф. Брікнер раз у раз іще бідкаєть ся над затратою самого рукопису і силкуєть ся зложити цілість із виписаних о. Петрушевичем шматочків, які під кінець роблять ся чим раз скупійшими. А тимчасом отсе вже рік минув, як рукопис щасливо віднайшов ся, і то в руках того самого о. Петрушевича, який подав був проф. Брікнерови звістку про його затрату. Я знаю з уст проф. Брікнера, що він іще на вакаціях минулого року мав той рукопис у своїх руках; дивно, чому він бодай у приписці до отсеї своєї праці (коли сама праця була вже готова давнійше) не зазначив сього і не потішив усіх польоністів звісткою про віднайдене одной з найстарших і найпросторійших памяток старо польської мови й письменства.

Із сімох розділів отсеї частин своєї праці перший розділ присвячує проф. Брікнер детальному порівнанню тексту „Rozmyślań“ із одним із їх жерел, а власне з середньовіковою компіляцією „Historia ecclesiastica“ Петра Коместора. Апокріфічного тут нема нічого, тим цікавіші уваги проф. Брікнера про мову польського тексту; взагалі тих уваг розсипано по його розвідці скрізь дуже густо і в них лежить добра половина її вартости. Розд. II відсакаючи від схеми і від теми подає уваги (переважно фільольогічні) про польський переклад середньовікової *Historia trium regum*, захований у однім польським рукописі тепер петербурської Публ. бібліотеки. *Historia trium regum* — не апокріф, а дидактичний роман; метою автора було подати читачам як найбільше відомостий про схід; про його старий переклад на білоруську мову, опублікований В. Перетцом, була у нас мова (Зап. т. LVI). Розд. III праці проф. Брікнера подає розбір найстаршої польської пасії, захованої в тім самім петербурським рукописі п. з. „Sprawa chędogo o tęсе рана Chrystusowej“. На початку подає автор короткі і загальні вказівки про історію пасійних казань у середньовіковій Європі і в старій Польщі, а далі переповідає зміст „Sprawy chędogiej“, що кінчить ся на зложенню Христа в гробі — апокріфічних деталей нема майже ніяких, за те богато виплодів середньовікової фантазії, що любила ся в мальованню нелюдськостий і мук; при кінці розділу автор наводить деякі жерела, а головню діяльог Матері Божої про муку Христову, написаний Ангельмом Кентерберийським, та Коместора. Розділ IV присвячений польському перекладови Нікодимового Євангелія — се був би одинокий справді важний апокріф у польським перекладі, що правда, недословнім і з деякими значнійшими відступами від латинського оригіналу. Розд. V оглядає апокріфічні деталі розсипані по різних старопольських рукописах та друках. Розд. VI присвячений дуже популярній книзі „Żywot Pana naszego Jezusa Chrystusa“, уложеної на початку XVI в. шлезьким Поляком Бальтазаром Опецом (проф. Брікнер ідентифікує сю назву, яку доси писали Орес, з пізнійшим німецьким Opitz, і радить писати Орес). Основою для книги Опеца послужили медитації про жите Христа свв. Бонавентури, але польський автор сильно змінив оригінал, укоротив тонкі мудрованя та аскетичні умішненя „серафічного доктора“, за те попустив поводи своїй фантазії в мальованню житєвих сцен, а особливо жорстокостий муки Христової, та додав деякі оповіданя (про Богородицю) на підставі апокріфів. Книга Опеца займає в старопольській літературі дуже поважне місце; вона належить до найстарших польських друків (перші два вийшли 1522 р.), була перекладена на литовську мову і в численних, що раз то нових і що до язика і що до річи підновлюваних виданях і доси держить ся в руках польського, а декуди й серед нашого

люду (дефектний екземпляр, друк із XVIII в. я бачив у руках селян у Нагуевичах). Спеціальний уступ цього розділу присвятив проф. Брікнер виказаню польського впливу на українсько-руську апокріфічну літературу, опираючись на моїм виданю апокріфів. Не думаю перечити того впливу, та все таки слід би було зазначити, що супроти величезної маси апокріфів черпаних із староруської писаної традиції сей польський вплив на нашу апокріфічну літературу був, просто сказати, мінімальний. Остатній розділ праці присвячений казаням кс. Яна з Шамотул, прозваного Патерком, у яких досить багато апокріфічних деталей.

Як бачимо, праця проф. Брікнера, обіймаючи властиво тільки євангельський цикл, показує нам, що в старопольській літературі доступній нам, властивих апокріфічних чи псевдоканонічних творів у перекладах майже нема (з винятком Нікодіма та тзв. Листу з неба), а за те багато перерібок та відгуків із апокріфів, популярних у середньовічній західній Європі.

І. Франко.

Ignacy Radliński — Apokryfy judaistyczno-chrześcijańskie. Księga wstępna do Literatury apokryficznej w Polsce, 1905, Львів, стор. 219—4.

При всій своїй ніби вчепости отся книжка в результаті робить комічне вражінє. „Вступ до апокріфічної літератури в Польщі“ займає ся майже виключно апокріфічними творами, яких у Польщі не було і з яких у польській літературі не заховали ся навіть відгуки (вишюк можна би зробити хіба для Сибілі, тай то з тим застереженєм, що в багатій літературі тзв. Сибілін до польської літератури не дійшло нічого). Коли судити по отсій книжці, д. Радліньскій являєть ся типом ученого, який з немалим засобом начитаня і ще з більшим апльомбом говорить про річи, яких сам навіть не пробував передумати. Вся його книга носить характер якогось неорганічного, механічного зліпшища відомостей нахапаних з багатьох книжок, угрупованих як будь, не вважаючи на претенсії великої систематичности, і не звязаних органічно ні з чим. Д. Радліньскій пише про апокріфи не зазначуючи навіть ріжниці між старозавітними апокріфами і псевдеміграфами та маючи ані найменшого понятя про праці над їх дослідом иньших славянських учених; про славянські апокріфи він довідуєть ся хіба з англійських перекладів, а про наукові проблеми, які насувають ті досліди, йому навіть не снить ся. Той сам брак елементарної орієнтації в предметі видно також у способі трактованя предмету. Бо коли одним творами, прим. Сибілінам, що властиво не належать до апокріфів, присвячує дуже багато місця (97 сторін) тому тільки, що про них багато написали иньші вчені, то иньші, не менше важні твори збуває коротко, нераз аж по школярськи коротко („Trzęś Błaha, nic nam jeszcze nieznanego nie przynosi“ — се стілько всього, що вміє ска-

зати паш автор про многоважну для розвою середньовічної літератури візію ап. Павла (стор. 195); апокаліпсис сьв. Івана збуває всего в 10 рядках, зазначуючи так само, що „treść blaħa“ (стор. 196), і не підозріваючи істнованя богомільської редакції того апокаліпсиса. Про заповіти 12 патріархів автор говорить усього на одній неповній сторінці, не підозріваючи интересного проблему що до їх походження — жидівського чи християнського. Що до книги Еноха він стоїть на тім, що грецький текст затратив ся в VIII віці і знає тільки нововіднайдений абіссинський та грецькі уривки відкопані в Акмім; про славянський текст довідується лише від Англічанина, тай то не пробує застановити ся ані пад проблемом його подвійної редакції (сербської і української), ані над його походженєм. Так само не знає нічого про славянський текст апокаліпсиса Варуха, не згадує нічого про такі апокаліпси, як Авраамова, Ілії, Ісаїї, Даниїла (всі є в славянських текстах). З огляду на се все мусимо книгу д. Радліньского назвати виплодом псевдо-вченого дилетантства, що не вважаючи на багатство вібраних деталів подає річи непереверені і при тім промовляє таким категоричним тоном, який радше приспляє, ніж будить критичну думку — неминучу підвалину всякого поступу і розвою.

Ів. Франко.

А. Соболевскій — Изъ исторіи заимствованныхъ словъ и переводныхъ повѣстей. (Київ. Универ. Извѣстія 1904; XI, стр. 1—6).

Ак. Соболевскій натрафив, студіюючи староруські памятники, па одну цікаву фонетичну прикмету, що може бути часто рішаюча при оцінюваню, чи яка памятка полудневого, грецького походження, чи західного. Вона лежить в передачі західно-європейських звуків *с* і *з* славянськимиш і ж. Вже в договорі Ігоря з Греками в 945 р. стрічаємо слова чужого, звичайно германського походження, як пр. Шихбернъ (шведське Sigbjorn), в яких германське *с* заступлено нашим ш. Те саме бачимо і в иньших памятниках. Галицько-волинська літопись знає імя Шварно, що дасть ся об'яснити з шведського Svagn. Договори Смоленська з Ригою в р. 1229 передають назви двох німецьких міст Kassel і Söst (лат. Susantium) словами Кашель і Жюжать. Грамота смоленського князя Федора Ростиславича з 1284 р. наводить два німецькі міста Брюньжвикъ і Миштеръ. Той сам прояв, що в староруських памятках, знаходить ся також у церковно-славянським, чеським, польським і хорватським язичі. Бесіди Григорія Великого, переложені в латинського правдоподібно в IX або X ст., виказують багато таких слів, як Процеший (Processius), адвокатушь (advocatus), кришолитъ (chrysolithus); і в иньших памятках подибуємо подібні слова, як Лицеошь (Leucius), палежь і т. д.

В польській і чеській мові заховало ся багато слів західно-європейського походження з ш і ж місто с і з, пр. Ježiš, Worsila (Ursula), košile (casula), karneš (Kirchmesse), žehnat (segnen), Mateusz, Tomasz, Szymon, szabla, szukać (suchen), Крѡвашь (Gerwasius) і мн. ин.

Перестудювавши сї слова з ш і ж прийшов Соболевский до виводу, що слова, запозичені загально-славянським язиком із західно-європейських язиків не мають ш і ж, лишеть с і з; що слова, переняті з грецького передають усюди в церковно-славянським, старо руським і старо-сербським язичі кожде σ і ζ буквою с і з, і що слова, що перейшли до нас зі східних язиків, не вказують ніде ш і ж. Поява ш і ж належить ся вже до історичних часів і має своє жерело не в прикметах славянської, тільки германської і романської фонетики. Тому належить рахувати ся в кожній памятці, де появляеть ся ш і ж місто с і з, з західним впливом. Соболевский старає ся темер, опираючи ся на тім, вказати західне походжене деяких текстів. Староруська повість про ілліїське царство повстала певно під впливом латинського оригіналу, одначе мусів її переложити якийсь руський перекладчик, на що вказує уживане руських слів; на гадку Істріна, який приписує переклад боснійському або дальматинському Сербу, не може автор рішучо згодити ся. Автор думає, що Троянская притча переложена також з римського або латинського жерела, але не з грецького, як се думав Мікльошіч. Сербська Александрія могла бути на гадку Соболевского перекладом з латинського або романського оригіналу і послужити жерелом для грецького перекладу. як про се свідчать славянськи в грецьким текстї. *З. Кузеля.*

Памятники славяно-русской письменности изданные Археологическою Комиссією. I. Великія Минеи Четїв. Декабрь, дни 1—5. Москва, 1901, велика 4°, стор. 290.

Обчислене на геологічні періоди видає Макарієвої Четїї Минеї помаленьку, флегматично посуваєть ся наперед. У дотеперішніх 9 випусках скінчено надолит, із отсим десятим починаєть ся грудень. Разом із сим заведено реформу: замісь гражданки, якою були друковані дотеперішні випуски, заведено кирилицю. Задля того, а також задля сеї обставини, що редакцію сього випуска обняв помічник Синодального ризничого д. С. М. Сироткін, сей випуск друкував ся в Москві, а се спричинило ще повільнійше темно виходу і експедиції книги: хоч надрукована, як написано на титулі, ще 1901 р., вона була експедіована аж з початку 1905 р. і длятого й рецензія на неї не могла появити ся швидше. ...

Із передмови до сього випуска довідуємо ся, що між головними копіями Макарієвої Минеї, Царською або Синодальною, і копією Успен-

ського собора в Москві є значна різниця редакційного характеру. В Успенській копії мишея за грудень по дні 31-ім має велику силу доповнень до цілого року; Царська копія переважно розбила ті доповнення поодинокі дні в різних місяцях. Обмірковуючи видане грудневої мишеї Археогр. Комісія ухвалила йти по часті за Царською копією, тоб то дрібніші статі з доповнення Успенської копії розбити між поодинокі дні різних місяців, але дві більші групи тих доповнень, що творять для себе цілоти — Патерники і иоученя квівського митрополита Фотія видати окремо в двох томах як доповнення до Мишеї. Все се дуже гарно, лише дай Боже дочекати!

Виданий тепер десятій випуск Ч. Мишеї обіймає, як сказано в титулі, перших п'ять день грудня. Головну часть випуска займає Іван Дамаскин, якого пам'ять православна церква обходить під днем 4 грудня. Подано тут просторе житіє Івана Дамаскина, написане Іваном патріархом антиохійським (стовпці 104—139) і далі все те, що в старій Русі називалося „Книга Дамаскин“ або „Книга Небеса“, далі йогож „Книга философская о осми частех слова“, йогож Посланіє до Козми Маюмського, його слово про св'яті ікони і слово про покійників і про служби за них. Інтересно тут зазначити, що ся північна редакція книги Дамаскина, яку Макарій втягнув у свою Мишею, значно рижвила ся від південної, українсько-руської, якої одна (неповна) копія з XVI в. є в моїм носіданю; видане Макарієвого тексту дає нам можливість порівняти обі редакції сього важного твору, і ми зробимо се незабаром.

Із житий російських св'ятих маємо тут лиш одно, житіє Сави Сторожевського, як звичайно, вбоге історичним змістом (Сава — ученик Сергія Радонежського, сучасник Дмитрія Івановича і його сина Юрія Дмитрієвича, якого він благословив на війну з Болгарами і в похід на Казань); головну часть місця займають „чуда“ — шабьлонові анекдоти про лічення рижних хороб доконувані молитвами св'ятаго.

Із просторих житий перекладених із грецької мови перше місце в отьому випуску займає житіє Сави Осьвященного, твір, що вже в домонгольську добу був перекладений на церковно-славянську мову і пильно переписував ся на Русі. До житія додана тут і Похвала, написана тим самим автором Кирилом, і важна тим, що її грецького оригіналу доси не віднайдено.

Ів. Франко.

Житіє й чюдеса св'ятителя й чюдотворца Ніколаа, по рукописи Марієвскихъ Четкихъ Мишей. Издаііе Археографической Коммисіи. Москва 1901, 8-ка, стор. 168+23.

Отсе немов продовжене попередньої книжки, а властиво окремиї

передрук одної частини матеріалу Макарієвої Четії Минєї, зібраного під днем 6 грудня. Зроблено се тому, як говорить у послісловію редактор книжки д. С. О. Долгов, бо „імя сьв. Николая здавна на Руси окружене особливою побожністю, якої доказом являють ся численні храми сього сьвятого по всій Руси і не менше численні його чудотворні ікони та давні оповідання про його жите і чудеса, оповідання перекладені й оригінальні, що починаючи від XII віка дійшли до нас“. Те, що зібране в Четії Минєї митроп. Макарія, далеко не вичерпує всього засобу староруських оповідань про сьв. Николая. Досить сказати, що у Макарія зібрано заледво 20 „чудес“, тоб то окремих оповідань про чуда, оповідань, які иноді доходять до розміру невеличкої новелі, коли тимчасом у відомій квітській збірці, присвяченій житю, чудам і відправам до сьв. Николая і друкованій багато разів у XVII і XVIII в., маємо 20 чудес в значній мірі відмінних, а в рукописних збірках тих чудес набирається до 40 (пор. Архим. Леонидъ, Описаніе рукописей графа Уварова, т. III, N. 1063 і ин.). Важні для наукового досліду ноти додані до тексту (з окремою пагінацією), де подається пояснене темних місць, вказівки на грецькі прототипи староруських оповідань і загалом на літературу поодиноких легенд.

Культ сьв. Николая, що в старій Руси в XII і XIII віці заняв місце старшого культу сьв. Климента, вповні заслугоє на увагу кожного дослідника нашої старовини, а приписувані сьв. Николаєви чудеса належать до найінтересніших появ у порівняній мітології, як приклади мандрівки поганських поглядів і культів і їх акліматизації на християнським ґрунті. Отсе видане являєть ся позиточним причинком для такої студії, хоч, розумієть ся, не дає понятя про її обсяг. *Ів. Франко.*

Pór Antal — Magyar-ruthén érintkezések a XIV-ik században (Századok, 1904, X, стр. 935—949).

Автор відомий із кількох розвідок про угорсько-польські відносини, дав тепер статю про угорсько-руські відносини у XIV в. Ліричний вступ про мадярсько-польське (!) братерство — дуже дешева публіцистика, що дивно бачити в найповажнішій мадярській історичній часописи, тому полишаємо на боці. Переходячи до предмету автор кількома словами згадує про повстаннє Галицько-волинської держави, давнішні державні й династичні відносини Угорщини й Руси — а з того зараз видно, що се поле для автора дуже мало знає. З відносин XIV в. нуге наперед перехід через Русь короля Оттона бав. в повороті з Угорщини за Юрія Львовича; далше згадує коротко про плян палатина Копаса — посадити на угорським троні одного з Юрієвичів. Присутний у Вишеграді 1338 р. Lothka dux ruthenorum на думку автора має бути сам Болеслав.

В основу розвідки поклав автор відносини 1340 р. Численна література предмету авторови, з внімкою розвідки Прохаски, цілком не звісна, тому вся наукова ціль схиблена. Для д. Повра був окремий руський князь Болеслав, що його стровно коло 25 марта 1339, а окремий знов Юрій, що згнув 7 квітня 1340. З тої причини походи Казимира кладе на 1339 р. (!), татарський напад на Польщу й Угорщину на поч. 1340 і т. ин.

С. Томашівський.

Despre snejii români de J. Bogdan (Analele Academiei Române, seria II t. XXVI, memoriile sect. istorice, 1903—4, c. 12—44)

Ueber die rumänische Knesen, von J. Bogdan (Archiv für Sl. Philologie, XXV c. 522—543, XXVI c. 100—114).

Ся праця румунського ученого виїшла заравом і по румунськи і по німецьки і з тим стала приступна ширшому кругу читачів. Се дуже добре, бо праця того рола, що зачіпає дуже ріжнородні питання, з ріжних дисциплін, з історії ріжних країв і народів, в ріжних кругах повинна знайти відгомін і переоцінку її матеріалу і виводів.

Проф. Богдан зберас звістки про волоських князів — в документах сербських, угорських, молдавських і валахійських. Аналізуючи сей матеріал і доповняючи вказівки одних країв вказівками з других країв, він приходить до виводу, що скрізь слово „князь“ означає сільського начальника — славянську назву для румунського jude, judec (judex, Dorfrichter), котрого компетенції й роля одначе сформувала ся під впливом німецького права. Князь = свобідний селян се вже секундарне явище, що пішло від того початкового.

В коротенькій праці, розумієть ся, не можна було розв'язати всіх питань, ані навіть з цілою докладністю. простудіювати докладно всіх модифікацій сього явища. Автор головну енергію свого досліду звернув на матеріал румунський (Молдавії й Валахії), тим часом для зрозуміння сього інституту важійше значінне памяток балканських і угорських. Інститут князя треба б розглянути на тлі організації села. Паралелі князя румунського з князями громад полуднево-славянських повинні бути просліджені докладнійше (автор не пішов далі словника Дювернуа, не сягнув навіть до Богішча), і т. д. Але і в границях своєї роботи автор дав дуже цінні гадки і вказівки, які можуть бути імпульсом до дальших студій.

Галицькими князями і взагалі волоським правом автор не зайняв ся ближше, обмеживши ся лише відомостями, які знайшов у Стадніцького. Новіша література питання лишила ся йому зовсім незвісною, і відомости його через те не могли бути вповні докладні.

По дорозі зачіпає він також „ватаманів“, наводячи згадки про сей уряд з молдавських документів, і болоховських князів. Свого ставища в сій останній справі він одначе не маркує. *М. Грушевський.*

Въ память двадцатипятилѣтія С.-Петербурґскаго археологическаго института (1878—1903). Палеографическіе снимки съ русскихъ грамотъ преимущественно XIV вѣка. Изданіе С.-Петербурґскаго археологическаго института подъ редакціею А. И. Соболевскаго и С. Д. Пташицкаго, Спб. 1903, in fol.

Укладчик збірника ак. Соболевскій називає сю збірку першою пробою систематичного вибору палеографічного матеріалу: Вона, каже він, містить в собі взірці офіціального (або канцелярійного) письма майже цілої Росії XIV віка (з ближшими роками XIII і XV в.), як північно-східньої так і полуднево-західньої. Тут можна бачити уставне й півуставне письмо Москви, Новгороду, Пскова, Рязани, Смоленська, Полоцька, Впльня, Чернигова, Луцька, ріжних місць Галичини.

Збірка дійсно містить взірці письма з сих країв (назвати їх Росією XIV віка можна хіба наслідком lapsus calami), отже дає матеріал дуже різнородний. Чи не буде претенціозно назвати її першою пробою систематичної збірки, то значить признати несистематичними всі інші збірки, се вже пнша річ. Завважу лише, що великою систематичністю й пляновістю не визначаєт ся й ся збірка — багато в ній має характер припадковости. Не кажучи вже про досить припадковий порядок, в яким подані взірці, маємо тут з деяких місць і часу по кілька грамот, а деякі місцевости не заступлені зовсім. Введені деякі грамоти без означення місця написання — значить для такої колекції малодітні. Видані на ново деякі грамоти, вже публіковані в досить добрих факсімілях, отже публіковані на ново без потреби. Що більше, є грамоти зовсім непевні, фальсіфікати по всякій правдоподібности, як грамота Витовта на Княжу Луку; деякі, не зовсім певні, потребували б від видавців аргументації їх автентичности. Взагалі можна було пождати більше пояснень пляну і мотивів, з якими робили видавці свою збірку.

Але коли лишити на боці вимоги пляновости й систематичности (може бути — вже ex post приложені до розпочатої роботи), то належить признати виданне в кождім разі корисним і цінним. Подано тут ряд факсіміля нових і інтересних взагалі, й спеціально для нас, бо українські землі (спеціально Галичина), завдяки заходам другого редактора збірки, Пташицкаго, заступлені в сій збірці досить багато. Є кільканадцять грамот зовсім непублікованих — їх транскрипція подана осібно (де що в відчитанню треба б поправити — от нпр. вправ

нам в око Бдешицкий, читай Гдешницкий в ч. 24, неможлива дата в ч. 13, і т. в.). Декотрі видання в виказах їх поминені (от нпр. видання трактату в Казимиром у Стрончиньского і Карского). Але се вже хба дрібниці.

М. Грушевський.

Acta Tomiciana — tomus undecimus epistolarum, legationum, responsorum, actionum et rerum gestarum, serenissimi Sigismundi I per Stanislaum Gorski, canonicum cracoviensem et plocensem a. D. MDCXXIX, sumptibus bibliothecae Korniciensis, MDCCCXI, ст. II+35б.

Одинадцятий том „Томіціанів“, виданий др. Жигмонтом Целіховським, бібліотекаром курницької бібліотеки, обіймає в 444 актах цілий рік 1529.

На вступі поясняє видавець реформу в методі свого видавництва Томіціанів: сей том як і дальші містити-муть акти в цілого року календарного, а не так, як се було в кодексі Гурского, де загальні коронні сойми стаювають границю кожного тому. Головним жерелом видавництва уважає і уважати-ме видавець кодекс Гурского, а иньшими буде ся послугувати ся, о скілько се уважати буде за відповідне до заокруглення і доповнення матеріалу з кодексів Гурского, і коли крім матеріалу Гурского користає з иньших жерел, зазначає се на боці коло кожного акта. Жерела побічні, з котрих користає, такі: с а п і ж и с ь к и й кодекс тт. VII, VIII, XVII, власність рогадінської бібліотеки; кодекс Войчиньского та кодекс листів Кржіцкокого: оба власність бібліотеки курницької; акти архіва в Королівцю (Königsberg) та варминського архіва в Фрауенбурзі. Два останні дають важні причинки до пруських справ.

Одинадцятий том містить дуже ріжнородний матеріал до справ європейської політики, до внутрішніх відносин самої Польщі, багато актів, що висвічують відносини пруські і мазовецькі та приватні справи, за те на жаль не багато матеріалу є до руських справ. Найбільше актів приносить сей том для сучасної європейської політики, до головного факту сього року (1529) — війни австрійського Фердинанда з Іваном Заполією за Угорщину та приходу Турків в величезній силі в поміч сьому другому. Війна ся, що мов ключкою вяже Царгород, Москву, краї над Тисою і Відень, потручаючи аж о Рим, Париж і Данію — обхоплює цілу Польщу своєю дрюжю. Вже яко сусідці та посвояченіи ще із одною зі сторін (Ів. Заполія був вятем Жигимонта Старого) Польщі не могла бути сеся війна далекою справою. Зближуванне Турків, занятте Буди, знищенне Австрії їх військами електризувало всіх в Польщі. Дехто йно провідав ся що нове про Турків, їх похід,

битєзь і т. п., спішить повідомити про се Томіцького; вірші (чч. 257 і 258) писані ad hoc підносять й напружують духа; навіть далеко на Литві відбиваєть ся війна голоснійшим відгуком. Про се довідуєм ся з листу (акт ч. 259) Фердинанда австрійського до воєводи вильненського Гаштовта, речника — як буде дальше видно, певного круга литовської шляхти, в котрій дякує Гаштовтови за попиранне Фердинандової справи у Жигимонта та просить „ut in coepto pro nobis officio perseverare ac res nostras, ut hactenus soletis... tueri et permovere velitis“.

Польща стає місцем схоронення для значних утікачів з powodu тієї війни (еп. Бродаріч — чч. 99—100). З ріжних держав з'являють ся послы — або переходять Польщею до иньших володарів або удають ся до польського таки короля, що перебуває в сей час на Литві — а одним з центрів європейської політики стає в сїм році таким чином Вильно. Посол Фердинанда їде по поміч до в. кн. Василя. Висше згаданий Бродаріч удаєть ся до Франції по грошеву поміч для Ів. Заполії разом з французьким послом, що перебуває в Польщі для здержання при помочи Жигимонта Івана Заполії від союзу з Турками (чч. 272, 296). Герон. Лаский їде до Данії зрекрутовати за французькі гроші військо для Заполії, вертає (вересень) з дуже нечисленим військом, але й сьому збороняє пол. король переходу через Польщу (чч. 225, 363, 433). Пос. Герберштайн з'являєть ся кілька разів у Жигимонта то з прошеннем грошевої помочи, то запоруки у Фуггерів, то посередництва між Фердинандом і Соліманом; але всі прохання безуспішні (чч. 85, 276, 288). Кінець кінців Польща не дає ніякої позитивної помочи, на що жалуєть ся Заполія дуже (чч. 433—5).

Велику частину актів займають листи підканцлера Томіцького до короля, що перебуває — як згадано висше — в сїм часі на Литві, щоб покінчити кодифікацію литовських прав, упорядкувати тамонші відносини та перепровадити наступство по собі. Кожду важнійшу справу реферує Томіцький королеви, королевій Боні та часто Хоєньському, королівському секретареві; тоті три паралельні відомости доновняють ся нераз до найменьших подробиць.

Про внутрішні відносини довідуєм ся з двох актів: 1) з листу короля до генерального сойму в Варшаві та 2) з реляції постанов і зі справ обговорюваних на генеральнім соймі в Варшаві з початком р. 1529. Ся реляція переслана послами до короля 29 лютого (н. ст.) 1529 — разом найбільший акт з цілого тому (ч. 59, стр. 49—59).

Найважнійшою із внутрішніх справ в сїм році було змаганне прилучити Мазовше до Корони¹⁾ та зрівнати права, обовязки і адміністра-

¹⁾ Акти до неполагодженої ще цілком справи з Мазовшем: чч. 39, 45, 59, 89 і иньші.

дію його з иньшими землями Польщі. По справозданню з пертрактацій з Мазовшем, котрі то річи — кажучи — не так то легко пішли, ухвалено податок¹⁾ для утримання граничного війська на Русі („*militibus in terris Russiae militantibus*“) та сплачення в двох ратах залеглої з попереднього року (1528) платні в сумі 20.000 фльоренів і ухвалено стали платню для начальника (*praefectus*) того війська. На се згодили ся всі послы крім духовників, котрі, мовляв, без спеціального на се наказу арцибіскупа та повідомлення загалу клиру не можуть в тім нічого становити. Дятого вислали духовні послы в тій справі свого відпоручника Іздбеньского, каноніка крак., до короля з устними інформаціями, аби король дав відповідний наказ арцибіскупові що до тої справи²⁾. Таким чином „*quantum conjectura assequi licet, poterit conduci et servari contributionibus illis plus quam trecenti equites atque ita servabuntur et collocabuntur in finibus regni ad annum praesentem prope quatuor milia hominum armatorum*“.

По зданню справи з ухвалення сього податку звертають ся послы до короля з прошенням, аби й Литва за його принукою поставила тільки само війська для тим ліпшого опору спільному неприятелеви — Татарам.

Татари в тім році не виступають агресивно, заняті своїми усобицями (про се низше), але все таки зіставили добру пам'ятку по собі, як се видимо з першого акту (ст. 6), листу Томіцького: „...*jam terra Podoliae tota et Russiae major pars excursionibus et praedis Tartarorum deserta jacet, non proculque abest, ut hoc quoque malum serpat ad hunc ducatum Masoviae, illis terris jam deficientibus...*“ Не диво прото, що польський сойм зачав думати про се.

Крім мазовецької та військової справи повзято ухвалу уставити комісарів „*ad fines regni et ducatus Lituaniae distinguendos et dirigendos*“ та визначено на день св. Михайла (лат.) з'їзд комісарів литовських з комісарами земель польських, сусідніх з Литвою (вчислені поіменно названі комісарі).

На сїм загальнім соймі ще є одна справа, що дотичить земель руських: послы Подільської та Галицької землі жалують ся тяжко на

¹⁾ „*omnes coloni seu kmetones villarum, tam mtis regiae, quam omnium subditorum ipsius, spiritualium et saecularium, solvant de quolibet manso vel laneo agri possessionato octo grossos, civitates vero et oppida integram contributionem civilem, quae schoss dicitur, more veteri taxatam. Praeterea ut contributio quoque czopowe a cervisia et quibusvis aliis liquoribus juxta antiquam consuetudinem edatur et solvatur ad ratas temporum et sub poenis in litteris universalibus descriptis*“.

²⁾ ЧЧ. 50, 73, 76, 104, 141, 168, 293—4, 296, 303...

розбійничі напади Волохів (Valachorum) та просять короля, щоб „наказав начальникови граничного війська умістити зі 100—200 мужа (із граничного війська) на тім пограничу Русь, аби можна вздержати (волоські) тайні й явні напади“. Для провірення і розслідження шкід та кривд обоїлньо собі сусідами нанесених мав відбутися з'їзд комісарів зі сторони Волощини та Польщі, а комісарами з Польщі вибрано воеводу подільського і каштеляна львівського, яко таких, котрі ані не мають дібр в сусідстві Волощини, ані не кривні покривджених. (До сеї справи Ч. 266).

До сього акту додано ще „seorsum ac secretius regiae mti. referenda“ з сойму, — тут складають послы своє „чолобиттє“ Боїї та заносять просьбу, аби „grato animo“ приняла соймові ухвали та їх зреалізованню не ставила ніяких перепон¹⁾.

Не бракує там рівнож кількох „гречних“ слівок „ad dmos et charissimos fratres Lituanos“. Ось ці слова: „In summa... hoc videtur dmis. consiliariis cum illis (Lituanis) loquendum, post salutem et amorem fraternum, quod a longo tempore fuit desiderium omnium ordinum regni Poloniae, ut cum in omnibus rebus, tum in defensione adversus communes hostes praesertim Tartaros, communibus viribus et concordibus animis cum eorum dominationibus semper uterentur“.

Другу ілюстрацію внутрішніх справ та відносин короля до Литви дає королівський лист до генерального сойму в Варшаві (Ч. 2, стор. 7). В листі тім король подає за причину своєї неприсутности на соймі заняття литовськими справами, свою недугу та вкінці просьбу Литовців, аби у них позістав. Король стоючи на принципі: „neutram partem istorum regnorum dissidentium juvare vel impendere, sed uti christianum principem decet, haec quae pollicita sunt, re ipsa, non verbis tantum praestare“..., працює безустанно, відколи йно приїхав на Литву, працює день й ніч, аж западає в недугу. („Dumque... mta die noctuque sudaret... nullum pene diem profestum intermittendo, incidit aegritudinem gravem“). Всіма силами старає ся, „ut subditorum mutuis altercationibus atque controversiis ad bonum finem deductis, ad regnum hoc suum... redire posset“. Найголовнішою ціллю сих старань було позискання від Литви на оборону східніх границь стільки війська, кілько

¹⁾ (Ч. 59, ст. 59). „Supplicant... universi domini consilarii... ut mta vestra hoc illorum obsequium et labores (ухвали сойм.) grato animo suscipere dignetur..., ne in his negotiis, quae summo labore peregerunt (dmi consilarii), vel difficultatem, vel documentum aliquod subirent, quod nisi non in detrimentum reipub. vergere possit“.

ставляла польська корона¹⁾. Король постановив для поладження сеї справи скликати два литовські сойми на Зелені сьвята та на день сьв. Мартина, на котрих мала відбутися оцінка дібр литовських панів для визначення податку на удержання сталого граничного жовіра. Крім того король хоче поладнати граничну справу між Литвою і Короною²⁾, визначає комісарів (в акті вчислені), ділить їх на дві групи та визначає кожній круг ділання. Перша група, вийшовши з Парчова, перейти мала цілу Волинь. Друга-ж від Галязя (Goniądz) мала йти через Тикотин, Більсько, Дорогичин, Мельник, Межирічє, Берестє аж до Парчова. Час, в котрім мали зійтись обі ці групи, був визначений на день сьв. Трійці.

Можливо навіть що, неважаючи на ті занятя та недугу, король міг би був приїхати на сойм, та супроти жадань та просьб литовських панів був змушений позістати в Литві. „...dmi consilarii Lituaniae non sine maerore questi sunt mti. suae regiae, quod illos tam subito orbare sua praesentia vellet, relictis, immo posthabitis tot et tantis ducatus sui magnis et periculosis necessitatibus, ponentes ad oculos adversitates, damna et pericula innumera, quae discessum mtis. regiae procul omni dubio essent secutura.“ Вони благають його, аби їх „так борзо“ не опускав, а „почате діло“ покінчив („ut ad optatum portum et finem deduceret“), цілій державі на добро а собі на славу. Колижби не довершивши діла, їх опустив, „jam ducatum ipsum desponderet mole tot periculorum et negotiorum esse interituum et ruiturum; neque sibi persuadere vellent (cons. Lituaniae), ut dmi Poloni, cum quibus, ut jam olim communem dominum, ita etiam, quaeque adversa et prospera indivisa semper habuerunt et etiam habituri sint deinceps, ad incolarum mag. duc. Lituaniae calamitatem et detrimentum, ac etiam (ut nunc sunt tempora) ad eorum

¹⁾ „hoc maxime satagebat (majestas) et in animo suo perficere constituit, quo subditos suos ilius ducatus in eum modum et ordinem reducere potuisset, ut adversus communes cum regno hostes mutuis et paribus viribus quotannis resistatur.“

²⁾ (Altera pars legationis secretior — той сам акт): „Quoniam multae sunt exortae differentiae inter confines subditos nostros, tam ex regno, quam ex ducatu Masoviae cum istis hic Lituaniae incolis, qui nos multiplicibus querelis inclamant de suis injuriis, quas sibi invicem ad limites istorum dominiorum inferunt, unde videmus plurima odia oriri, ex quibus posset facile mutua pax et amicitia rescindi“ — коли тому не запобіжать задалегідь, — прото визначає, „ut querelarum et injuriarum sit aliquando finis, commissarios, qui proximo vere conspecturi limites et cognituri atque iudicaturi injurias subditorum nostrorum...“

interitum importune efflagitarent a mte. regia, ut relicto hoc ducatu absque coeptorum negotiorum consumatione se ad regnum reciperet⁴. Зваживши сі жалі та прошення Литви король вістаєть ся на Литві, аби зачате діло „sub bonis avibus“ довести до пуття.

Крім тих двох найбільших є ще з-декілька актів, котрі справді пньших справ внутрішніх, крім вище обговорених, не підносять, за те обясняють їх часом або доповнюють — вони дотикають справи війська на границях руських земель, справ та відносно литовських і кілька пньших.

Що до справи граничного війська маємо :

Ч. 15.: *Consiliarii utriusque status in conventu generali varsov. congregati — exactoribus terrae Posnaniensis, Sieradz., Calissien. et Lanciciensis.* Тому що наємні війська на пограниччю жалують ся, що їм не заплачено за р. 1528, — послі запитують „поборців“, чи мають зібраних тільки грошій, аби мож заплатити паянникам.

Ч. 16. Мова про невыплатенне грошій Луді Орловському, що був 1528 р. начальником граничного війська на Русі.

Ч. 36. Томіцквій надіє ся понертя справи граничного війська Юриєм Радивилом на литовськїм соїмі.

Ч. 57. Томіцквій доносить др. Стаїславови Борек про згідну соїмову ухвалу всіх станів: уставити податок для утримання граничного війська. Крім надзвичайного податку (*exactionis civilis schoss*) уставлено й *szorowe* і 8 гр. від лану — се на його гадку повинно б вистарчити на утриманне жовніра.

Ч. 89. Королівський універсал оповіщає, які ухвалено податки на сьогорічнім генеральнім соїмі, коли та в яких ратах мають вони бути сплачені. При самому кінци мова про податок від руського духовенства: „*Item prothoporones alias namyestnyczy per duos florenos, sacerdotes vero rutheni, qui popones vocantur, ex singulis ecclesiis et synagogis per mediam sexagenam grossorum, medietatem vedilicet pro prima et aliam medietatem pro secunda ratha praedicta persolvent⁴.*“

Ч. 94. *Litterae datae ad palatinum, exactorem et dispensatorem contr. pub-arum pro dando stipendio praefectis militum.* Означено кілько префектові якоїсь землі мають виплатити на утриманне війська та подано число жовнірів, яке має котра земля поставити.

Ч. 170. Томіцквій повідомляє коронного канцлера і підскарбія, що збунтоване військо граничне прислало до нього своїх відпоручників з рішучим жаданнем платні за попередній рік, бо знають, що соїм ухвалив, а гроші на ту ціль вже зібрані. Томіцквій збув їх обіданкою („*repressi, quantum potui, illorum animos incensos⁴*“) скорого полагодження сеї

справи, а у адресатів просить найскоршого зарядження виплати (Подібн. акт ч. 171).

Ч. 303. Татари підступом погромили під Очаковом граничне військо: амбітний Аслям Солтан, хочачи відсадити свого стрія від стола ханського, завзиває на поміч вождя граничного війська Яна з Сіп'яви Язловецького та Estaphium (Eustachium) Daskowicz de Kijow, Ruthenum, eorum locorum capitaneum¹. Чи Дашкович¹) пішов, про се дальше нема згадки, правдоподібно не пішов, а вирушив Язловецький тільки з своїм військом, котре Татари підступом розбили, багато взяли в неволю, а ледви кількох утікло. Язловецькому з 15 їздцями позволено вернути домів.

Тому що по сїм погромі вістало ся з пограничного війська тільки „satis pauci“ (ч. 314), котрі „ніяким способом не моглиб оперти ся силі Татар“, та заходила поважна небезпечність, що Татари заохочені поведженням стануть нападати — видано маніфест (Ч. 315.) підписаний Томіцким, каштеляном і старостою краківським (Христоф. Шидловецьким) до всіх старостів, аби скликати „посполите рушене“ шляхти проти Татар „ad extinguendum hoc commune incendium“ (Тої самої справи дотичать акти чч. 337 і 342).

Що до литовських справ, то важно й цікаво булоби довідати ся про упорядкування литовських відносин, але акти до сеї справи дають нам лише слабкий образ того, що діяло ся на Литві. Ні сліду про хід пертрактацій короля і литовських папів, що діялись правдоподібно усно і особисто.

Про пляни перепровадження реформи довідуєм ся з двох інтересних меморіалів Хоєвського і Гаштовта Їх варто ширше навести. Акт перший:

Ч. 214. під заголовком: „Поводи Альберта Гаштовта, по котрим не можуть бути установлені на Литві судді з шляхти на польський лад, як сего Бона хотіла“. Гаштовт уважає річку непотрібною, а навіть не-

¹) В сїм акті ось як характеризувано Дашкевича... (est) magnaе apud suos et Tartaros reputationis, nam victoriis crebris Tartaros fudit (Eustachius). Interdum etiam dux ipsorum Tartarorum in exercitu contra Moscos fuit, Moscoviam latissime vastavit et exercitum tartaricum ingenti praedia onustum ex Moscovia incolumem ad Tartariam reduxit. Astutus, fortis et fortunatus hic bellator ac plane Tartarorum terror erat, vultus eius et totus corporis habitus ac vestitus plane tartaricus erat; linguam eorum calluit et plerumque agens exploratorem in castris eorum non agnitus fuit, sed pro uno ex Tartaris reputatus et ob id cognitis illis rebus magnas eos clades affecit et nuntios Tartarorum, qui ad eum mittebantur palis tranfixos in campis illis, qua Tartari transitum faciebant, in terribile spectaculum in altum extulit.

безпечною уставляти в кождім воєводстві (*palatinatus*) суддів зі шляхти. На його гадку реформа в литовськiм судівництві, коли не шкоду, то в кождім разі ніякого хісна не принесе. Бож „*alia est ordinatio regni Poloniae, alia magni ducatus Lituaniae, ideo diversae consuetudinis, diversae observationes necesse est, ut fiant*“. Не час з рештою переводити реформи, коли Москва грозить Литві, так що страх перед несподіваним нападом змушує їх стояти завсіди зі зброєю в руці. Кождий народ має свої звичаї, пошану для свого судівництва, припровленого до звичаїв. Сам преці король знає і вдить „*quanta quotidie temeritate et impudentia hi dmi nostrates Lituani, qui cum mte regia praesident, sua et suorum tutantur negotia et qui consultores mti. suae adesse deberent pro iustitia decernenda, patronos se et defensores statuunt*“. — Коли се діє ся в присутности короля, щож стане ся, як його брачне? Процедура польського права є довга, „*iuris polonici vix aliquando finis est, adeo ut, quisquis abundat pecuniis, poterit illud in infinitum protrahere*“. Вкінці як воно там і не було, то вже преці король присяг на захованне тих прав, тож й ломати присяги ніяково. Зрештою литовські порядки де в чім і наручнійші: на польський взір податок узваляеть ся на соймах, котрі вимагають багато трудів, коштів та часу, заки збереть ся цілий шляхотський загал, та й не завєднi приходять до кіпця. Инакше діє ся у Литовців: „*nostrae (литовські) — каже Гаштовт — longe aliter absolvuntur conventiones, et quidquid per mtem regiam concluditur et dominos, nobilitas hic nostra (ut) exequatur, necesse est*“¹⁾.

Акт. Ч. 215. містять відповідь на се н. тит. „*Joan. Chojeński contra rationes Gastoldi pro iudicibus in Lituania in equestri ordini instituendis*“. Ховньський „збиває“ кожду з 10 точок Гаштовта за порядком, кажучи, що всюди преці, отже і в Польщі, були „*rudi mores*“, які тепер ще є в Литві, одначе „*successu temporis*“ поліпшились, здало ся б так само і в Литві. Поляки радитиб і раді б були, як би Литовці від них прийняли усі урядження і права, бож преці їх права то не-аби-які: Поляки вибрали „*ex multis, quae optima*“ (ab Italis et Alamanis), одначе не накидують їх Литві (habeant sibi mores rudos!). — „*Si tamen non placebunt iudices instar polonicorum*“, то нехай вістануть при своїм, але то тільки короні лежить дуже на серцю, що в Литві брак скорійшого

¹⁾ Гаштовт згадує про факт, що два рази — не вважаючи на наказ короля — не з'явило багато „*istius ducatus*“ із (військом) з людьми своїми, і через се сталось, що „*Moscus jam-jam instabat... nihil aliud restabat, nisi discessio et fuga mtis suae cum filio in magnam levitatem et ignominiam*“. Покаранне за непослух польським правом не дійшло б до кіпця.

темпа в процедурі карній. „...inveniat^r modus, per quem quisque assequatur justitiam et cito et sine tantis spoliis... dum soli tres domini totum ducatum Lituaniae judicant, justitia bene ministrari non potest“. Коли в тім напрямі доконасть ся реформа, то скорійше поладнасть ся навал приватних справ, а тоді лише буде можна відперти й сусілів напастливих... Аж тоді мир і добро запанують на Литві! От чого ми вам сердечно бажаєм! „Quis bonus non optat suos videre esseque similes — quibuslibet nationibus, praesertim in his, quae ad bonum ordinem et justitiae administrationem pertinent?“

На сій полеміці уривають ся всякі вістки про реформу литовського устрою. Маємо ще лиш відпис королівського універсала (ч. 362¹), де оповіщуєть ся, що від дня свв. Михайла вже будуть нові закони усіх обовязувати.

Конець тому займають акти, з котрих довідуєм ся про вибір Жигмонта Августа на в. князя литовського, а далі на короля польського, а котрі походять від самого короля Жигмонта Старого та канцлера Томіцького.

Ч. 425, лист Томіцького (з дня 17, XII, 1529) до Бони. В нім звіщає Бону про вибір її сина Жиг. Августа на короля та висловляє свою велику радість та задоволення та не менше зачудованне, що так з одностолосною згодою вийшов в сїм часі на короля¹). Та серед сих конвенціональних слів — вилазить з посеред них мов шило: що се було для нього — немилою несподіванкою.

Подібно в акті ч. 426, припоручаючи сотрудникови краківської катедри зробити обходи та ріжні молебні, аби подякувати „Deo in tam praesenti ac insperata communi omnium nostrum felicitate“, мовить, що сей вибір став „praeter spem etenim opinionem omnium“, а хіба „ordinatione, permissu ac clementia Dei optimi maximi...“

Ч. 429. (дата: 21/XII). З листу Жигмонта до Бони довідуєм ся, що й для короля сей одностолосний і ентузіастичний вибір Ж. Августа на литовського князя, а потім й короля польського краю став ся „praeter nostram et omnium opinionem, quando mentio facta fuerat in senatu

¹) Gaudium magnum praesentibus mti. vestrae sermae. annuntio, filium... in regem Poloniae communi omnium ordinum consensu et voluntate hodie electum esse et in dominum universis provinciis susceptum. In quo nescio, an magis laetari vel admirari debeam, cum et factum est illud optatissimum supra omnia... illmi. filii auspiciis atque rationes admirabiles et mirificas esse hoc tempore animadvertam... Explicari enim vix possit, quam celerrime et praeter omnium expectationem, quamque concordibus omnium suffragiis augusta haec regis futuri electio sit confecta, quam ego satis intelligo non magis ex studio et cupiditate omnium, quam ex singulari (!) Dei clementia et voluntate“.

de electione ipsius sermi. filii nostri ad fastigium m. ducatus Lituaniae, universi primum consiliarii, deinde etiam et terrarum nuntii nos sponte rogarunt, ut eundem sermum. filium nostrum pariter ad sedem regiam propter varios rerum humanarum eventus proveheremus, quod nobis assentientibus et gratias illis agentibus mox summo omnium consensu et alacritate electus est idem sermus, filius noster in regem et publice omnium denuntiatus est declaratus.“

В другій листі (ч. 430) повідомляє король Бону, що відповідно до постанови сойму та звичаю прибудуть до неї сенатори (в ч. 431 вчислені всі 10 по імені), щоби сповістити її про вибір і оголошення її сина королем, а в кіпци поучає Бону Жигимонт про хід церемоній сеї церемонії: вперед наступить поздоровлення королеви і сина, звістять королевича, що спонукало сенат і послів до передчаснього його вибору на короля, і просити-муть, аби сею гідність прийняв. В кіпци жадати-муть від королеви — як велить звичай — аби їм виховала королевича на справедливого та сильного короля.

Коли мала відбутися коронація, того на певно не знати, нічого на соймі об тім не рішено (ч. 428, с. 316): „...nihil est adhuc conclusum, immo neque dictum. Concludetur tamen hiis diebus proximis et non extrahetur in longum talis celebritas“.

Крім того є ще кілька інших, поменших актів, що кидають світло на різні справи.

Ч. 45. Між умовами, на яких Мазовше прилучається до Польщі, означені правні відносини між Мазовшем і Литвою: „item ut dietae et judicia antiqua inter ducatus Lituaniae, Prussiae et Masoviae in locis solitis pro omnibus iniuriis et violentiis subditorum ex utraque parte fierent in posterum et innovarentur juxta antiquam consuetudinem et recessus terrestres“.

Ч. 234. Томіцький пригадує королеві часті прошення і домагання польських папів, щоби прилучив Литву до Польської корони, з чого вийшла б тільки користь для обох країв, та й Татарам можна буде спільніше опертися „cum animorum, sumptuum et copiarum in regno sit facta et ducatu conjunctio atque unitas“. Тож сподіває ся Томіцький, що король зволить так його як також „subditorum suorum crebris petitionibus et desiderio satisfacere“.

Усилно домагають ся Поляки скорого повороту короля в Польщу, а того рода прошення чи навіть жадання стрічаємо в XI томі Том. раз-в-раз. пр.

Ч. 100—1. Томіцький просить короля, щоби вже раз приїхав до Польщі, бо в його неприсутности „crebrae fiunt incendia, caedes, rapinae...“

Ч. 209. Коли неважаючи на неустанні просьби, король не вертає, Том. удасть ся вже йно до Бонн, аби короля спонукала до повороту¹⁾ (тут пробиваєть ся тон острійший!).

Ч. 408. (16/XI). Том. висловляє свою велику радість задля повороту короля до Польщі (на сойм). Вість сесю як і пьші важнійші розтрублює зараз Том. своїм значним кривнякам як „domino peroti charissimo“ Кржіцкому, біскупови плоцькому і иньшим...

Ч. 343, с. 260 довідуєм ся, що король визначив загальний сойм на день св. Андрія, 30 падолиста (Про сей сойм ще акти: чч. 292, 294, 346).

Доповнення цілого одинайцятого тому становлять акти про пруські відносини та в кінци велике число приватних листів. В справах пруських головню була реформа монетарна²⁾, що посередно дотикає також Польщі й Литви (ч. 125 лист Ав. Фербера, еп. варміпського, до Древицкого, еп. володимирського). Крім сего довідуєм ся про вьші справи і події в Прусії (пр. про заразу).

З публичними справами перехрещують ся та переплігають ся справи приватні заховані в приватних листах, котрих є спора пайка. Інтриги, старання про якісь уряди, титули, листи рекомендаційні, протекційні та прошення за кандидатами на посади і т. д., то зміст приватних справ.

Сих останніх написав ся досить Томіцкый до короля, - котрий йому ніколи не відмовляє. З посеред інтервенцій Томіцкого до короля належалоби згадати інтервенції його в справах приватних кн. К. Островського, кн. Слуцьких, Юрія Радивиля, Мартина Мишковського, і иньш. (чч. 25. 130—2, 200 і ин.).

I. IIIн.

Antoni Prochaska — Rokosz lwowski w r. 1537 (Kwartalnik historyczny 1902 р., с. 1—22, 208—242, 381—400).

В названій праці дав д. Прохаска критичний огляд ворохобні польської шляхти в 1537 р., звіної під назвою „wojna kokosza“. Ся ворохобня не стояла відокремлена, була в тісній звязи з попередними внутрішними подіями в Польщі, а також із заграничною політикою Жигмонта. Загранічний як раз політиці присвячує автор широко нарисовану

¹⁾ Verum quia hic multa indigna et maximi momenti facinora propter absentiam mtum. vestrarum committuntur, enixe rogo mtem. vestram, ut et ipsa sibi in animum inducere et regiae mti. persuadere dignetur, quod ad nos quam primum revertatur et non patiatnr nos tanto desiderio mtem. v-am expectare“.

²⁾ Про се чч. 112, 120, 133, 206, 240 (едикт. корол. в сій спр.) 228 — про заразу: 367, 376, 380. Про пьше: 329 і 330.

вступну частину розвідки. Жлґмонт, не вважаючи на давніші звязки з Габсбургами, підпирив тайно в Угорщині Заполію против ціс. Фердинанда. В свою антигабсбурську політику втягнув також (1527 р.) молдавського воєводу Петра Рареша — турецького васала. Але не на довго. Рареш, що дбав передовсім за себе, витягнув свої спірні права до Покутя, зірвав зносини з Заполією й показав готовість піддати ся Фердинандови. Цісарський двір поступав дуже обережно, офіційально не брав Рареша в свою опіку і в часі тяжких турецьких воєн не хотів попадати явно в ворожнечу з Польщею, що й так не дуже симпатизувала з його політикою. Молдавський воєвода, полишений самому собі, на власну руку зачав війну з Польщею, кинув ся на Покуте і добув його собі в лїті 1535 р. Тоді вийшов Фердинанд як посередник між Польщею й Молдавією. Автор з притиском доказує (на підставі інструкцій й справоздань цісарських послів), що мотиви, які водили цісарем були зовсім щирі; його інтересувало добро християнства: боротьба між Польщею й Молдавією роздерла б християнські сили й підерла б мусульманство. Та не вважаючи на горячі старання Фердинанда Польща, не оглядаючи ся на ніщо, відкинула цісарське посередництво. Але зараз показали ся сумні наслідки такої політики. Вже від 1533 р. зачала шляхта опозицію проти короля в обороні своєї „шляхотської вільности“. Хотїла прибїльшення привілеїв для себе, ревізії і поменшення прав міщанства, обмеження королівської власти і т. п. Особливо ярко виступили сі жадання на довжезнім „стодневнім“ краківським соймі 1536—7 р. (трївав від 12 падолиста 1536 р. до 2 марта 1537 р.). Король уступити перед шляхтою не хотїв, за те шляхта не ухвалила майже ніяких податків на війну з Молдавією і рїшила скликати лише посполите рушенє. В липню 1537 р. станули під Львовом величезні шляхетські полки — але не на війну, лиш щоби знов висказати королеви свої жадання. Рїшено не йти на ворога, поки король не вдоволить шляхотських потреб. Нічого не помогли двомісячні переговори, король мусїв залишити на тепер війну і розпустити шляхту домів. „Війна“ лишила слїд лишє в львівських ґродських актах, в скаргах доохрестних селян „pro iniuriis“ (порівн. стор. 233). Війна ведена дальше самим королем не йшла щасливо; Жлґмонт мусїв прийти до згоди з Молдавією — при помочи Фердинанда.

Хід бунту описаний в другій частинї розвідки, в третій частинї аналізуєть ся головне жерело історії львівського бунту — анонімні „Conciopnes“ (внд. Кентшинським). Д. Прохаска хоче вказати, хто був автором сего діярїя й доходить до висновку, що автором не був ані Гурский, ані Ставіслав Ожеховский, як думали попередні дослідники, лиш хтось з пайблизшого королівського окруження. Одєн з доказів автора здає ся менї не ясним: др. Прохаска говорить, що Ожеховский не міг бути

автором „Contiones“, бо його погляди не ідентичні з поглядами сього аноніма. На с. 383 каже, що погляди Ожеховського на львівські події націховані партійністю для шляхти й для того він не може бути автором „Contiones“; тимчасом в цитатів на с. 241 дізнаюся, що книжочка Ожеховського „Ruszenie ziemie polskiej przeciw Turkowi“ було критикою львівської „війни“. Се-ж як раз свідчило б, що думки Ожеховського такі самі, як автора „Contiones“. *Ів. Кр—ч.*

Antoni Prochaska — Sejmiki wiszyńskie w czasach trzech elekcyi pojagiellońskich (Kwartalnik historyczny 1903 р., с. 363—404, 544—595).

Ся розвідка займає ся обговоренем польсько-габсбурзьких відносин і справами внутрішньої „поправи“ в Польщі — подібно як й Rokosz lwowski того самого автора; зміна лиш в тім, що при внутрішніх справах автор обмежує ся руським воеводством і що користує ся свіжими, невиданими жерелами. Сам заголовок не дуже добре вибраний, бо праця говорить дещо більше, як про самі вишенські соймки; зрештою соймки руського воеводства, котрі автор описує, відбували ся не лиш в Вишні, але й нпр. у Львові (пор. с. 393 і 560).

В часі найбільшого зросту сила Ягайлової династії вросла в Польщі зовсім природним способом нехить до так само могутнього сусіда — Габсбургів. Реформація, що найшла такій прихильний ґрунт в польських землях, підбила ще сю ненависть до католицького цїсарства. Вкінці прийшли ще війни Габсбургів з Туреччиною і вони зовсім знеохотили Польщу до приязни з Австрією, бо Туреччина за кожде зближене Польщі до віденського двору платила тяжкими наїздами. Результатом того всього було се сліпе завзяте проти австрійської кандидатури, що так виразно виявило ся в трох перших елекціях по смерті останнього з Ягайлонів. Габсбурги ж, по думці автора, щиро сприяли Польщі і були одинокою силою, що змогла б ще підвести рїчсполиту в упадку.

Першу скрипку в тій антигабсбурзькій орхестрі мали східні воеводства, особливо руське, тоді найбільш радикальне з усіх воеводств в Короні. Тут найліше видко, як тоді сильно повязались нитки заграничної політики з внутрішніми справами: всі противники Австрії були рівночасно найбільшими прихильниками свіжо проголошених ідей шляхоцької вільности. Шляхта всіми силами пре до того, щоби вибороти собі абсолютну перевагу над всіми нижшими станами рїчсполитої. Піднесенем клича *de dissidentibus*, осьвідчує ся руське воеводство за загальною релігійною толеранцією — очевидно з наміром ослабити вплив католицького духовенства. Заразом припечатує долю селянина, кладучи застережене, що толеранція не обіймає селянства, що хлоп має бути за-

лежний від пана tam in secularibus quam in spiritualibus.. Нова організація судівництва має звалити з ніг міщанство, піддати міста під присуд шляхти; вплив сенату і короля на суди має бути обмежений до зера. В своїх плянах йшла східна шляхта далше від шляхти західних воєводств; найліпше се видно як раз на судівництві. Зараз по смерті Жюппонта Августа заведено надзвичайні т. з. каптурові суди; сї суди так засмакували шляхті руського воєводства, що їх з цілою силою боронили і аж на самім кінці, по всіх воєводствах приняла т. з. нові суди, воєводські. Але й сю організацію з'уміла зреформувати по своїм ідеалам: внесено апеляційну юрисдикцію короля і сойму, відібрано фактично голос духовенству і міщанству; навіть на чолі судових актів писано не, як давніше, „Ми ради сьвітські і духовні, рицарство і міста“ — але „Ми ради і рицарство коронне в руськім воєводстві“ (пор. с. 398).

В двох перших елекціях ціла шляхта тримає ся солідарно; на її чолі стоїть звісний Ян Замоїський, горячий заступник всіх шляхоцьких стремлень і пристрастний ворог Австрії. По противній стороні стоїть духовенство, міста (передовсім Львів) і сенат. Річ трохи змінилася при третій елекції. Найбільш радикальний відтінок шляхти, йдучи консеквентно в обороні „золотої вільности“, виступив з проєктом відібрати Замоїському гетманську власть, бо й він видавався шляхті занадто могучим; ся партія — також против плянів Замоїського — хопила ся габсбурзької кандидатури. Але неважаючи на австрійські субсидії Замоїський побідив разом з своїми прихильниками і своїми ідеалами.

Такий більш менш зміст розвідки д. Прохаски, інтересної особливо для історії галицької шляхти. Тільки, на жаль, не все можна сконтролювати, бо оповідане опирає ся на невиданих жерелах, а автор взагалі звісний своїм суб'єктивізмом. Для того на будучність пожадано було б, щоб принаймні найважійші акти подавати в довгих ексцерптах — праця тоді була би в двоє цінніша. — Згадаю дещо, що саме при читанні впадає в очи. Передовсім той дивний нієтизм для Габсбургів. Чп автор часом тут не дивить ся за рожево? Очевидно Габсбурґи могли собі бути для Польщі дуже щирі, але на се треба доказів — а доказів автор крім загальних фраз не дає. Далі в Габсбурґах бачить автор одиноких представителів західної культури: коли Польща зірвала з Габсбурґами, по словам автора зірвала також з заходом (пор. с. 556, 582, 591—3). Та Польща знов павязувала зносини з Францією, що звісно лежить на заході і не така дуже була некультурна; переймала ідею релігійної толерації — також з заходу... Чп тільки сьвіта, що в габсбурзькім вікні? — Друга річ, що стала для автора улюбленим висловом, се „задофаність руського воєвод-

ства" (пор. с. 374, 554, 558). Та знов доказів на се нема. Противно в самій розвідці находимо щось зовсім инше: дізнаєм ся, що в літературі східні сторони брали часто живішу участь як західні (пор. с. 383, 592), знаємо вже, що осьвідчались за толеранцією, а то звісно не така ретроградна річ, вкінці бачимо, що руське воєводство забирає перше голос в справах реформи, яка вона там і не була, — взагалі такої великої реакційности в нїм не видно.

Не можемо привикнути також до так звичайних у дра Прохаски говорень про се, що Польша підпирала християнську цивілізацію „w ustawicznych bojach kresowych z pogaństwem i Kozakami, mężniejąc i potężniejąc wśród tych bojów“ (с. 363), про „posłannictwo Jagiellonów“ (с. 364), про те, що руські воєводства „niegdyś tak silnie popierały dzieło unii i były podstawą odrodzenia społeczeństwa w jej duchu“ (с. 588) — Всеж бо то порожнісенькі фрази! Прецінь завсіди і всюди жили люде, для котрих торговля волами (пор. с. 381) була сто рази милійша, як всі лицарські подвиги—і „posłannictwa“... Чи не час би вже кинути старі, романтичні окуляри і бачити в історії не ангелів з неба, а звичайнісеньких собі людей зі звичайнісенькими інтересами і интересиками?

Ів. Крипякевич.

Литовская Метрика, томъ первый (Русская историческая библиотека т. XX), изд. Археографической комиссии, Спб., 1903, ст. VII+50+1566 колоумн + 258 ст. + 5 таблиць + IV ст.

Книга має дату 1903 р., але що йно тепер появилася в науковім обороті. Коли справді пролежала вона уже два роки в маґазинах комісії, то можна пожалувати тільки, що взагалі не скоро в видаванню своїх видань комісія і по видрукованню їх ще проволікає з випуском у світ.

Виданнє се являєть ся, як нове, поправнійше виданнє розпочатого пок. Бершадським, але по иньшому типу — комісія постановила друкувати не вибір документів, як робив Бершадський, а цілі книги, і розпочала від видання т. зв. книг „судныхъ дѣлъ“; сей том містить дві найстарші книги й початок третьої. В дальших томах підуть книги з ріжних відділів, по старій нумерації їх, що більше менше відповідає хронології.

Плян тут річ другорядна, аби лише переводив ся добре та скоро. Можна одначе піднести деякі сумніви й супроти його раціональности. Можна було б почати від книг, що містять старші записи, в часів Казимира і в. кн. Олександра і видавати книги в порядку хронологічним, не держачи ся їх нумерацій, старих чи нових.

При виданню документів видавці особливу увагу звернули на сторону фільольогічну, і взагалі в їх методі видно фільольогів: віддані скорочення, відміни ортографічні (між иншим, прийнято є для віддання йотованого е, правило вповні раціональне, прийняте в виданнях нашого Товариства від кількох літ, і його належить перевести взагалі в виданнях старих памяток і документів). Але не дано ніяких пояснень до згадуваних в актах місць, до осіб згадуваних самими титулами і урядами, що значно утруднює орієнтування в змісті. Се треба б в дальших томах виповнити; належить завести також загальне нумерування актів, по при нумерування таке, яке мають книги.

Для нас спеціально сей том дає дещо, але не дуже багато (найбільше в першій половині другої книги). Є досить документів з Берестейщини, Підляша й Волини, менше з Пинщини, ще менше з Київщини. З поміж київських документів особливо інтересне свідощтво про бояр Велавських, що вони не служили коланної служби (с. 1191); кілька небезінтересних документів до історії торгівлі (635—6, 768, 829, 1505—7 й ин.), дещо до історії кольонізації (1014), відгомони вигнання Жидів (652) і повстання Глинського (628—9, 770 й ин.), і т. и.

М. Грушевський.

П. А. Гильтебрандт — Старинныя описи Литовской Метрики. Выпускъ первый, ст. 194—II (Лѣтопись занятой археографической комисіи т. XI, 1903).

Ся публікація стоїть в звязи з публікацією актових книг Литовської Метрики; вона містить в собі реєстри „Судныхъ дѣлъ“ кн. 9, 10, 77 і 86 (рр. 1533—41, 1605—7, 1619—22) і „Записей“ кн. 3 з часів Казимира (се хіба як премія, бо не згадано її в передмові, а змісту публікація не має). Ціла вона, признаю ся, робить дуже прикре вражіння, врадуючи повний брак якоїсь системи, якоїсь раціональної гадки в роботах петербурської археографічної комісії коло актів в. кн. Литовського. Для чого треба було робити і видавати на виривки реєстри тих пяти книг? В передмові поясняєть ся їх практичне значіння, але поступлено з ними, як з якоюсь літературною памяткою, видано з фільольогічною докладністю, але без всякого огляду на практичність — не подано дат, де їх не містять вони, переважно не дано ніяких пояснень. Та й неже видавці припускають, що сучасні архівисти не зладили б для наукової потреби ліпших реєстрів?

Будемо надіяти ся, що сей перший випуск буде й остатнім в тім роді.

М. Грушевський.

М. В. Довнаръ-Запольскій — Крестьянская реформа въ Литовско-русскомъ государствѣ въ половинѣ XVI вѣка (Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія, 1905, III—IV, ст. 135—187 і 221—277).

Ся розвідка стоїть в безпосереднім звязку з працею автора про державну економіку в. кн. Литовського. Титул її не зовсім відповідає змісту. Автор говорить з початку про нормованне селянських обов'язків в королівщинах, головню про техніку сього нормовання, далі зачіпає й різні иньші справи з суспільної економіки й адміністрації в. кн. Литовського (контролю королівщин, організацію волостну, міську, старостицьку), і тільки подекуди принагідно говорить про вплив сих розпоряджень на становище селянства. Розпоряджаючи в значній мірі матеріалом недрукованим, він при тім дає чимало й зовсім нового. Як головну хибу вказав би я, що автор при тім слідить факти економічної і адміністраційної політики в. кн. Литовського незалежно від тих впливів, які мали на правительство в. князівства і його репрезентантів практики Польської корони; тому ми дуже часто маємо перед собою явища без зрозуміння їх властивої генези. В детальлічний перегляд не входжу; спростую хиба дві помилки що впали мені в око в його виводах про українські землі: перше, що ревізія овручьського замку, яку маємо, належить не 1545, а 1552 р. (друкована під хибною датою); по друге, що ми, скільки знаю, не маємо ніякого сліду поміри в Кременеччині за держави кор. Бони.

М. Грушевський.

Н. М. Ясинскій — Очерки по исторіи судоустройства въ Литовско-Русскомъ Государствѣ. Главный Литовскій Трибуналъ. Происхождение. К., 1901, с. V+253.

В сказаній праці хоче ш. автор представити генезу гол. лнг. трибуналу, яко найвисшої апеляційної інстанції для литовського судівництва, заведеної для вел. князівства Литовського на польсько-литовським соймі в Варшаві в р. 1581, три роки по заснованю коронного трибуналу для Польщі і луцького трибуналу для воєводств Волинського, Київського і Браславського, заснованих в 1578 р.

Зазначивши, що головним обов'язком володарів як в середних віках так і в XVI ще ст. було „хоронити державу мечем і судом“, підносить автор в приписком, що як для иньших володарів так і для князів литовських було судівництво дуже тяжкою задачею, а ваготу її спричиняли головню апеляції, особливо від часу видання II Лит. Статута 1566 р., що зніс всі посередні апеляційні інстанції і звалив цілий тягар апеляційних справ на плечі в. князя: і перед виданем II Лит. Статута він був перетяжений цілою масою найрізніших справ, а по 1566 р. опинив ся суд в.

князя в неможливим положеню. Се перетяжене в княжих судів було одинокою причиною до щораз то нових реформ литовського судівництва XVI в., а цикль сих реформ закінчив ся остаточно основанем Гол. Лит. Трибуналу 1581 р. В цілій своїй праці звертає автор всю увагу на те, щоб як найдокладніше змалювати се перетяжене в княжого суду, котре у него стає головною причиною реформ і котрого конечним результом було засноване Гол. Лит. Трибуналу. Ми знаємо одначе, що з одної сторони причиною основаня Гол. Лит. Трибуналу було не лиш перетяжене в княжого суду, але сих причин було більше, і з них головною було стремління литовської шляхти на вір польський до захоплення в свої руки керми всіх галузей управи в державі, бо Гол. Лит. Трибунал, як найвища власть судівничо-апеляційна, видерта королям-в князям, була інституцією чисто шляхоцькою і стала ся найвищим здобутком шляхти на полі литовського судівництва в її побідоноснім поході XVI в. З другої сторони знаємо, що реформи литовського судівництва XVI в. не закінчили ся заснованем Гол. Лит. Трибуналу, а сім літ пізнійше, виданем III Лит. Статута, затвердженого в Кракові 1-го лютого н. с. 1588 р.

Працю свою попередив ш. автор по предмові вступом, в котрім подає розклад і поділ праці. Він ставить в головнім отсі 5 точок: пізнати стан судівництва литовського, а особливо судівництва в княжого XVI в.; пізнати, чи той стан судівництва відповідав тодішньому понятю справедливости і тодішнім потребам; чи і о скільки показувала ся потреба якихось реформ; від кого виходили ініціятиви до сих реформ і в яких видах вони появляли ся; під якими новими впливами і серед яких обставин дійшло до основаня Гол. Лит. Трибуналу.

Поділ праці подає ш. автор в трех частях: в княжі суди в епоху перших двох Литовських Статутів, себто від 1529 до 1566 р., їх організація і компетенції; апеляція і судові інстанції аж до заснованя Гол. Лит. Трибуналу; під якими впливами і серед яких обставин прийшло вкінці до основаня Гол. Лит. Трибуналу.

Коли отже приглянемо ся сій диспозиції і сьому поділові, то побачимо, що диспозиція не відповідає поділові: автор не подає загального образу литовського судівництва XVI в., як то зазначив в 1 точці диспозиції, а обговорює ві вступі тільки в княже судівництво і то обмежає ся лиш до слідження за причинами його перетяження. Вправді говорить автор загально про судівництво литовське XVI в. в II частині праці — про апеляції і судові інстанції, але там не подає загального образу судівництва, бо не подає історичного його начерку, а про судові інстанції згадує о стільки, о скільки відклики від їх вироків приходили на суд в князя. Відповідно до диспозиції повинен був автор обговорити

то на початку, то значить подати стан судівництва загально в історичній начерку, а такого образу навіть ся II частина праці не подає.

Другу точку диспозиції обговорює автор ві вступі і властиво дає відповідь на 3-ту точку, бо поясняє, що стан судівництва XVI в., хоч відповідав тодішньому понятю справедливости, не відповідав тодішнім потребам, а тимсамим мусіла показувати ся потреба реформи на поли судівництва так низшого як і найвисшого. Тому ся третя точка, котру також обговорює ш. автор частию ві вступі, а частию в дальшій праці, заступає місце відповіді на 2-гу точку. На четверту точку бере ш. автор відповідь з праці проф. Бальцера: „Geneza Trybunału Koronnego“, а пята точку ідентифікує з III частиною праці.

З того бачимо, що ш. автор ані не переводить плану своєї праці відповідно до своєї диспозиції, ані на диспозицію в цілости не відповідає. Уклад отже сеї праці був би щасливий, колиб II частина праці, доповнена історичним нарисом, котрого автор занежав, стояла на місци першої, а перша на місци другої. Такий уклад праці, який ш. автор вивів тут, мусить викликати певну хаотичність і неясність образу, котру і сам автор відчуває і усправедливає ся кажучи, що ті частини його праці не становлять кожда для себе окремішної відмінної роботи, але трактують той сам предмет з більшим або меньшим оглядом певних правних інституцій і понять і взаїмно доповняють ся.

Через уклад праця стратила багато на ясности і прозорости, але і само оброблене праці полишає багато бажань. Сам автор відчуває ті хиби і знов боронить себе і каже, що ся його праця не може бути такою повною і докладною, щоби не могла будити ніяких сумнівів (стр. 17—19), а вина того лежить в браку жерел.

Жерела, на яких опер ш. автор свою працю, всі друковані. Автор нарікає, що жерела ті скупі; є їх около 300 в формі в.княжих вироків, декретів і судових рішень, порозкиданих по різних збірниках і видавництвах документів. Найбільше їх, бо коло $\frac{2}{3}$ части з них знаходиться в „Archiwum ks. Sanguszków w Sławucie“ т. I, III—IV і в „Актах Литовської Метрики“ вид. Леонтовичом; решта порозкидана по иньших збірниках і видавництвах. Недруковані дрібніші виїмки з в. княжих вироків, в яких користав автор, подані в праці М. Любавского: Областное дѣленіе и мѣстное управление в. кн. Литовского.

По диспозиції і поділові подає автор дальше ві вступі відповідно до головної ідеї своєї праці цілий ряд причин, які складали ся на перетяжене в.княжого суду. Насамперед подає загальні причини, далі подає начерк і поділ справ, які приходили на суд в. князя, а вкінци звертає ся знов до причин перетяження і деталічно вичисляє їх в довгім реєстрі; вкінци реасумує ті всі виводи для виказання перетяження в.кня-

жих судів і каже, що такий стан вимагав конче реформ і дійсно в XVI в. наступив цілий їх цикл, котрий закінчився заснуванням Гол. Лит. Трибуналу. На тім кінчить ш. автор вступ і приступає до першої частини праці.

На підставі цього матеріалу намагаєся автор представити організацію і розвій судівництва на Литві в XVI в. як можна найбільше самостійним і хоч не заперечує впливу польського права, але о скільки можна зменьшає його значінє, хоч вплив сей був дуже сильний, як побачимо виразно, коли порівняємо сучасне польське судівництво (представлене у St. Kutrzeb-и: Sądy ziemskie i grodzkie; певне світло кидає на ту справу також праця І. Лаппо: „Вел. кн. Литовское за время отъ заключ. Любл. Ун. до смерти Ст. Баторія“ в Записках Спелтерб. Унів., а також висше згадана праця М. Любавського).

Вичисляючи всі форми в княжих судів на Литві так 1) суд господарський, 2) суд ради в. кн. Лит., 3) суд „особно на справи судовые высажонных“ (що відповідав польським асесорським судам), 4) суд маршалківський, 5) суд комісарський (котрий проф. Бальцер і проф. Божинський трактують цілком окремо), не згадує автор за суди мішані, де окрім асесорів засідали пани-рада (сенатори) і двірські урядники, про котрі говорить д. Лаппо (стор. 403—4). Дальше говорить автор, що судів соймових в Литві не було (стр. 705—6 і 391); хоч Любавський в згаданій праці (стор. 869) говорить про такі суди, але то не були суди соймові цілої держави, радше наввати б їх можна судами соймовими і вони відповідали польським *generálním rok-am* та були відгомном староруської практики, бо в жерелах маємо сліди їх власне в землях Київській, Волинській, Полоцькій і Витебській.

Обговоривши організацію, приступає ш. автор до компетенції вел. княжих судів, зачинаючи від того, що як всюди, так і в Литві панував в попередніх віках принцип територіяльності, то значить місцеві управителі (воеводи, старости і державці) мали в своїх землях повну юрисдикцію над всім свобідним населенєм ві всіх його справах. Але вже з кінцем XV в. бачимо ограниченє сього принципу і то в користь в. княжих судів, і воно змагаєся що раз більше аж до II Лит. Статута 1566 р., котрий намагаєся, хоч не з великим успіхом, привернути панованє принципа територіяльного, але через то попадає в другу скрайність, бо звосячи майже всі посередні апеляційні інстанції, звалив цілий тягар апеляцій на плечі в. князя. Та ограниченє територіяльного принципу не відбувалося тільки на користь в. княжих судів і то від кінця XV в. Воно наступило ще ральше і то в користь нпр. православної церкви і монастирів в XIV іще в., від 1387 р. в користь католицької церкви, силою привилеїв XV в. в користь доміняльного суда панів і бояр-

католиків, а від 1457 р. в користь всіх панів, боярів і шляхти, вкінці в користь магдебурського права в міру його розповсюдження в землях литовсько-руської держави.

Дальше намагає ся автор представити компетенцію в княжих судів так що до осіб, як і справ виключно підсудних в князям. Сей огляд справ одначе випав у автора дуже неясно, бо автор подає кілька реєстрів: з доби передстатутової, відповідно до Литовського Судебника з 1468 вид. Казимиром Ягайловичом¹⁾ і шляхотського привилею з 1492 р.²⁾, даліше з епохи I Лит. Статута, хоч анї вія сам, анї тогочасні акти не вичисляють ніяких справ, особливо цивільних; за те судив князь: 1) справи про привилеї, листи і грамоти, 2) справи тяглої служби, надань і шляхоцтва, 3) справи про добра і доходи в княжні. Дальше подає ш. автор начерк справ карних і вичисляє справи: 1) проти маєстату господарського, його актів урядових, його урядників і післанців, 2) справи військові, 3) вкінці справи чести, шляхоцтва і шляхотських прав і неправдиве обжалованє. Резюмуючи то все, автор каже, що такий комплекс справ, разом з апеляціями від всіх нижших судів дає нам докладний образ перетяженя в княжих судів і докажує, що такий стан судівництва не міг довше тревати і тому власне тепер зачинає ся доба безнастанних змагань до реформ судівництва.

Вже I Лит. Статут вводить двох присяжних землян, котрі мали судити справи місцевої шляхти разом з намісниками, котрими воеводи, старости і державці для браку часу заступали ся в своїх судах. Дальшим важним кроком в сїм напрямі була ухвала Більського сойму з 1564 р., котрою вся шляхта зрекла ся своїх судових привилеїв запоручених її 4 арт. III розд. Лит. Стат. з 1529 р., аби тільки довести до заснованя шляхотських виборних т. зв. земських судів, котрі тоді на тім самім соймі засновано. Виленський сойм з 1566 р., котрий затвердив II Лит. Статут, зносить всі „закривальні листи“, якими король виймав певні особи з під всякої підсудности, а піддавав своїй.

Тут знов вертає автор до компетенції в княжих судів і знов подає реєстр справ підсудних в князям, так як його подає II Лит. Статут, докажуючи, що II Лит. Статут зменьшив число осіб і справ виключно підсудних в княжим судам, котрі власне в епоху I Лит. Статута викликали перетяженє, за те, зносячи всі посередні інстанції апеляційні, викликав те перетяженє або може ще більше справами апеляційними.

¹⁾ Насильні наїзди і поруби.

²⁾ *Causae graves super bonis haereditariis, vel fama, seu honoris derogatione.*

Далі, в частині другій говорить автор про апеляцію, котра в добі передстатутовій і в епоху I Лит. Ст. називала ся „отъываніє“, а мала місце тоді, коли судя нарушив „обычай права земского“ або „писаного“, а покривджена сторона відкликувала ся до висшої інстанції і не просила нового розбору справи, але обжаловувала судю того, що видав для неї вирок з кривдою. Вирок I інстанції ставав зараз правосильним, а коли був висшою інстанцією звалений, то обжалований судя мусів перед I Лит. Стат. заплатити стороні в цілости і шкоду і всі кошти, а по вид. I Лит. Стат. платив тільки кошти, а відсуджену річ мала друга сторона звернути. II Лит. Стат. в 21 арт. IV розд. і в 61 арт. IV розд. впроваджує вже дві форми апеляції: 1) яко новий процес в висшій інстанції з судею низшої інстанції або 2) новий процес обох сторін. Вирок I інстанції після II Лит. Стат. вже не зараз правосильний, коли зголошено відклик, хиба аж по затвердженю висшою інстанцією.

Дальше говорить автор про судові інстанції і подає їх ґрадацію в кількох стадиях. Насамперед після I Лит. Стат. судами першої інстанції були: 1) суд намісників-державців з двома присяжними землянами, 2) суд воеводів старостів і намісників (державців), 3) суд в. князя, а під його неприємність ради в. князівства Литовського. Другу ґрадацію інстанцій подає королівське розпорядженє з 23 мая 1542 р., де судами I інст. стає суд старостів і державців, судами другої інстанції суд воеводів і старости жмудського, третьої інстанції суд паніврад, четвертої суд в. князя. Третю ґрадацію подає постанова Виленського сойму, де судом I інстанції стає суд намісника, воеводи або підстарости з 2 присяжними землянами, II інст. суд воеводи або старости, III інст. суд в. князя або ради, а від ради до IV інст. — суду самого в. князя. Четверту ґрадацію подає II Лит. Статут. Судами I інст. тут: 1) суд замковий або пізнійше зв. ґродський, себто суд воеводи, старости або державця, 2) суди земські, уставлені в 1564 р. на Більським соймі, 3) суди підкоморські, уставлені в 1564 р. на Виленським соймі. Від вироків тих судів йшли відклики до суду в. князя, котрий тепер був II інст.; тільки від суду замкового і то тоді, коли не судив воевода, староста або державець, тільки їх намісники, йшов вперед вирок до воеводи, старости або державця, котрих суд був II інст., а від їх вироків до суду в. князя, котрий був лише в тім разі III інстанцією.

Правних перепон до апеляції було дуже мало, тому з кожним днем множило ся число апеляцій, котрі просто засипали королівську канцелярію. Такий стан в. княжого судівництва (бо реформу низшого судівництва по часті вже переведено) мусів викликати потребу заснованя такої інституції, котра би увільнила в. князя від того тягару апеляційних справ. Такою інституцією мав бути на Литві Головний Литов-

ський Трибунал. В частині III автор приступає до обговорення засновання Гол. Лит. Трибуналу.

Тоді, коли на Литві переводила ся реформа низшого судівництва, в Польщі дебатовано реформу королівських судів. Король, сенат і шляхта, як також літерати і публіцисти виступали з різними проєктами реформ. Загально можна зазначити — каже автор резюмуючи висновки праці проф. Бальцера: *Geneza Trybunału Koronnego* — що праця соймів над реформою королівських судів обіймає три десятиліття і розпадає ся на два періоди: 1) від початку 1540 рр. до 1569 р. і 2) від 1569 р. до 1578 р. В першій періоді ініціативи до реформ виходили від короля, в другій діло реформи бере в свої руки получена в 1569 р. польсько-литовська шляхта. Результати першого періоду дуже слабкі (тимчасові суди в 1563 р. для судження апеляцій), результатом другого було засноване коронного трибуналу на Варшавській соймі 1578 року.

Як же прийшло до засновання Гол. Лит. Трибуналу? Автор каже, що діло реформи до 1569 р. виходило від короля, від 1569 р. складало ся воно само під впливом політичних обставин — через дворазове *interregnum*, коротке пановане Генриха Вальбоа і війни в перших літах пановання Ст. Баторія.

Дивним супроти того здасть питане, яке ставить автор: Чи Литва сиділа спокійно і вичікувала творчої роботи в Польщі, щоб її опісля використати для себе, чи не вела вона паралельно подібної роботи у себе і чи не дала вона нічого з своєї роботи Польщі? Перше питане — каже автор — мусимо заперечити, на два другі потакнути. Але коли до 1569 р. діло реформи виходило від в. князя, а від 1569 р. складалось воно само собою під впливом політичних обставин, то що ж робила шляхта? А автор твердить, що вона не тільки вела паралельну роботу в дома, але дала навіть дещо Польщі. Що шляхта литовська заходила ся коло реформи судівництва в. князю, в тім не можемо сумнівати ся, тому тверджене автора, що ініціатива до реформ до 1569 р. виходила від в. князів, а від того часу справа складалась сама собою під впливом політичних обставин — безпідставне, бо поминувши те, що королі не так охочі були віддати з своїх рук найвищу власть судівничу, що було будь що будь обмеженем їх власти і їх значіння, але політичні обставини по 1569 р. сами собою не витворили підстав до засновання трибуналів, але як раз найлучше нагодили ся і помогли шляхті, котра з одної сторони терпіла через лімітації, з другої сторони, стремлячи до захоплення верховодства у всіх галузях державної управи, хотіла захопити також на йвищу судівничу власть в свої руки.

Найліпше можна се пізнати з *роста conventa*, які шляхта предложила перед елекцією до затвердження першому електови Генрихови, котрий їх затвердив, і на підставі як раз сих пактів, потверджених також і другим електом Баторием засновано всі три трибунали — коронний, трибунал луцький для воеводств Волинського, Київського і Брацлавського, три літа пізнійше т. є. 1581 р. — головний литовський трибунал для Литви. Не засновано його разом з першими двома трибуналами, але поручено скликати з'їзд соймиків на день 23 мая, а опісля з'їзд ставів, т. зв. генеральний литовський сеймик в Новгородку при кінци вересня 1578 р. для апробати устава, і предложити його до затвердження. І дійсно вже в 1579 р. був предложений сей проєкт уставу до затвердження королеви, але тоді він королівської санкції був не одержав. В 1580 р. в Вильні приобіцяв король на письмі затвердити сей устав, що і стало ся на початку 1581 р. на соймі в Варшаві. Устав гол. лит. трибуналу був затверджений і включений в соймову конституцію з 1581 р. з поясненем, що „выписани рускимъ нисьмомъ артыкулы“ під печатю вел. кн. Литовського і з королівським підписом видані всім воеводствам і повітам вел. кн. Литовського.

Так представляє ся генеза головного литовського трибуналу в сій праці. Мусимо признати, що материяли, якими ш. автор користував ся, дійсно невлячні і скупі, але крім того праця ся грішить иньшими ще хибами.

Поминувши те, що автор не використав всего матеріалу, які міг би був до сеї праці знайти, він прийняв, як я вже вище виказав — дуже незручний уклад і поділ праці, через що вийшла ся велика хаотичність, і тому власне стратила ся праця дуже багато на ясности і прозорости. Зanedбав також автор попередити сю працю історичним нарисом литовського судівництва, як також начерком територіяльного складу тодішньої литовсько-руської держави. Що до самого оброблення то головно бе в очи та тенденція, щоб як найдокладнійше змалювати перетяжене в княжих судів, через що виникає повторюванне того самого, а полишено на боці иньші причини реформи судівництва. Історичний нарис литовського судівництва був би дав образ судівництва в добу передстатутову, а також був би виказав, о скільки поправило ся литовське судівництво через видане I і II Лит. Стат. та иньшими реформами XVI в. Колиб ш. автор був устеріг ся сих хиб, праця випала б далеко користійше.

П. М.

Др. Исидор Шараневичъ — Черты изъ исторіи церковныхъ бенефіцій и мірскаго духовенства в галицкой Руси, Львів, 1902 р., ст. 392, 16°.

Під таким заголовком вийшла ся праця вже по смерти її заслу-

женого автора. Той сам предмет — матеріальне становище світського духовенства в Галичині за Річпосполитою порушив др. Шар. в давнійшій розвідці п. з. *Rzut oka na beneficja kościoła ruskiego* опублікованій 1875 р. Нова праця поділена на XV розділів; для кращого перегляду її огляду ділю її на 2 головні частини: I частина буде обіймати перших VI відділів, як також другу половину XIV (ст. 314—338) і XV: та частина містить в собі огляд різних родів церковних бенефіцій; друга частина (VII—XIV) говорить про чинники, які вплинули на зміну матеріального становища духовенства.

На вступі (I) натякає автор на різницю що до суспільного становища чорного і білого духовенства і підносить суспільну вагу світського, бо воно живе в тісній звязи з народом, мало від нього або зовсім нічим не відрізняється як з матеріального, так і духового погляду (однак не все, як би з того здавалося, але ми потім про це дізнаємося) — переходить разом з ним всі суспільні зміни (так пасивно!), підтримує отже ідею руського життя (!). Що священник дійсно так мало від селянина відрізняється, на доказ наводить акт з XV в., з якого дізнаємося, що священник був так само *glebae adscriptus* як селянин. Незначна мусіла бути та культурна і національна роль такого духовенства і можемо поспитати автора, для чого не дав нам вяснення, в чім і як проявляла вона, коли вважає відповідним умістити в „благодарностию чесне імя его в исторіи“. В більшій мірі можемо ми її сподівати по священстві з міщанського і шляхотського стану, яких винайшов з актів др. Шар., але й тим питанням він не займає, а й ясності подання станових різниць в духовенстві не знаходимо. З поміж парафій автор підносить дві категорії: крилошанські парафії, надавані з руки єпископа (з XIV в.) і надані королів і приватних осіб на монастирські церкви з XIV—XVI в. так духовним як і світським людям. Се найстарші парафії, найкраще вивінені — вони сягають іще руських часів з своїми феодалними основами — правом ділячності, продажі і запису. Крім тих є особно трактоване надане Володислава Опольського на дві церкви з р. 1378 світському чоловікові з обов'язком служби військової, з правом поставлення від себе священників. Се на гадку проф. Ш. останні акти, які носять характер державності руської церкви і презентів. Причиною упадку характеру державності церкви і презентів були би: повстання архієпископів латинської в Галичині, через що, як можна догадувати, упала руська церква як державна віра, і зрівняння шляхотських верств в одну повноправну, через що презентів втратила державний характер: себто князь чи король не дає вже презенту патронові, але впрост священникові.

Заким приступлю до обговорення, чи автор мав підставу признати організації руської церкви і держави фєвдальний характер, верну ще до попередніх падань на монастирські церкви особам сьвітським і духовним на праві фєвдальним, які на гадку автора мають сягати до руських князїв. Автор не має тих надань в ориґіналі з рук руських князїв, лише документи з поч. XIV—XVI в., пізнійші отже хронологічно від надання Володислава Опольського, одначе надавці покликають ся на князїв, і в таких разі форми надаця і характер, як здавалось би, не підпали змінам. Коли так, то чому автор не признає їм характер державний? По розумію др. Шараневичом державного характеру презенти вони дійсно не мають, бо нема згадки в них про патрона лицаря, який за таке наданє був обовязаний до військової служби. Виходило б з того, що за руських князїв були дві категорії бенефіцій: одні надавані сьвітським без служби військової і духовним на фєвдальним праві (?) на монастирські церкви, другі надавані лицарям. Се зрештою хиба гіпотеза, бо ориґінальних грамот від князїв не маємо, маємо їх вже з XIV—XVI в., де парафії надають ся духовним і сьвітським без військової служби, — виходило б що се пізнійша зміна.

Вернім до того, чи др. Ш. міг відносити фєвдальний устрій до організації руської церкви за руських князїв і на чім опирає ся. Автор, як висше зазначено, не мав ориґінальних грамот на ті наданя з тих часів, котрі доказували принцип фєвдалізму в організації церкви, але виходить з того, що надавці покликають ся або на князя Льва і його грамоти що найчастійше трапляє ся (ст. 23), або взагалі на князїв (sic!). Др. Ш. сам деколи зазначає, що грамота та чи то сфальшована, чи автентична. Знаємо, що справа автентичности грамот Льва дуже непевна, длятого коли автор хоче свій внесок потвердити що до характеру державности в організації церкви і презенті, повинен був доказати їх автентичність. Робити виводи з пізнійших часів, коли автор може вказати ся документами що до державного (ленного) характеру презент і церковних приходів, опираючи ся на дуже неясних і то ще не грамотах, а тільки на підставі покликувань на них, річ гіпотетична і мало вартна.

З огляду на се, що справа в тими першими категоріями дуже неясно і баламутно представлена, мусів я над ними довше задержатись. Автор не дав нам властиво в порівнянню з першою працею нічого нового що до характеристики матеріяльного становища духовенства, з виїмком деяких актів, а пустив ся на поле дуже гіпотетичних виводів. Потім наступає категорія бенефіцій в осадах на праві німецьким і волоським. Характеристика матеріяльного становища духовенства ту дуже побіжно трактована, тільки в загальних чертах, які находимо в I-ій праці, бо

в одній і другій послужив до неї оден акт, тож нічого нового не дав нам автор. Дав нам вправді два нові акти, але вони не говорять багато про сьвященика: оден згадує, що сьвященик діставав п'ятий лан солтиса, другий згадує хіба, що сьвященик дістав, але який не знати (Виців). Головними прикметами сеї категорії др. Ш. уважає зв'язь родини сьвященика з солтиською, а тим самим спільність ґрунту солтиса і сьвященика, і дідичність посідання необмежену. (Сторінка із іст. сільського дух. проф. Грушевського знає ограничене на 2—3 покоління, що й було нормою; ту різницю можна пояснити, що той акт, що послужив д. Ш. до характеристики, не відповідає зовсім селам осадженим на сьвіжій корині, — се вже продаж солтиська на село осадче і там є п'ятий лан для сьвященика і неограничена дідичність. Що до ґрунту нормою уважає автор п'ятий лан (Сторінка третій). Про самі доходи сьвященика сказано загально, що мав вигідне становище і що брав скіпщину. З актів наведених проф. Грушевським др. Ш. наводить оден — на Виців, другий, що бачили ми під тою категорією в першій в другій не використаний тут — згадує ся третій лан, а не п'ятий.

Новостію був би ще розбір питаєя, яка різниця лежала в становищі духовенства в селах осаджених на праві німецьким і волоським. Др. Ш. вже розрізняє тут право руське від волоського і німецького, в першій праці, здає ся, не вважав на се, цитуючи вираз *more Valachorum seu Ruthenorum*. Що до різниці в становищі духовенства в осадках на тих правах не знає багато сказати, хіба догадає ся, що сьвященик в селі, осадженим на німецьким праві, не належав до родини солтиса, а на волоським було се в звичаю, але були і тут виїмки, яких і там не можемо заперечити. Згадує ще про спори, які заходили між членами тої самої родини солтиса і сьвященика про церковний ґрунт, розповідає ті спори широко — тих актів не маємо в першій праці. Вказує аналогію її між становищем духовенства в селах сандецьких і сяніцьких.

Характеристика бенефіцій в королівських добрах обмежує ся на однім акті (Вроців з XVI в.), бо другий вже не відповідає її. Доводить, що становище сьвященика було вигідне, але оден акт не вистарчає до повної характеристики. В першій праці була також згадка про парохії в королівських добрах, але той акт, на яким опирає ся та характеристика відповідає категорії бенефіцій в осадчих селах. За те до категорії парохій в добрах латинського духовенства дає нам автор ще менше як в першій, бо там було три акти, тут оден — єпископа Валентина Гербурга з XV в. і потвердження сього акту північними єпископами. Сьвященик вільний від служебностей, хіба дає малий чинш, але той оден акт не дає ґваранції, що в других селах були ті самі відно-

сини. Дає нам ще автор акт на таку категорію, але вже 100 літ пізніше, з XVII в., в добрах монастиря Кармелітів, де священника увільняє ся від furmanek і иньших служебностей.

Для характеристики матеріяльного становища духовенства в приватних добрах з XVI і XVII в. наводить автор всього оден акт з XVII в. з правом дідичности, купном 150 зл., книшамі. Сей оден акт вже вповні не вистарчає до характеристики тої категорії, яка зі всіх иньших має тільки ріжних ступенів в формі забезпечення і обовязків духовенства що до панів. Автор мав досить багатий жерельний матеріял, може найбільший в порівнаню з иньшими категоріями: вказує хоч би се, що в першій праці подає до тої категорії кілька актів, що досить добре характеризують ріжні форми надань, так що перша праця стоїть висше під зглядом предметовости як друга.

Лишає ся ще два роди категорій: в селах шляхти „ходачкової“ і в містах. Про категорію в шляхотських селах др. Ш. згадує в XIV уступі. Але до характеристики тої категорії він не вніс абсолютно нічого нового, з тим хиба вїтком, що подав цілий ряд записів і фондаций в їх повній формі, про які в першій хиба згадав. В XV р. згадує коротко про бенефіції в містах, одначе не займає ся долею тих бенефіцій, ще меньше як в першій праці; знаємо, що священники платили конзулям чинш і тільки всього. Далі переходить він до історії розвитку церковних брацтв і при тім вже ширше говорить про долю давних священничих родин і парохій в містах, властиво про те, як стали вони братськими.

Брацтвам др. Ш. присвятив малу, хоч не дуже вартну монографію в сій праці. Генези їх повстаня не подає. Вказує їх первісний склад і круг діланя, їх пізнійший розвиток — який завдячують борбам релігійним: їх круг діланя розширив ся, круг членів збільшає ся, вступає до них шляхта, а причина тому не в тім, як думає автор, що в унії люблинській була проголошена рівність межи висшими і низшими станами, але власне релігійна борба. Через участь шляхти матеріяльне становище брацтв поліпшає ся, вони здобувають політичну вагу, стають оборонцями віри православної, здобувають собі право презентованя на церкви в місті, заряд майна і церков достає ся в їх руки; вони усувають дідичність і домагають ся від духовенства образования, а з тим приступає др. Ш. до поданя історії поодиноких львівських церков, які стали братськими, збираючи на ново давні наданя на львівські церкви.

На закінчене огляду першої часті подам виказ жерел, якими автор послугував ся. Головним жерелом до історії тих категорій і в I-ій і в II-ій був архив прокураторії ц. к. скарбу; в II-ій праці автор користуєть ся більше актами grodzki-ми і ziemski-ми, книгами радецькими,

з праць найбільше користує з Сводної Літописи Ант. Петрушевича і Стадніцького: *O wszech tak zwanych włoskich*, яких не цитує в першій праці.

Друга частина займає ся питанням про зміни в становищі матеріальнім, а по часті і правнім духовенства і чинників, які вплинули на ту зміну почавши від Яна Казимира отже від XVII в. До того часу, до панованя попередників, в другій праці не знаходимо не то нічого нового (хоч могли б ми сподівати ся, що за той час автор буде мати більше матеріялу до того часу), але навіть і давнішого не знаходимо. Панованє попередників Яна Казимира він збуває коротенько роками їх панованя і то не всіх, про зміни в становищі духовника за той період нічого не каже. Зачинає річ властиво від гадяцького договору, обговорене того акту з огляду на матеріальне і правне становище духовенства критичнійше: автор вже не дивить ся на нього оптимістично як в I-ій, не признає йому великого значія. Знаходимо тут новий важний акт для становища духовенства — ухвала комісії з Поздзяча 1687 р., котра постановляє, що священники тестаментом мають право свобідно заряджувати своїм майном, мають бути увільнені від юрисдикції панів і старост і бути свобідними від тягарів. Автор наводить також значно більше розпоряджень королів: 4 Яна Казимира, 2 Корибута Михайла і кілька розпоряджень Яна Собеского. Вони мають льокальний характер на поодинокі староства, деякі розтягають ся на панські добра; автор наводить іще два нові розпорядження старостів того самого характеру.

Як в I-ій так в II-ій праці не довідуємо ся, які конкретні наслідки мали ті розпорядження; вони хиба збуджають у нас підозріне, що лишали ся без наслідків, бо як би були зміни, то не потреба було тільки потвердженє кожного нового короля. Можливо ще хиба, що мали вони якийсь вплив в добрах королів, але що до панських дібр, не маючи жадних документів не можемо і здогадувати ся. Не знаємо також, що вплинуло на таке горячкове дбанє про зміну матеріального і правного становища духовенства. На мою гадку грали в тім ролю мотиви релігійної натури, а передовсім та тенденція проявляє ся в наданях Собеского, як сам автор зазначає, щоб тим лекше промстити дорогу до унії. Не було тут зрозумія дійсної причини зла і потреби основної реформи в матеріальнім становищі духовенства, якоїсь нормальної регуляції самих парохій. Великість ерекціональних ґрунтів ріжна, ніхто з надавців не держав ся норми; були парохії, де священник не мав жадного лана, мали і по ланови, а в медицькім старостві священники мали більше ґрунтів як громада. Не диво отже, що такі розпорядження королів без усуненя корія зла могли привести до конфліктів між духовенством а селянами, який дійсно повстав в медицькім старостві, де селяни про-

гонюють священників, а навіть убивають. Причиною цього вважає автор розпорядження королів.

Перед тим селяни поносили тягари разом з священниками; коли тягари зі священників взято, а накинено їх на селян, тоді домагають ся вони, щоби поменшити в такім разі ґрунта священників, які часом перевищали громадські. Ото був би оден конкретний результат таких королівських розпоряджень. В I-ій праці д. Ш. згадав лише про сей спір, в II-ій присвятив йому цілий VIII розділ (ст. 129—163). Сей епізод, до якого автор мав тільки матеріялу, мав би далеко більшу вартість, коли б се не було лише сухим переповіданєм актів, але місто цього було б більше критичної аналізи, бо він не лише подає цікаві подробиці до матеріяльного становища духовенства, але освітлює відносини селян до священників, становище правительств супроти духовенства, дідичів і церкви. Автор користував ся архівом прокуратурії ц. к. скарбу у Львові, знані йому комісарські суди і розпорядження королів до того спору в рр. 1687—1786; як спір полагоджено, задля браку матеріялів автор нам не подає.

IX уступ обіймає ерекційні грамоти панів з кінця XVII і XVIII в., в яких звільняє ся духовенство від чиншів і панщинних тягарів і вже частійше, не так спорадично як перше, згадує ся в презентованю кваліфікація; умова, щоб священники держали ся унії, знаходимо в тих наданнях майже скрізь. Головним чинником який вплинув на ту зміну, була реакція проти православія, яке з переходом галицьких єпископів на унію чим раз більше упадає. Наступає розбір ухвал Замостьського собору 1720 р., передовсім тих, що дотикали реґуляції ерекційного поля і кваліфікації духовенства, себто другого чинника, який вплинув на зміну матеріяльного становища духовенства. Результатом тих ухвал собору були комісарські суди і візитації, але з діяльності тих судів і візитацій лишили ся *acta reformationis*. В актах *reformationis* знаходимо детальні описи церков, церковних річей, хат і ґрунтів священників, знаходимо там судові розправи проти священників за їх неморальне жите і дізнаємо ся про карі, які спадали на священників за неморальність, незнанє обрядів. На жаль автор не використав тих матеріялів, які б дали характеристику життя тогочасного священника (її подав на основі таких актів Михайло Зубрицький в розвідці: Знадоби до характеристики життя світського сільського духовенства в галицькій Русі XVIII в. Матеріяли т. V іст. філь. секції), а обмежив ся як в I-ій праці на сухим перечисленю тих судів від р. 1706—1815, при чім хиба побіжно доторкає ся змісту їх діяльності.

Знав автор з того часу пастирські листи, але на жаль дізнаємо ся про се лише з наведених ним жерел, отже і вони не використані, хоч богато

подають важного до історії духовенства, а то про відносини духовенства вишого до сільського, перші заходи асиміляції уніятського духовенства з латинським, заходи адміністрації, організації церкви (нпр. пор. лист Атаназія Шептицького — Матеріяли т. V). Лист Льва Шептицького 1750 р. ідучи за ухвалами замостського собору каже собі сьвященникам платити податок катедрастик на своє удержанє, що стало ся жерелом здирств протопопів (деканів), що загаує єпископ. Змаганя адміністрації в дієцезиях вказує лист Льва Шептицького 1785 р.: протопопи мають в певнім часі всі збирати ся під карою суспензії, мають позабирати належности від сьвящеників і представити на соборі акта і протоколи візитації і виказ юрідикатури, реєстри парохіян. Були то перші кроки до утвореня духовної бюрократії. Дієцезія мала ділити ся на округи, в тих на чолі протопреї, під ними декани, під тими десятники. Той сам матеріял, знаний в I-ій праці, лишив ся сирим і в II-ій, нічого не дав через се нового.

Слідом за тими візитаціями зачинає ся зі сторони вишого духовенства діяльність в справі піднесеня рівеня осьвіти сьвітського духовенства (XII). Та ті змаганя в XVIII ст. не мали реального підкладу, бо хоч пізнано брак просьвіти та не було старань усунути його: не помагало пусте накликуванє на сьвящеників, посилати дітей до висших шкіл Річи посполитої, бо бідне сьвященство не мало засобів ані змоги поносити кошти такої осьвіти. З другої сторони звичасві практики, які закорінили ся в презентованю, а то купна, записи, а з тими получене дідицтво, відсували змаганя вишого духовенства виробити просьвічене духовенство. Візитації в XVIII в. мають на цілі усунути матеріяльну нужду духовенства, регулюючи парохії і увільняючи від тягарів. З другої сторони через усуванє некваліфікованих сьвящеників, а з тим їх родин, усували давню дідичність. Справді се були способи присилувати духовенство до осьвіти, з другої сторони ті реформи стрітили ся з непередвидженими результатами. Через суспензії богато сьвященичих родин попало в невідрадне становище. Перше коли родина сьвященича сиділа на ерекціональнім ґрунті, займала при церкві різні функції: сьвященика, паламарів, дяконов, — не було „вагабундів“; тепер та родина мусіла усунути ся з приходів, а коли і задержала якусь часть, по тогочасним поглядам мусіла іти під власть пана. Та справа т. зв. „поповичів“ виходить на верх в I-ій половині XVIII в. (ст. 238—239). Дідич надаючи ерекційну грамоту загаує сьвященикови своєї родини осаджувати на ерекціональнім ґрунті і увільняти від зверхности пана; вкінци конституція соймова в р. 1764 справу „поповичів“ рішила на їх некористь. Духовенство руське відбуває навіть в тій справі собор, стаючи в обороні поповичів. Автор подає цілий ряд пертрактацій духовенства в пра-

вительством, цілий ряд логічних аргументів і актів, на які покликують ся. Та др. Шараневич не старав ся подати, звідки причина сьому вийшла, не розбирає критично тих аргументів, а вкінці додає хиба, що се розпоряджене конституції не увійшло в житє. Справа просьвіти в XVIII в. дістала більше реальний підклад. По соборі появляють ся великі грошеві записи на удержанє питомців, на колегії, і наказує ся монастирям удержувати школи. Автор подає цілий ряд записів вишого духовенства але широке цитованє тих записів можна було собі дарувати. Найбільше пішло гроша на колегію театинів у Львові — там виховували ся через якийсь час питомці. Автор наводить кілька ерекційних актів тим питомцям — вони провадили також пропаганду унії в Галичині. По знесеню тої колегії гроші з записів, що ще лишили ся за австрійського панованя, пішли на дотацию вірменського архиепископства. Потім др. Ш. переходить до просьвітних змагань Габсбургів за Марії Тереси і Йосифа II, що оснував генеральний семінар і справу просьвіти рішено.

Такі були реформаторські пляни зі сторони самого духовенства в справі матеріальній і просьвітній. О скільки знайшли вони вплив на ерекційні наданя панів, на ілюстрацію наводить др. Шар. 8 грамот панських з другої пол. XVIII в.; і дійсно в них пляни духовенства знайшли послух. Пани увільняють духовенство від всіх тягарів, додають більше поля відповідно заходам комісарських судів, хоч не всюди агеґ рлеbanalis однаковий. Дідичність справді не усуває ся, але вже ставить ся вимоги, що син тоді наступає по батькови, коли у нього буде відповідна кваліфікація до того стану. Ставить ся ще иньші вимоги, як вірність унії, добре дбанє про богослужební функції, веденє книг, деякі навіть відкликують ся до постулатів собору. Не всі пани одначе на се зважали; автор дає оден випадок, що єпископ кидає інтердикт на село одного пана, котрий сьвящеників силував до данин. Інтердикт мав пожаданий результат: пан очевидно з власних інтересів, а не так з боязни увільнив духовенство від тягарів. В тім часї вже зачинає ся справа, яку перепроваджено на великі розміри за австрійського панованя, а то лучене дрібних парохій — акт з II-ої пол. XVIII в. в маєстностях Потоцького.

За австрійського панованя ті лученя парохій прибирають широкі розміри. Доходи сполучених парохій або додавано до них, або забираю до фіскуса, також часом віддавано їх латинським костелам і парохіям, лучає ся одначе і противне тому. Так повстали відносини матерних церков до дочерних. Мотиви тої лучби однородні, а бодай так виглядає се у Шараневича: брак сил сьвященичих, бо там не лучено, де були Василіяни нпр. в Дрогобичи. За панованя австрійського прийшло до остаточного розвязаня трудного питаня, яке мало вже місце за Річи II.

а то спорів межі духовенством і дідичами, дідичів з сьвящениками, що стали майже дідичами і позабирали багато ґрунтів, між сьвящениками і солтисами — III. таких наводить найбільше. Як рішено остаточно справу з поповичами, того питання III. вже не порушає.

Зазначу, що автор не дуже дбає про зв'язь; зачавши про історію лученя парохій (ст. 306) — оден пан лучить три парохії в дві, які належали до Василян, каже, що про монастирські бенефіції буде ширше говорити, але і того не знаходимо потім, а се не спиняє його говорити довше о приходах Василян і наводить два акти з XVII в., а потім вертає знову до „вопроса“ лучень приходів; так само на ст. 314 ровводячи ся про утворене матерних і дочерних церков, через що повстало багато церков в пустках, де нарід ходить на відпусти, що служить йому за доказ як тісно наше суспільне жите лучить ся з історією церкви, та нараз ні з сього ні з того (ст. 314—326) переходить до категорії духовенства в шляхотських селах, аж знов (ст. 329) повертає до питання про лучене парохій. Зазначити мушу ще, що просьвітна діяльність висшого духовенства, справа з поповичами і регуляційні реформи австрійського правительства д. III. трактує в II-ій праці зовсім на ново. Про ерекційні грамоти панів з 2-ої пол. XVIII в. маємо в I-ій праці коротку згадку.

Що до жерел, то II праця в другій частині не багато нового приносить. Повна аналогія лежить з того погляду між III ч. I-ої праці і XI розділом II-ої праці, тут і там в тім самим майже порядку зібрані жерела до XVII і XVIII в. Головним жерелом служить архив прокур. ц. к. скарбу у Львові. З праць використовує II-а праця деякі нові як Сводна Літопись Ант. Петрушевича.

По передачі змісту праці др. Шараневича насуває ся перше питанє, чи багато нового дав нам автор в предметі і жерельнім матеріалі? На се питанє я мав нагоду при подаваню змісту відповісти; зазначу ще раз, що I-а частина принесла нам дуже мало нового, II-а частина розвиває деякі питання ширше, а деякі питання, які я висше зазначив, подає зовсім нові.

Друге питанє, чи др. Шараневич відповів вповні своїй задачі, чи дав нам повну характеристику матеріального становища духовенства і належне освітлене тої так мало обробленої части суспільности в нашій історії? На дав нам її, тай не міг на мою гадку дати. Бо ані два-три акти не вистарчають до повної характеристики — на перешкоді тому стоїть ще і певна однородність цитованих і інтерпретованих актів і часом дуже слабкий зміст їх, хоч автор не залишив в їх цілій формі наводити. Богато матеріалу, який подає навіть сам в XI розд., не використав майже зовсім. Нема ту взагалі поглиблення предмету, критичної аналізи, хиба

сухе переповіданє актів і фактів. Часом автор відступає від властивого предмету і пускає ся на поле неясних виводів і комбінацій, представлених баламутно, які полишають читачам поле до здогадів, як то я мав нагоду підчас оповіданя навести.

Сама зверхня форма оповіданя дає багато до бажаня і не відповідає вповні науковому способови писаня. Передовсім не можу згодити ся з таким масовим наводженєм актів в ході оповіданя в цілій їх формі і змісті: ми губимо ся по просту в тих актах і тратимо з очий властивий предмет оповіданя. Для характеристики возьмім перший діпший (ст. 20): руський монастир Калиників був до року 1378 майном якоїсь Хонки жінки Васька Дядьковича і її дітей. Пані Хонка будучи вже вдовою продала сей монастир за згодою р. 1378 за 20 гривен срібла важеного Івану Губці протодияконови єпископії сьв. Івана в Перемишлі і його брату Ф. при сьвідках знаменитих боар Х. Б., його синам, при сьвідках попах... Акт той зветь ся торговиця; заплачено 15 гривен сріблом, 5 же гр. замінено шубою покритою дорогим брунатним сукном і куницями. По контракті був могорич, випито за $\frac{1}{2}$ гривни. Все се автор переповідає в тексті без усякої потреби. Часом наводить він цілі акти без огляду на се, чи мають що спільне з оповіданєм (ст. 322). Так само буває з цілим рядом переповідань історії надань і родин, що сиділи на їх основі (ст. 32—33, 42, 45, 47, 56—57, 72—73), записами, подаваних в повній їх формі (XIII, XV) — всі такі акти подають ся радше в замітках. Автор часом не договориє одної гадки, перескакує з одного предмету до другого, при чім повстають цілі епізоди через се, що за кожним виводом подає ся акт, і знов автор повертає до давнього (характеристичний з того погляду XIII уступ). Через се брак в оповіданю звязи і перегляду.

Та при всіх тих хибях признати треба др. Шараневичови заслугу в тім, що він перший старає ся на основі жерел роз'яснити сю темну сторону в нашій історії. Він зібрав багато матеріялу, а хоч по більшій часті не використав його, лишив його сирим, то стане він в пригоді тому, хто схоче основнійше той предмет обробити. І його посмертна праця стає доброю памяткою його заслуг на тім полі. *І. Фл.*

И. Павловскій. Приходскія школы въ старой Малороссіи и причины ихъ уничтоженія (Кіевская Старина, 1904, I 1—40).

И. Павловскій. Ремесленное училище въ Черниховѣ, учрежденное сто лѣтъ назадъ (1804—1811 гг.) (ibid., 1904, II, ст. 157—168).

На підставі архивних матеріялів з полтавського губерського пра-

влення автор в першій своїй статі подає цікавий начерк просвітних заходів „малоросійського“ (себ-то чернігівського і полтавського) генерал-губернатора кн. А. Куракіна на початку XIX ст. (рр. 1803—1808). Коли сей енергічний і освічений діяч, якому І. Котляревський присвятив відомий панегірик — „Оду“, захотів довідати ся про стан шкільництва в Полтавщині та Чернігівщині, то чернігівський архієпископ Віктор відписав, що „не находилъ въ проѣздѣ моемъ нынѣ по губерніи заведенныхъ училищъ“, а полтавський губернатор доносив, що в Полтавщині шкіл не має. Останнє було не зовсім правда, бо як свідчать документи, видобуті д. Павловським — в р. 1803 в Полтавщині було 87 шкіл. Але що се число значить проти 866 шкіл Лівобічної України в 1740—8 рр.? І де вони на переломі XIX ст. поділи ся? Д. Павловський подає правдиве пояснення, що в р. 1782 заборонено було дякам „мандрувати“, отже і джерело освіти мусіло висхнути. Се розумів і полтавський губернатор Сонцев, який доносив Куракіну, що ревизія 1782 р. примусила дяків „обзавестись жительствомъ въ своихъ домахъ, а школы между тымъ пришли въ обветшалость и сами собою упразднились“ (стр. 16). То й не диво, що на початку XIX ст., коли Куракін і міністер освіти Завадовський прийшли до думки про потребу сільських шкіл, то останні треба було уже із свічкою серед дня шукати... Куракін надіяв ся на просвітну поміч духовенства (чернігівського та полтавського архієпископів), а також шляхти („дворянъ“), але духовенство не рушило й пальцем, а синод дав таку відповідь, з якої було знати, що справу учительства попів і взагалі догляду за школою він вважає заняттем стороннім для духовенства, яке можна дозволити о стільки, о скільки воно не заважатиме йому „убирать хлѣбъ, молотить, мочить неньку“ і т. и... Не ліпша була й шляхта, і з виньком одного-двох, ніхто не мав охоти освічувати своїх крепаків... Так найсимпатичніші заходи і старання Куракіна і не довели ні до чого... При кінці статі автор справедливо зауважає, що школи в давній Україні (XVШ в.) утворені були не урядом, і не єпархіальним начальством, а самими парафіянами, народом... Тим то їх і багато було, і користь вони давали, як на свій час, чималу... Вмшав ся в сю справу уряд — і найсвятійше діло загинуло... Чи не не моглоб те бути наукою де-кому і зараз, як би тільки хто хотів тих наук слухати та рахувати ся з історією?

В другій статі д. Павловський на підставі знов таки матеріялів з полтав. губ. правління подає старінку з діяльності заснованої в р. 1804 тим самим Куракіним ремісничої школи, яка нпр. в р. 1811 мала вже 96 учнів. До школи дозволено було приймати і кріпацьких дітей. Дуже цікава подробиця, що Куракін заснував при школі комітет,

який повинен був пеклувати ся про школу. Се був, здасть ся, перший приклад в Росії покликання репрезентантів від суспільства до участі в шкільних справах. В перші роки існування заведено було 6 реместв (згодом мало бути 14): столярське, слюсарське, сніцарське, срібнярське, шевське і токарське... Мاستери були свої, а також Великороси і чужоземці. Від продажу шкільних виробів в р. 1811 мали вже більш 4000 доходу. Коли ся школа зникла — не відомо; єсть вказівки, що існувала ще в р. 1818.

Як попередня, так і ся статя свідчать про те, що Куракін стояв цілою головою вище від своїх сучасників „сильних міра сего“, і докладав багато праці на користь дорученого ему „малоросійського народа“.

В. Д.

Переписка М. А. Максимовича съ Н. Г. Лебединцевымъ, сообщилъ В. Науменко (Кіевская Старина, 1904, IX—XII, 378 - 413, 125—147, 260—295, 454—505).

Листуванне М. А. Максимовича в П. Г. Лебединцевим належить до рр. 1864—1873, себто до того часу, коли Максимович, залишивши в р. 1841 університетську службу, жив в своєму хуторі на Михайловій горі, в Золотонощині, майже навпроти Шевченкової могили. Останні 9 літ свого життя (1864—1873) Максимович майже виключно писав лишень для „Кіевских Епархіальных Вѣдомостей“, редактором яких був звисний історик української церкви і знавець української історії — П. Г. Лебединцев. З листів сих двох кореспондентів не багато можна витягти чогось загальнішого — вони більш цікаві головним чином для біографії Максимовича. Проте дещо інтересніше з них витягти поспробую. Отже в листі з 26/VI 1865 (кн. IX, с. 389—391), а далі й з 3/VII і 19/VIII тогож таки року (ibid., с. 392—3, 394—396) Максимович подає цінні замітки про Забіл і Мировичів, а з листу Лебединцева з 11/X 1865 р. (ibid., с. 398) довідуємо ся, що Максимович пропонував Л—у підняти питання про скасування проккону Мазепи. На се Лебединцев відповідає: „Про скасування проккону Мазепи небезпечно знімати й річ; справа його програє раз на все і „память его погине съ шумом“. Золотив же він і будував церкви певно на козацькі гроші. Чи ж солодке було козакам його гетьмануванне?“ Цікавий сей лист Лебединцева й далі: „За статю про хрести і голені маківки прозвали мене і латинником і уніятим чи принаймні сином уніятського попа. Оден пан прислав навіть лайливого листа на мене — анонімного. Яких дурнів немає на світі! За мірку для православія беруть не історію церкви, а status quo Великоросії; все що відрізняєть ся від великоруських звичаїв в південноруській церкві — пятнують католицтвом“ (ib. с.

398) і далі наводить приклади, що в печерних церквах лаврських усі престоли були камінні і приставлені до східної стіни, і перероблені „въ указанную мѣру“ вже аж в перш. полов. XIX ст.; в Спаській церкві відкрито образи св. Марка, Исаака Затворника та інших (з часів Могилы) з коротким волоссям і в туніках; в Лаврі в давнинці є барелеф св. Антонія з давнім готичним підписом, теж в туніці, короткій до колін мантії і в кукуті.

Дуже цікавий матеріал містить ся в листі Лебединцева з 11/XI 1865 р.: „Лихі люде в Києві (мниси, ихъ же горше пѣсть) брехали Трепову (губернат.) на брата (Геофана) і Крижановського, приписуючи їм сепаратистичні тенденції хохломанів. Добре відповів М. А. Тулов (помічник куратора округи): „всякая скотина, вмѣсто того, чтобы заниматься наукой, занимается политикой“ (ibid., с. 404). Дійсно, що до ладу відповів! Дещо цікаве довідуємо ся з листу Максимовича з 3/III про настрої Гоголя в рр. 1834—35. Згадавши що ще на київській Скавниці лежить його праїд, М—ч пише далі: „Хоч про неї (Скавику) є і пісенька не смертельна, записана в мой книзі пісень рукою Гоголя в р. 1834 в Петербурзі, а на другий рік, будучи в мене в Києві, він настроїв ся добрим духом, так що з сеї пори, здаєть ся, можна почати його душевний кризіс: за пять суток — ні слівця соромицького, міцного, без чого не обходило ся і в серпні р. 1850, коли я пробув у нього 10 день в Яновщині і попрощав ся з ним на віки“ (кн. X, с. 135—136). До сього могу додати, що згадана „книжка пісень“ тепер становить власність д. В. Науменка, і в ній справді чимало соромицьких річей вписаних власноручно Гоголем. Досить цікавий для істориків лист з р. 1871 Лебединцева про київську давню топографію, в якому він наводить уривки з оригіналів XVI в. про положення деяких церков (кн. XII, с. 470—473), а також останній лист Максимовича про місте Звенигороду київського (М—ч уміщає його на р. Ірпені, в Дзвонковій, на городищі). Здаєть ся се і все, що має ширший інтерес, хіба що ще додати сюди остру (аж занадто!) критику Максимовича на сучасних йому істориків (в листі з 27/1870 з приводу книжки Карпова): „Костомарівське наукове чепурінне і Кулішівська літературна дурійка знайшли собі відгомін в хрюканню харківського доцента „воздоеннаго“ доскотом московського Соловья — історика, про якого Погодін справедливо сказав, що в йому минуле жите руське уявляєть ся до гори ногами. Се особливо правдиво і влучно сказано що до нашої рідної України козацької“ (кн. XI, с. 293).

Взагалі кореспонденція Максимовича з такими діячами як Лебединцев може дати (і дає) чимало цікавого в тім чи иньшій напрямі. Висловлюємо лише бажання, щоб шановна редакція, яка обіцяє мі-

стити й далі кореспонденцію Максимовича, повздержувала ся від публікування листів до людей і від людей мало інтересних для нас (приміром неб. Фаворова, з яким близький був Максимович), або принаймні з таких листів вибирала лишень те, що має ближший для українських справ інтерес.

В. Доманицький.

Автобіографія М. А. Максимовича (Кіевская Старина, 1904, IX, 322—346).

И. Стещенко — М. А. Максимовичъ (Къ столѣтію годовщины его рожденія) (Ibid., с. 347—377).

Автобіографія Максимовича вперше була видрукована С. Шевирьовим в р. 1854 в „Біографическім Словарі“ професорів Московського університету, але не в тій формі, в якій була написана Максимовичем. Маючи в руках оригінал сеї автобіографії, редакція „Кіівської Старини“ і видруковала його, зазначивши в передмові, що „порівнянне з текстом „Словаря“ свідчить про те, що багато цікавих стрічок в автобіографії були тоді не використані в „Словарі“, а тим часом вони инді характеристичні для висвітлення особи М. А. Максимовича“. На жаль, шановна редакція не потрудила ся визначити чи пншим письмом, чи инакше як тих „цікавих стрічок“ (за виїмком цілих 3 сторін — 333—335), і ми, не маючи під руками рідкого нині видання московського „Біографического Словаря“ не можемо з певністю вилучити як раз те, що було опущене в „Словарі“. На всякий випадок варто занотувати вказівки ипр. про початок літературної діяльності — в р. 1824: „З сеї пори почала ся моя приналежність до літературного світу, богата спогадами, почавши з тої пори і до мого останнього повороту з Москви на Україну, в червні 1850 р., разом з моім незабутнім земляком і другом Гоголем“ (с. 330); або про перше виданне пісень: „В січні 1827 я здав магістерський іспит. Втомивши ся від цього, я узяв відпустку на 21 день і одгуляв масницї на Україні в батьківській хаті і повернув ся в Москву з богатими жнивими українських пісень. Тимчасом (в маї і червні) уже друковали ся мої „Малоросійскія пѣсни“, з поясненнями і порівняним словником, для якого я на вакаціях прочитав і славянську граматику Дубровского і Сербський словник Вука Стефановича (Ви перший [Шевирьов] пошанували розбором сі пісні, в Московському Вістнику, а друковали ся вони коштом С. А. Соболевского. І увійшли вони в славу і у нас на Руси і в Славянщині західній)“ (с. 331). Далі вперше надруковано цілих три сторінки (333—335) про відносини ректора московського університета Двигубського до Максимовича, — для нас не цікаві. Спнимо ся ще на причинах, через які Максимович покинув Москву, тільки що досягши професури, і перебрав

ся до Київа (в р. 1835). Се авторське признання досить поясняє нам духовий стан М—ча в той час; „Ніхто, — каже він, — не знав, чого болить моя душа. Ще в р. 1829, коли я був в Петербурзі, я одержав там звістку, що вмерла моя мати, любов якої до мене була моїм генієм-хранителем. Моя жива печаль обернула ся в тожливу для мене тугу за батьківщиною. Може б я й переміг сю тугу, як перемагав багато в душі, але визначенне нового університету в Київі потягло мене туди непоборимою силою. Туди таки згодив ся зо мною переїхати і мій незабутній земляк Гоголь, але йому не довело ся“ (с. 337). Нарешті винотуємо одну цікаву подробицю з життя роду Максимовичів: „Мій прадід і дід і батько скінчили життя на 70-му році; коли б і мені судило ся се саме, то за 20 літ, живучи в Москві, я написав би, здасть ся, що небудь путне“ (с. 344). І справді, як знаємо Максимович — внук теж умер на 70-му році (род. 1804 — ум. 1873).

До автобіографії долучено ще „Помяникъ“ на 1 сторінку. Власне заголовок сей цілком зайвий: М—чови, який закінчив автобіографію, на якийсь час показало ся, ніби він „читає про себе, як небіжчика“, і далі оповідає два погані сні. Сей матеріал не має ніякого значіння.

Д. Стещенко, з приводу 100-літніх уродин Максимовича, подає лагідний і прихильний огляд діяльності його, а також характеризує його, як горожанина і українського патріота, боронячи навіть від закидів напр. Пипіна, що М—ч „не був українофілом в півнійшому розумінню сього слова“. Що до цілої суми заслуг М—ча, то їм д. Стещенко дає такий підсумок: М—ч — був переважно вчений і на сьому полі вспів зробити чимало. Як натураліст, він написав низку дуже гарних праць, які сприяли розвиткови натуральних наук в Росії. Як етнограф — надруковав низку поетичних памяток великої ваги як для Великоросії, так і для України. Видання його помогли обновити ся російській літературі, помогли розвинути ся етнографічній науці, підняли ідею народности взагалі, а також звеличали нарід український. Як історик і археолог, він порушив і уміло порішив чимало питань, дотичних України і спеціально — Київа. Jako фільолог, він багато зробив для студіювання української мови і вперше поставив на науковий ґрунт питання про українські елементи в памятках Київської Руси до XIII в. Як український поет, М—ч не визначаєть ся зовсім, але дуже цінним було уже саме бажання писати для українського люду його мовою. Всі сі заслуги М—ча перед наукою прославили його jako визначного вченого взагалі, а заслуги його перед рідним краєм зробили його імя одним „изъ почетнѣйшихъ именъ въ исторіи изученія малорусскаго народа“ (Пыпинъ, Ист. мр. этн., 22).

В. Доманицький.

Sprawozdania komisji do badania historii sztuki w Polsce, t. VII вип. III, Краків 1903, с. 357—480+СІ—ССLII.

Сей випуск зі статей, крім обговорених вже в LXIII т. Записок, не містить нічого більше для нас інтересного. З відділу праць Зубрицького і Соколовського протоколів засідань комісії подаємо ось що:

Ф. Копера предкладає фотографію пам'ятника князя Константина Острожського в Київській печерській лаврі і медалю його сина знайдену в лаврських скарбі. Пам'ятник, неважаючи на великий розмір (вис. 8.50 м., шир. 6.40 м.) міститься цілий на стіпі лівої нави церкви, близько коло входу. До недавна був він закритий іконою, і затертий тинком, і аж при найновішій реставрації церкви відкрито його зовсім. Центром пам'ятника служить чорний мармуровий саркофаг на котрім лежить лицар в збруї. Саркофаг піддержують три льви. По боках дві колоюни з капітелями з головками ангелів, злучені ломаною дугою, під котрою низше є ще плоска дуга, а в неї звисає васлона, піддержувана ангеликами. З трьох сторін пам'ятник декорований богато корогвами, щитами і т. и. На тумбі під саркофагом є напись кирилицею: Константин Іоанновичъ князь острожкій, гетманъ великаго князства литовскаго, защищеніємъ восточна | го бѣгочтія и храбростію вобранехъ преславути, многія цркви бжїя ради отроковъ училища страннопрі | емницы немощныхъ ради в княженіи своємъ острожскомъ и в столномъ градѣ литовс | комъ вилѣ создавни; вторую гѣфиманію пресвятыя богородицы печерскія | по представленіи своємъ сподобися положень бити | афлг году.

Розглядаючи близше сей пам'ятник, д. Копера приходиться до висновку, що на сю композицію вложили ся дві епохи: ренесанс XVI в. (можливо, що й дійсно здвигнено пам'ятник 1534, як сказано в написи, і барок XVIII, себ то додатки і прикраси при реставрації пам'ятника після пожежі в Лаврі 1718 р. Сам факт істнованя пам'ятника в західнім стилі в Києві і то в Лаврі, д. Копера уважає великою побідою західної культури на сході, а проф. Соколовський, доповняючи його гадку, ще чомусь бачить тут й великий вплив польської культури на Русь, хоч в пам'ятнику Острожського нема, як видно, нічого польського: ані композиції, ані матеріялу, ані виконання; все те походить дійсно з заходу, але не з Польщі, що як звісно всі свої пам'ятки штуки особливо в архітектурі і різьбі завдячує чужині: Італії, Німеччині, Франції.

Другою пам'яткою по Острожських лишив ся золотий медаль, знайдений враз з иньшими річами в давній касі монастирській на хорах, а забраний тепер до Петербурга. Медаль представляє з одного боку портрет князя Константина Константиновича Острожського, звернений майже впрост на перед, а довкола портрету напись. З другої сторони на розділенім на четверо гербовім щиті містять ся герби Острожських і ли-

товська Погоня, і якийсь, скороченнями писаний, незрозумілий напис. Медаль сей зачисляє д. Копера до найліпших, які взагалі медалієрська штука дала.

Згадати треба про комунікат М. Берсона, який з додатком статі Еренталя в *Zeitschrift für hist. Waffenkunde* про арсенал в Несвижу предкладає комісії проф. М. Соколовский. З поміж численних гармат сього арсеналу найкраща, прикрашена багато різьбою в виді винної лопи, вийшла в під руки львівського майстра, як вкааує напис: *Lenhard Here hat mich gossen*. Врешті згадаємо ще про нотатку д. Людовіка Фурніє з Ліону, в якій видно, що ліонські фабрики шовкових тканин виробляли також і пояси, уживані як на Руси так і в Польщі до національних строїв. Нотатка каже, що взори присилано з Константинополя і в Персії і що пояси сї виконувано гарнійше в Ліоні ніж в орієнтальних робітнях, а при тім виходили вони дешевше. В сій штуці прославив ся найбільше Пер Дешазель (*Pierre-Tous-saint Deschazelle*).
М. Грушевська.

Видання й статі обговорені в бібліографії сього тому :

W. Demetrykiewicz — Groby wykute w skałach Galicyi wschodniej, pod względem archeologicznym,

E. Majewski — Polska w wyobraźni geografów średniowiecznych, 1904.

A. Brückner — Apokryfy średniowieczne, część druga,

I. Radliński — Apokryfy judaistyczno-chrześcijańskie, 1905.

A. Соболевский — Изъ исторіи заимствованныхъ словъ и переводныхъ повѣстей, 1904.

Памятники славяно-русской письменности изданные Археографическою Комиссією. I Великія Минеи Четии. Декабрь, дни 1—5, 1901.

Житіє й чудеса сватителя й чудотворца Ніколла, 1901.

A. Pór — Magyar-ruthén érintkezések a XIV-ik században, 1904.

J. Bogdan — Despre snejii români, 1904.

— Ueber die rumänische Knesen, 1904.

Палеографическіє снимки съ русскихъ грамотъ преимущественно XIV вѣка, 1903.

Acta Tomiciana, т. XI, 1901.

A. Prochaska — Rokosz lwowski w r. 1537, 1902.

— Sejmiki wiszyńskie w czasach trzech elekcji pojagielońskich, 1903.

Литовская Метрика, том I, 1903.

П. Гильдебрандтъ — Старинныя описи Литовской Метрики, I, 1903.

М. Довнаръ-Запольскій — Крестьянская реформа въ Литовско-русскомъ государствѣ въ половинѣ XVI вѣка, 1906.

Н. Ясинскій — Очерки по исторіи судоустройства въ Литовско-Русскомъ Государствѣ, 1901.

И. Шараневичъ — Черты изъ исторіи церковныхъ бенефіцій и мірскаго духовенства въ галицкой Руси, 1902.

И. Павловскій — Приходскія школы въ старой Малороссіи и причины ихъ уничтоженія, 1904.

— Ремесленное училище въ Черниховѣ, учрежденное сто лѣтъ назадъ, 1904.

Переписка М. А. Максимовича съ Н. Г. Лебединцевымъ, 1904.

Автобіографія М. А. Максимовича, 1904.

И. Стешенко — М. А. Максимовичъ, 1904.

Sprawozdania komisji do badania historii sztuki w Polsce, т. VII вып. 3, 1903.

НБ ПНУС

249206

	Корон
Записки Наукового Товариства імені Шевченка т. I XXII, XXV—XXX, XXXIII, XXXIV, XXXVII—LXV по 3 00 т. XXIII—IV 5 00, т. XXXI—II, XXXV—XXXVI по 5 00, вкляпти I—XX по 48 00, I—L по	120 00
Збірник філологічної секції т. I: Т. Шевченко, хроніка його життя, т. I, нап. О. Кописький, 3.—, на ліпшій папері 4 00, в оправі	5 00
т. II: Розвідки М. Драгоманова, про українську народню словесність і письменство, т. I. 3 00, на ліпшій пап.	4 00
т. III: Розвідки М. Драгоманова, т. папері	4 00
т. IV: Т. Шевченко, хроніка його життя, т. II, нап. О. Кописький	5 00
т. V: Про говор галицьких Лемків, нап. І. Верхратський	4 00
т. VI: Посмертні праці М. Дикарева	
Збірник історично-філософичної секції т. I і II розійшлися (Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, вид. друге див.: М. Грушевський)	
т. III—IV: Історія України-Руси т. III, на звич. пап. 5 00 в оправі	6 40
т. V: Матеріали до історії духового життя Галицької Руси XVIII—XIX в.	4 00
т. VI і VII: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський т. IV. 4 50, на ліпшій папері	5 50
т. VIII: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський т. V ч. 1	4 50
Збірник математично-природописно-лікарської секції, т. I, II, III і IX по 3—	
т. IV—VIII (кождий в двох окремих випусках) по	2 00
„Зоря“ письмо літературно-наукове р. II, V по	6 00
„Зоря“ „р. VI, IX по	10 00
„Зоря“ літерат.-наук. ілюстроване р. XIII, XV, XVI, XVII і XVIII по	12 00
Руська історична бібліотека:	
т. I. С. Качала — Коротка історія Руси	2 40
т. II. М. Костомаров — Дві рус. народности, Федеративні засновини, Нарис народ. історії	4 00
т. III і IV. Д. Іловайський — Княжий період України-Руси	6 80
т. V. М. Смирнов, М. Данкевич, І. Шараневич — Монографії до історії України-Руси	3 00
т. VI. Антонович Вол. і Іловайський Д. — Історія великого князівства литовського	3 20
т. VII. Іван Липищенко: Суспільні верстви Галицької Руси XIV—XV в.	2 00
т. VIII. Розвідки про церковні відносини на Україні-Руси XVI—XVIII вв.	12 80
XIX—XII. М. Костомаров — Богдан Хмельницький	3 20
XIII. Гетьмановане Виговського і Ю. Хмельницького	8 40
XIV—XVI. Руїна	
XVII—XVIII. М. Костомаров — Мазепа і Мазепинці, В. Антонович	3 00
Останні часи козаччини на Правобережжі	3 00
XIX. Розвідки про народні рухи на Україні-Руси в XVIII в.	3 00
XX. Шульгин — Начерк Колятивщини	5 00
XXI і XXII. Розвідки про селянство на Україні-Руси в XV—XVIII ст.	5 00
XXIII і XXIV. Розвідки про міста і міщанство	4 00
Інтрем Дж. Історія політичної економії	0 60
Кавцкі Кароль, Народність і її початки	0 70
Калитовський Ом. Др. — Матеріали до літератури апокрифічної	1 20
Кельпер Л. Др. — Історія педагогії	0 25
Карєв М. Філософія історії	0 60
Колесса Ол. Др. — Юрий Косован-Федькович	0 45
Кописький О. Листи про Ірландію	2 30
Конрад Й. Національна економія	1 00
Костомарів М. — Руська історія в життєписах ч. II і III по	2 00
Письмо до ред. Колокола	1 70
Кримський А. Мусулманство і його будучність	0 60
Левицький Нечуй І. — Світогляд українського народу	7 00
Левицький К. Др. — Німецько-руський правничий словяр	1 00
„Руська Правда	
Літературно-науковий Вістник, річна передплата 16 00, повні річники 1899—1904 по 16 00, книжки V—XII за 1898, з додатком ровночатих у цю редніх книжках статей	12 00
Лиссаль Ф. Про суть конституції	0 30
Масарик Т. Идеали гуманности	0 36
Матеріали до українсько-руської етнології т. I і III.	11 00
т. II, IV—V і VII (містить монографію проф. Шухевича про Гуцулів)	22 00

